

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

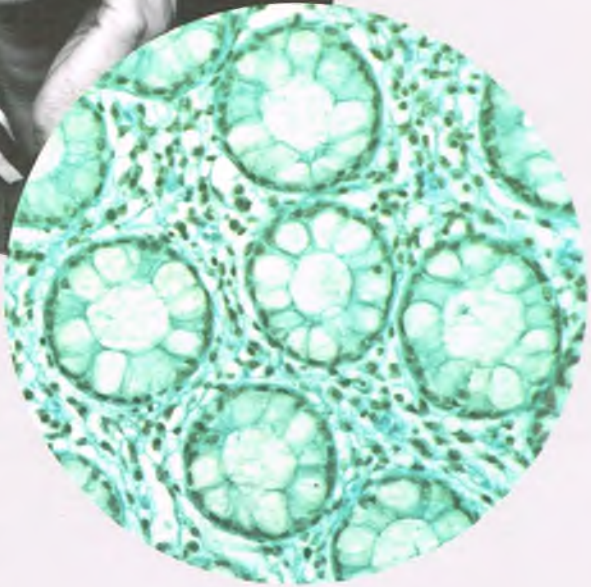
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SUSAN
SONTAG

METAFOR OLARAK
HASTALIK
AIDS VE METAFORLARI

♥ SUSAN SONTAG Metaphor as a Stalk- AIDS we Metaphor

Ücretsi

SUSAN SONTAG
METAFOR OLARAK
HASTALIK

AIDS VE
METAFORLARI

Illness as Metaphor - AIDS and Its Metaphors, Susan Sontag

© 1977, 1978, Susan Sontag

© 1988, 1989, Susan Sontag

© 2015, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Bu eserin Türkçe yayın hakları The Wylie Agency (UK) Ltd. aracılığıyla alınmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Eylül 2015, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Seçkin Selvi

Düzeltili: Ebru Aydın

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Tasarım (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. Gelincik Sokak No: 6 Kat: 3 Güven İş Merkezi, Bağcılar, İstanbul

Sertifika No: 22749

ISBN 978-975-07-2635-4

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 01780

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

SUSAN SONTAG

METAFOR OLARAK HASTALIK

AIDS VE METAFORLARI

DENEME

İngilizce aslından çeviren

Osman Akınhay

Susan Sontag'ın Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

***Ben, Vesaire*, 1988**

***Yanardağ Sevdalısı*, 2000**

***Amerika'da*, 2015**

SUSAN SONTAG, 1933'te New York'ta doğdu. Çocukluğu Tucson, Arizona ve Los Angeles'ta geçti. On beş yaşındayken California Üniversitesi'ne girdi. Bir yıl sonra Chicago Üniversitesi'ne geçiş yaptı ve 1951'de mezun oldu. Çalışmalarını Harvard Üniversitesi'nde sürdürdü ve felsefe doktorası yaptı. 1957-1958 yıllarında Paris Üniversitesi'nde çalıştı. Daha sonra Amerika'ya dönerek New York Koleji'nde felsefe dersleri verdi ve Columbia Üniversitesi'nde öğretmenlik yaptı. 60'lı yıllar boyunca *The New York Review of Books*, *Commentary* ve *Partisan Review*'da birçok denemesi yayımlandı. Film senaryoları yazan ve yönetmenlik de yapan Susan Sontag'ın denemeleri arasında *Sanatçı: Örnek bir Çilekeş*, *Fotoğraf Üzerine* ve *Başkalarının Acısına Bakmak* sayılabilir. *Yanardağ Sevdalısı*, *Amerika'da*, *Rüyaların Esiri* ve *Ölüm Tüneli* adlı romanları dışında *Ben*, *Vesaire* adlı bir de öykü kitabı vardır. Sontag 2004'te New York'ta kanserden öldü.

OSMAN AKINHAY, 1960, İzmir, Ödemiş doğumlu. 1976'da SBF'ye, 1980'de hapse girdi. İçeride çevirmenliğe başladı, yüz yirmiyi aşkın kitap çevirdi. *Gün Ağarmasa* (2002), *Ölüme Bakmak* (2005) ve *Ölülerimiz Bir Tutar Bizi* (2010), *Gezi Ruhu Bir İsyanın Halesi* (2014), *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* (1991), Özcan Özen'le birlikte hazırladığı *Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke* (2002), *Dünyanın Bütün Sokakları İsyanında* (2003), *Müzakerelerden Üyeliğe: AB-Türkiye Gündemindeki Sorunlar* (Mehmet Uğur'la; 2005) ve *Yaşlanan İnsanlık, Gençleşen Kapitalizm* (Şükrü Argın'la; 2009) adlı kitapları bulunmaktadır. Agora Kitaplığı'nın editörü, Asyak'ın babası.

İçindekiler

Metafor Olarak Hastalık	11
AIDS ve Metaforları	99

METAFOR OLARAK HASTALIK

Hastalık, hayatın gece karanlığıdır; daha külfetli bir yurttaşlıktır. Doğup hayata gelen herkes, biri “sağlıklılar”, diğeri “hastalar” ülkesinde olmak üzere çifte vatandaşlığa sahiptir bu yeryüzünde. İstisnasız hepimiz, bize kalsa sadece “iyi” pasaportuyla yaşamayı tercih etmemize rağmen, günün birinde –en azından bir süreliğine– kendimizi öteki ülkenin hüviyetini taşıyor durumda bulmaktan kurtulamayız.

Benim bu metinde yapmak istediğim, hastalar ülkesine göç etmenin ve orada yaşamanın gerçekte neye benzediğini anlatmak değil; daha çok, hasta olma durumuyla ilintili olarak kafamızda kurduğumuz cezalandırıcı ya da duygusal fanteziler üzerinde durmak; yani hastalar dünyasının gerçek coğrafyasını değil, o ülkenin özgül karakterinden kaynaklanan klişeleri ortaya koymaktır. Dolayısıyla burada ele aldığım konu, fiziksel hastalığın kendisi değil, hastalığın bir figür ya da metafor olarak kullanılma halleridir. Benim anlayışım, hastalığın bir metafor olmadığı, hastalığı ele almanın en doğru yolunun (ve hasta olmanın en sağlıklı yolunun) metaforik düşünme biçiminden en fazla arıtılmış ve bu düşünme biçimine en iyi direnç gösteren yaklaşımın benimsenmesinden geçtiği yönündedir. Yine de hastalar ülkesine, onun topraklarını doldurmuş göz kamaştırıcı metaforların doğurduğu önyargılardan arınarak yerleşmek pek mümkün değildir. Bu yüzden ben de elinizdeki bu incelemeyi, hastalar ülkesini her taraftan kuşatıp istila etmiş olan bu metaforları aydınlatma ve onlardan kurtulma çabasına adıyorum.

Birinci bölüm

Metaforun şatafatlı süsleri altında çok belirgin ve birbirine benzer biçimde ezilen iki hastalık vardır: tüberküloz ve kanser.

Geçtiğimiz yüzyılda¹ tüberkülozun, şimdilerde ise kanserin esinlendirdiği fanteziler, tıbbın temel öncülüğünün “bütün hastalıkların iyileştirilebileceği” inancı olduğu bir çağda, hiçbir şekilde denetlenemez ve her yönüyle kaprisli olduğu düşünülen bir hastalığa (yani anlaşılmayan bir hastalığa) gösterdiğimiz tepkilerden başka bir şey değildir. Böyle bir hastalık –tanımı gereği– esrarengizdir. Eskiden sebebi anlaşılamadığı, doktorların bütün ilgi ve ihtimamları bir işe yaramadığı için tüberkülozun, insanın hayatına sinsice dalan ve onu çalıp götüren bir hırsızlığa benzediği düşünülüyordu. Şimdi de kapıyı çalmadan içeri giren hastalık olma sırası kansere geldiğinden, merhametsiz ve gizli bir istila şeklinde yaşanan hastalık rolünü (bir gün, sebepleri tüberkülozunkiler kadar bilinen bir hale gelip tedavisi de yine onunki gibi etkili bir düzeye ulaşana kadar devam edecek olan bir roldür bu) oynamak da kansere düşmektedir.

Hastalığı sarmalayan esrarengiz hale yeni beklentilerin ortaya çıkmasıyla dağılır gibi olmasına rağmen, hastalığın kendisi (eskiden tüberküloz, bugün de kanser) hâlâ bütünüyle eski moda korkular uyandırmaktadır. Esrarengiz bir şey gözüyle bakılıp kendisinden dehşetle korkulan her hastalık, düz anlamıyla olmasa da moral etkileri bakımından “bulaşıcı” bir nitelikte sayılacaktır. Bu yüzden, günümüzde kansere yakalanmış olan şaşırtıcı derecede çok sayıda insan, hastalandıkları öğrenildiği andan itibaren akrabaları, yakınları ve arkadaşlarının bilerek kendilerinden uzak durduklarına tanık olmakta, aynı evde birlikte yaşadıkları diğer insanlar tarafından da sanki kanser (eskiden tüberkülozun olduğu gibi) bulaşıcı bir hastalıkmişçasına kendilerini “mikroptan arındıran” davranışlara ve önlemlere maruz kalmaktadırlar. Öyle ki, esrarengiz bir illet sayılan bu hastalığa yakalanmış bir insanla temasa geçmek, kaçınılmaz bir şekilde onun alanına tecavüz etme (daha da kötüsü, bir tabunun çiğnenmesi) duygusu vermektedir. Hatta bu tür hastalıkların isimlerinin anılmasının bile sihirli bir güce sahip olduğu düşünülmektedir. Stendhal’in *Armance*’ında (1827) kahramanın annesi, o sözcüğü telaffuz etmenin oğlunun hastalığının seyrini hızlandıracağı korkusuyla “tüberküloz” adını ağzına almaya bile yanaşmaz. Yine, Karl Menninger (*The Vital Balance*’ta [Hayati Denge]), “‘Kanser’in adının geçmesinin bile, henüz yakalandıkları illete kendilerini (çok çabuk) teslim etmemiş bazı hastaları öldürmeye yettiği”ni gözlemlemiştir. Ayrıca bu gözlem, çağdaş tıp ve psikiyatride üstünlüğü ele aldığı ilan eden anti-entelektüel inançlar ve baştan savma şefkat eğilimleriyle desteklenmektedir. “Bize, çektikleri acılar, ıstıraplar ve arazlar sebebiyle başvuran hastalar,” diye devam eder Menninger, “işaretparmağımızla onların lanetli hastalıklarını gösterdiğimizde, hemen gücenerek içlerine kapan-

ma hakkına sahiptirler.” Dr. Menninger, hekimlere genellikle “isimler” ve “etiketler” kullanmaktan kaçınmalarını tavsiye eder (“Bizim işlevimiz, onların acılarını kaşımak değil, bu insanlara yardım etmektir,”) yine de bu tür tavırların pratikteki anlamı, gizliliğin ve tıbbi paternalizmin artmasıdır. Aşağılayıcı ya da damgalayıp lanetleyici olan şey bu tür adlandırmalar değil, “kanser” isminin kendisidir. Herhangi bir hastalığa sadece bir hastalık olarak değil de bir kötülük, baş edilmez bir yağmacı gözüyle bakıldığı sürece, kanserli insanların çoğunun, nasıl bir hastalığa yakalandıklarını öğrendiklerinde fiilen moral çöküntüsüne uğramaları kaçınılmazdır. İşte bu noktada çözüm, kanserli hastalara gerçeği söylemekten vazgeçmek değil, tersine, bizzat “hastalık anlayışı”nı, gizemli örtüsünden arındırarak düzeltmekte yatmaktadır.

Bir insanın tüberküloz olduğunu öğrenmesinin, yüzüne karşı ölüm hükmünün okunmasıyla bir sayıldığı – günümüzde halkın zihninde kanserin ölümle eş tutulması gibi– günlerde (üstelik çok zaman da geçmemiştir o dönemlerden bu yana) tüberkülozlu kişilerin yakalandıkları hastalığın kendilerinden (onlar öldükten sonra da çocuklarından) gizlenmesi çok yaygın bir durumdu. Doktorlar ve hastaların aileleri, hastalık hakkında bilgi sahibi olan başka hastalarla bile rahatça konuşmakta gönülsüzdüler. Franz Kafka da Nisan 1924’te, kalmakta olduğu sanatoryumdan (ki iki ay sonra aynı yerde hayata gözlerini yumacaktır) bir arkadaşına şöyle yazıyordu: “Sohbet ederek hiçbir şey öğrendiğim yok; çünkü tüberküloz üzerine konuşurken... herkeste bir çekingenlik, kaçamak davranışlar ve donuk bakışlar ortaya çıkıyor.” Aynı şekilde, insanların söz birliği etmişçesine kanseri gizleme konusunda sessizce anlaşmaları da son derece yaygın rastlanan bir tutumdur. Fransa’da ve İtalya’da, doktorların, koydukları kanser teşhisini hastanın ailesine bildirmeleri,

fakat hastanın kendisine hiçbir şey söylememeleri hâlâ bir kural sayılmaktadır; doktorlara kalırsa –istisnai bir şekilde karşılaşılan olgun düşünceli ve zeki hastalar dışında– hiç kimse gerçeğin ağırlığına katlanabilecek güçte değildir çünkü. (Bir keresinde, kendisiyle konuşma fırsatı bulduğum önde gelen Fransız onkologlardan biri, hastalarının ancak onda birinden daha az bir kısmının kansere yakalandıklarını bildiklerini anlatmıştı bana.) Amerika’da –kısmen doktorların yanlış tedavi yüzünden aleyhlerinde dava açılması korkularından dolayı– hastalara karşı artık çok daha açıksözlü davranılmakta, yine de ülkenin en büyük kanser hastanesi, hastalığın, hastanın ailesinden bir sır gibi saklanabileceği varsayımından hareket ederek, hastanede yatmayan, ancak tedavi için dışarıdan gelip giden hastalara yolladıkları faturaları ve rutin bilgi mektuplarını, nereden postaya verildiği belli olmayan zarflarla göndermeyi tercih etmektedir. Kansere yakalanmak bir insanın aşk hayatını, terfi etme şansını, hatta işini tehlikeye sokabilecek bir skandal sayılabildiği için, kendi durumlarını bilen hastalar da, yakalandıkları hastalık hakkında –hiç konuşmamazlık etmeseler de– ellerinden geldiğince ketum davranmaya meyilli olmaktadır. Yine, federal bir yasada; 1966 tarihli Haber Alma Özgürlüğü Yasası’nda, açığa vurulması, “özel hayatın gizliliğinin ailenin ihlal edilmesi” sayılan şeylerin sıralandığı bir maddede, “kanser tedavisi görme”nin ifşa edilemeyeceğinin belirtildiği herkesçe bilinmektedir. Ve burada adıyla bahsedilen tek hastalık, kanserdir.

Toparlarsak, kanser hastalarının yüzüne söylenen ve hastaların kendilerinin de işlerine gelen yalanların hepsi, ileri sanayi toplumlarında ölümle yüzleşmenin ne kadar zorlaştığının bir ölçüsünü verir aslında. Ölüm artık, incitici derecede anlamsız bir olay şeklinde değerlendirilmekte olduğundan, yaygın biçimde ölümle eşanlamlı sa-

yılan bu hastalık da, mutlaka etraftan saklanması gereken bir musibet olarak yaşanmaktadır. Yakalandıkları hastalığın niteliği hakkında kaçamak bir dille konuşarak kanserli hastaları kandırmaya veya oyalamaya çalışma politikası, ölmekte olan insanlara karşı en iyi davranış şeklinin, ölmekte oldukları bilgisinin kendilerinden esirgenmesi olduğu, buna paralel olarak, “iyi ölümün en kısa ölüm olduğu” (bunun en iyi biçiminin de, bilincimizi kaybetmişken ya da deliksiz bir uyku çekerken başımıza gelen ölüm olduğu) inancının bir yansımasıdır. Bununla birlikte, modern düşüncenin ölümü reddetmesi, yalan söylemenin ve yalanlara kanarak durumu geçiştirme isteğinin ölçüsünü açıklamaya yetmediği gibi, böyle bir yaklaşımla insanın en derinlerinde yatan korkuya dokunulması da mümkün değildir. Enfarktüs geçiren birinin birkaç yıl içinde yeni bir kalp krizinden ölme ihtimali, kanserli bir hastanın kısa sürede kanserden ölme ihtimalinden daha az değildir. Fakat bir kalp hastasından gerçeği gizlemek hiç kimsenin aklına gelmez: Kalp krizi geçirmenin utanılacak bir tarafı yoktur. Kanser hastalarına yalan söylenmesinin sebebi, bu hastalığa yakalanmanın o insanın ölüm hükmünün imzalanması anlamına gelmesi (ya da bu anlamı taşıdığının düşünülmesi) değildir sadece, bunun yanı sıra, bu sözcüğün müstehcen –bu sözcüğün asıl anlamıyla uğursuz, tiksiniç, yüz buruşturucu– bir şey olarak algılanmasıdır. Kalp hastalığı bir zayıflığı, derdi, teknik bir arızayı içerir; onda ayıplanacak bir yan olmadığı gibi, bir zamanlar tüberküloza yakalanmış, şimdi de kanserden mustarip olan insanları kuşatan tabudan da en ufak bir iz yoktur. Dolayısıyla geçmişte tüberkülozla, şimdiyse kanserle ilintili metaforların, özellikle insanın kafasını uğuldatan ve korkulu günler geceler geçirten türde süreçler yaşamayı içerdiğini söyleyebiliriz.

İkinci bölüm

Tüberküloz ile kanserin metaforik kullanımları, kendi tarihlerinin çok büyük bölümünde birbirleriyle kesişmiş ve örtüşmüştür. *Oxford English Dictionary*'de, ta 1398 gibi asırlar öncesine uzanan bir tarihte bile, akciğer tüberkülozunun eşanlamlısı olarak kullanılan sözcüklerden birisi “tükeniş”tir.¹ (Trevisa’lı John: “İnsanın kanı seyreldiğinde, tükeniş ve zafiyet onu takip etmekte gecikmez.”) Fakat modern öncesi dönemin kansere yaklaşımı da “tükeniş” kavramını akla getirmektedir. Yine *Oxford English Dictionary*, kanserle ilgili ilk mecazi tanımı şöyle verir: “İnsanın içini yavaş yavaş ve sinsice kemiren, aşındırıp çürüten ya da tüketen bir şey.” (Thomas Paynell da 1528’de şöyle yazar: “Bir kanser uru, vücudu parça parça yiyip bitiren melankolik bir yumrudur.”) Kanserinin bilinen en eski düz tanımı, “bir kütle, yumru ya da şişlik” şeklindedir ve hastalığa “kanser” (her ikisi de “yengeç” anlamını taşıyan Grekçe *karkinos* ve Latince *cancer*’den gelir) isminin konmasının ilk kökeni Galen’e göre, vücudun üstündeki bir tümörün şişkin toplardamarlarının bir

1. Godefroy’un sözlüğü *Dictionnaire de l’ancienne langue française*, Bernard de Gordon’un *Pratiquum*’undan (1495) bir alıntı yapar: “Phtisis, vücudu tüketip bitiren bir akciğer urudur...”

yengecin bacaklarını andırmasına dayanır; yoksa çoğu insanın sandığı gibi, metastazlı bir hastalığın bir yengecin sinsice ve sürünerek hareket etmesini andırır biçimde gelişmesine değil. Ancak etimoloji, tüberkülozun da bir zamanlar belirtilerini acayip şekillerde dışa vuran bir hastalık olduğunu göstermektedir: Latince “yumru”, “şişlik” demek olan *tuber* sözcüğünün küçültülmüş halinden gelen “tüberküloz” sözcüğünün anlamı, hastalıklı bir şişlik, kabartı, çıkıntı ya da büyümüş bir şeydir.¹ 1850’li yıllarda hücre patolojisi bilimini kuran Rudolf Virchow da “tüberkül”ü bir tümör olarak düşünmekteydi.

Demek ki, Antikçağ’ın son dönemlerinden yakın zamanlara kadar tüberküloz –tipolojik bakımdan– kanserle eş tutuluyordu. Zaten kanser de tüberküloz gibi, bedeni tüketip bitiren bir süreç olarak tarif edilmekteydi. Bu iki hastalıkla ilgili modern anlayışların şekillenmesi için, hücre patolojisinin ortaya çıkmasını beklemek gerekiyordu. Nitekim, ancak mikroskobun icat edilmesiyle ki, kanserin –bir tür hücre sel faaliyet olarak– apayrı bir hastalık olma niteliğini taşıdığını kavrama ve bu doğrultuda, bu hastalığın her zaman harici, hatta dokunulduğunda elle hissedilen bir tümör biçiminde görünmediğini anlama imkânına sahip olduk. (19. yüzyılın ortalarından önce hiç kimse, lösemiye bir kanser türü diyemezdi). Kaldı ki tüberkülozun bir bakteriyel enfeksiyon olduğunun keşfedildiği 1882 yılına kadar, kanseri tüberkülozdan ayırmak da ke-

1. Standart Fransızca sözlüklerde de aynı etimolojiye rastlanmaktadır. *La tubercule* sözcüğü ilk defa on altıncı yüzyılda, onu Latince *petite bosse*, “küçük yumru” anlamındaki *tuberculum*’dan türeten Ambroise Paré tarafından kullanılmıştı. Diderot’un *Encyclopédie*’sinde “tüberküloz” (1765) maddesinde, İngiliz hekim Richard Morton’un *Phthisiologia*’sındaki (1689) “vücudun yüzeyinde rastlanan küçük şişlikler” şeklindeki tanımına yer verilmektedir. Fransızcada eskiden deride gözlenen küçük tümörlerin hepsine *tubercules* denirdi; bu sözcük daha sonra, Koch’un tüberkül basilini keşfetmesinin ardından, sadece tüberküloz diye bildiğimiz anlamla sınırlı olarak kullanılmaya başlandı.

sinlikle mümkün değildi. Tıbbi düşünce alanında gözlenen bu tür ilerlemeler, zaman içinde bu iki hastalıkla ilgili belli başlı metaforların birbirinden gerçekten ayrılıp çoğunlukla da birbirine zıt bir anlam yüklenmesine yol açmıştır. Zaten, kanserle ilgili modern fantezinin (1920'lerden itibaren tüberkülozla ilgili fantezilerin dramatize ettiği çoğu problemi miras alan, ancak bu iki hastalığın ve semptomlarının birbirinden oldukça farklı ve neredeyse birbirine zıt biçimlerle tasarlandığı bir fantezi) şekillenmeye başlaması da o döneme rastlamaktadır.

Tüberküloz bir organ hastalığı, akciğerle ilgili bir hastalık olarak kavranmışken kanser, herhangi bir organda ortaya çıkıp bütün vücuda yayılabilecek bir hastalık olarak düşünülmüştür.

Tüberküloz ayrıca, aşırı zıtlıklarla dolu bir hastalık olarak kavranmıştır: uçuk beniz ile kızarıklık yüz, cansızlık ile hiper aktivite değişik zamanlarda birbirlerinin yerini alan görünümlerdir. Hastalığın düzensiz, gelgitli seyri, tipik bir tüberküloz semptomu sayılan öksürüğe yansır. Bu dertten mustarip olan kişi ilk önce öksürüklerle sarsılır, sonra sakinleşir, derken toparlanıp ferahlar ve tekrar normal şekilde nefes alıp vermeye başlar; sonra da tekrar öksürür. Kanser ise, son kertede ölümcül büyümesi aralıksız, kesintisiz biçimde ölçülen (bazen gözle görülebilir; hatta daha karakteristik bir durum olarak içerde meydana gelen) bir anormalliğin gelişmesi şekline bürünmüş bir hastalıktır. Tümörün büyümesinin durdurulabildiği dönemler (sönmeler) olabilmesine rağmen, kanserde, tüberküloz açısından tipik sayılan gelgitli davranışlara (hummalı faaliyet ile tamamen içine kapanma) benzeyen hiçbir zıtlığa rastlanmaz. Tüberkülozlu hasta, hastalığın belli dönemlerinde solgunlaşırken, kanser hastası sonuna kadar hep solgun kalır.

Tüberküloz vücudu saydamlaştırır. Bu tip vakalarda standart teşhis aracı olan röntgen ışınları, genellikle ilk defa olarak bir insanın içinin görülmesine (vücudun saydamlaşmasına) imkân tanımıştır. Tüberkülozun en başından itibaren, gözle görülür semptomlar (bir deri bir kemik kalana dek zayıflama, sürekli öksürme, cansızlık, ateşlenme) bakımından zengin olduğu, bu semptomların aniden ve dramatik bir şekilde kendini dışa vurabileceği (mendilde kan lekesi) düşünülmüşken, kanserde esas semptomların son aşamaya, yani vaktin artık çok geç olduğu evreye kadar –karakteristik biçimde– gözle görülmez olduğu yolunda bir anlayış vardır. Genellikle şans eseri ya da rutin bir tıbbi kontrol sırasında keşfedilen hastalık, açıkça fark edilebilir semptomlar sergilemeden bir hayli ilerlemiş olabilir. Bu aşamada, kanserli olup olmadığının anlaşılması için bir uzman hekime gösterilmesi gereken, saydam olmayan bir vücutla karşı karşıyayızdır. Hastanın algılayamadığı şeyi, uzman hekim vücuttan alınmış dokuları analiz ederek saptayacaktır. Tüberküloz hastaları kendi röntgen filmlerini görebilirler, hatta onlara sahip olabilirler: *Büyülü Dağ*'da sanatoryumda yatan hastalar, röntgen filmlerini iç ceplerinde gezdirmektedirler. Kanser hastaları ise kendi biyopsilerine asla bakmazlar.

Tüberkülozun insanı sarhoşluk derecesinde kendinden geçirdiği, iştahını epeyce arttırdığı, hatta cinsel arzularını kamçıladığı düşünülmüyordu (hâlâ da öyle düşünülmektedir). *Büyülü Dağ*'daki hastalar, her sabah düzenli olarak ve iştahla iki defa kahvaltı yaparlar. Kanserlinin ise canlılığı yok ettiğine, yemek yemeyi katlanılmaz bir çile haline getirdiğine ve arzuyu köreltip öldürdüğüne inanılmaktadır. Eskiden, tüberküloz mikrobi taşımanın bir tür afrodisyak etkisi yaptığı, insana olağanüstü bir ayartma gücü verdiği tasavvur edilirdi. Kanser ise cinselliği sahnedan çıkaran bir hastalık sayılmaktadır. Gelgelelim semp-

tomlarının pek çoğunun (vücudun gevşemesinden kaynaklanan bir dinçlik, sağlamlık işareti olarak görünen oysa yüksek ateşten ileri gelen pembemsi yanaklar) aldatıcı bir görünüm arz etmesi, tüberkülozun karakteristik özelliğidir; nitekim hastanın iyice canlanması da ölümün yaklaşmasının habercisi olabilmektedir. (Bir enerji fışkırması gibi görünen bu tür değişimler, hastanın kendisi açısından yıkıcı sonuçlar doğuracağı gibi yakınlarını da derinden sarsabilir: Bu noktada, Doc Holliday'ın Vahşi Batı efsanesinde, tüberkülozlu silahşorun, hastalığının getirdiği yıkımın sonucu olarak kendini ahlaki kısıtlamalardan nasıl kurtulmuş hissettiğini hatırlatmak isterim). Kanserin ise yalnızca gerçek semptomları vardır.

Tüberküloz bir dağılma, ateşlenme, maddi ağırlığını kaybetmedir; tüberküloz, sıvıların (vücut giderek balgama, sümüşe, tükürüğe ve nihayet kana dönüşür) ve havanın, daha iyi hava teneffüs etme ihtiyacının hastalığıdır. Kanseri ise bozulmadır; onda vücut dokuları sertleşip kalıp gibi olur. 1892'de kanserden ölmeden bir yıl önce kendi dergisinde yazan Alice James, "göğsümdeki bu kâfir granit kütle" der. Ancak bu yumru canlıdır; kendi iradesi olan bir cenindir. Novalis, kendi ansiklopedi projesine 1798 civarında yazdığı bir maddede kanseri, kangrenle birlikte, "olgunlaşmış parazitler – büyüyorlar, ürüyorlar, bir yapıya dönüşüyorlar, salgılıyorlar, yiyorlar," şeklinde tanımlar. Kanseri, şeytani bir gebeliktir. Aziz Hieronymus da şunu yazdığı zaman, aklında "kanseri"li birini tutuyor olmalıdır: "Şu karnı şiş olan, kendi ölümüne gebe (*Alius tumenti aqualiculo mortem parturit*).” Her iki hastalığın da yönü hastayı sıksalaştırmaya doğru ilerlemekle birlikte, tüberkülozdan dolayı kilo kaybetme, kanserden dolayı kilo kaybetmekten çok farklı bir şekilde algılanmaktadır. Tüberkülozda hasta "tükenmiş", kavrulmuştur. Oysa kanserde hasta, bedensel fonksiyonları körelterek ya da dur-

durarak sürekli çoğalan yabancı hücrelerin “istilasına uğramış”tır. Kanseri hasta buruşup pörsür (Alice James’in sözü) ya da büzülüp küçülür (Wilhelm Reich’in sözü).

Tüberküloz bir zaman hastalığıdır; hayatı hızlandırır, hayatı önemli kılar, ona bir tinsellik kazandırır. Hem İngiltere’de hem Fransızca’da, tükeniş “dört nala yol alır”. Kanseri ise, düz bir ilerleyişten ziyade, evreleri vardır; (önünde sonunda) “ölümle biter”. Kanseri ağır ağır, sinsice hareket eder: Ölüm ilanlarında en sık rastlanan deyiş, kişinin “uzun bir hastalık döneminden sonra hayatını kaybettiği”dir. Kanseri ilgili her türlü tanımda bu hastalık “yavaş” diye nitelendiğinden, metaforik olarak ilk kullanılan sıfat da budur. Wyclif 1382’de (2. Timoteos 2:17’den bir deyiş tercüme ederek), “Onların sözü bir kanseri gibi kemirir,” diye yazıyordu; kanseri en erken mecazi kullanımlarından biri de, “atalet” ve “uyuşukluk” a karşılık gelen bir metafor olmasıdır.¹ Metaforik açıdan bakıldığında kanseri, bir zaman hastalığı olmaktan daha çok, bir “yer” hastalığı ya da patolojisidir. Kanseri başlıca metaforları, topografiye (kanseri “yayılır” veya “üreyerek çoğalır” veya “yayılmıştır”; tümörler cerrahi yolla “kesilip çıkarılır”) gönderme yapar ve kanseri en korkutucu sonucu –ki neredeyse ölümle eşdeğer tutulur– bedeninin bir parçasının koparılması ya da kesilip atılmasıdır.

Tüberküloz genellikle (ince giysiler, cılız vücutlar, soğuk, ısınmayan odalar, kötü sağlık koşulları ve yetersiz beslenmeden kaynaklanan) bir yoksulluk ve mahrumiyet hastalığı olarak düşünülmüştür. Yoksulluk, Mimi’nin *La Bohème*’indeki tavan arası kadar hakiki olmayabilir tabii;

1. *Canker*’ın ilk mecazi kullanımlarından birinin bulunduğu *Oxford English Dictionary*’de aktarıldığı gibi: “O ölümcül, en bulaşıcı kanseri, atalet.” T. Palfreyman, 1564. (1700 yılı civarında *canker*’ın yerini alan) *cancer*’la ilgili olarak da: “Uyuşukluk, Prenslere yüce şeylere ayırması gereken Zamanı tüketip yok eden bir kanserdir.” Edmund Ken, 1711.

örneğin, *Kamelyalı Kadın*'daki tüberküloz hastası Marguerite Gautier lüks içinde yaşar ama içinde kimsesiz bir çocuktur. Buna karşılık kanser, orta sınıf yaşama biçiminden kaynaklanan bir hastalıktır; bollukla, aşırılıkla ilintili bir hastalık. En yüksek kansere yakalanma oranları zengin ülkelere aittir; kanser vakalarının çoğalması, kısmen, sınai ekonominin toksik atıklarının, yağ ve protein bakımından zengin bir beslenme alışkanlığının sonucu olarak görülür. Tüberkülozun tedavisi iştahın açılmasıyla takip edilirken, kanserin tedavisi mide bulantısı ve iştahsızlıkla ayırt edilir. İki hastalık, iki tablo: Yetersiz beslenenler iştahlarını doyurmak isterler –heyhat, bu beyhude bir çabadır; aşırı beslenmiş olanlar ise, yiyemezler.

Eskiden hastanın yaşadığı ortamdan uzaklaştırılıp hava değişimine yollanmasının tüberkülozlu kişiye yardımcı olduğu, hatta iyileşmesine büyük katkıda bulunduğu düşünülüyordu. Tüberkülozun bir nem hastalığı, rutubetli ve soğuk şehirlere özgü bir hastalık olduğu şeklinde bir görüş vardı. Vücudun içi ıslanmıştı (“akciğerde nem olması”, çok sık kullanılan bir saptamaydı) ve bu ıslaklığın kurutulması gerekmekteydi. Doktorlar hastanın yüksek, kuru iklimli yerlere (dağlara, çöle) gitmesini salık veriyorlardı. Ancak kanserli hastaya bu tür bir çevre değişikliğinin hiç faydası olmazdı. Kavga tamamen hastanın kendi bedeni içinde verilecekti. Çevredeki herhangi bir şeyin kansere sebebiyet vermiş olabileceği kanısı giderek daha fazla kabul görmekteydi, ancak yine de, kanser vücuda bir kere girince, daha iyi (yani, daha az kanserojen) bir ortama gidilse dahi artık geriye döndürülemez ya da azaltılamaz bir hastalık durumuna gelmiş olurdu.

Tüberkülozun görece acısız bir hastalık olduğu düşünülmüştür. Kanser ise değişmez biçimde müthiş azaplar veren bir hastalıktır. Aynı şekilde tüberkülozun kolay bir ölüm sunduğu farz edilirken, kanser çekilmez derecede

sefil bir ölüm vaat etmektedir. Tüberküloz yüz yılı aşkın bir süre, ölüme bir anlam katmanın tercihe şayan yollarından biri (görkemli, zarif bir hastalık) sayılmıştı. Nitekim 19. yüzyıl edebiyatı, özellikle genç insanlarda (*Tom Amca'nın Kulübesi*'nin küçük Eva'sı, *Nicholas Nickleby*'daki Smike, *Dombey and Son*'ndaki [Dombey ve Oğlu] Dombey'nin oğlu Paul gibi), tüberkülozdan kaynaklanan ve neredeyse tek bir semptomun gözlenmediği, kimsenin korkup ürkmediği, ölümü huzur içinde karşılayan sonlarla doludur. Örneğin Dickens, *Nicholas Nikleby*'da tüberkülozu, ölümü "incelten" "korkunç hastalık" diye anlatmıştır:

...ruh ile beden arasındaki mücadele kademe kademe, sessizce, ağırbaşlılıkla yürür ve sonu kesindir; vücuttaki ölümlü parça günden güne eriyip büzülür ve rengi kaçarken, ruh da yükünden kurtuldukça hafifler ve arınır...¹

Bu şekilde insana soyluluk katan, dingin ve sakin tüberküloz ölümlerini; Thomas Wolfe'un *Of Time and the River*'ındaki [Zamana ve Nehre Dair] Eugene Gant'ın babasının ve Bergman'ın filmi *Viskiningar Och Rop*'taki [Çıglıklar ve Fısıltılar] kız kardeşin kanserden dolayı utanç verici bir şekilde ve ıstıraplar içinde ölmesiyle karşılaştırın. Ölmekte olan bir tüberkülozlu, daha güzel ve etrafına daha duygu saçan bir çehreyle resmedilirken,

1. Neredeyse bir yüzyıl sonra John Middleton Murry, Katherine Mansfield'in *Bir Hüzün Güncesi*'nin ölümünden sonra yayımlanan versiyonunda, hayatının son günündeki Mansfield'i anlatırken benzer bir dil kullanmıştır. "Onu o günkü güzelliğiyle daha önce hiç görmedim, herhalde bir daha da asla göremem; sanki zaten her zaman çehresine yerleşmiş olan harikulade kusursuzluğu tamamen onun ayrılmaz özelliği haline gelmişti. Kendi ağzından konuşursak, tortunun son 'kırıntı'sı, 'yeryüzündeki aşağılanmanın son izleri' ondan ebediyen silinip gitmişti. Fakat kusursuz güzelliğini korumak için de hayatını verdi." Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

kanserden ölmekte olan kişi, korkudan ve acıdan acz içine düşmüş, her türlü aşkınlık yeteneğini kaybetmiş bir tabloyla tasvir edilmektedir.

Bunlar, her iki hastalığa ilişkin olarak halk içinde yaygın olan efsanelerden seçilmiş zıtlıklardır. Kuşkusuz, tüberkülozlu pek çok hasta korkunç acılar çekerek hayatını kaybederken, kanserli birçok hastanın da son nefesini verinceye kadar çok az acı çekerek ya da hiç acı çekmeden hayatını sürdürdüğü olmuştur; yine yoksul ve zengin kesimlerin ikisi de tüberküloza ve kansere yakalanmışlardır; ayrıca, tüberküloza yakalanan her hastanın durmadan öksürdüğünü söyleyemeyiz. Yine de mitolojik inanışlar ısrarla kalıcılığını sürdürmektedir. Bunun sebebi akciğer tüberkülozunun, çoğu insanın –kanserin aksine– tek bir organa ait bir hastalık olarak bildiği tüberkülozun en yaygın biçimi olması değil; tüberkülozla ilgili efsanelerin bu hastalığı beyin, gırtlak, böbrekler, uzun kemikler ve tüberkül basilinin kolaylıkla yerleşebileceği vücudun diğer kısımlarına yakıştıramaması, dolayısıyla akciğerlerle birlikte anılan geleneksel imgelere (nefes, hayat) daha uygun görmesidir.

Tüberküloz bedenin üst, tinsellikte kuşanmış kısmının parçası olan akciğerlere atfedilmiş niteliklerle anılırken, kanser, vücudun kabullenilmekte zorlanılan kısımlarına (kolon, mesane, kalınbağırsak, meme, rahim boynu, prostat, testisler) saldıran bir hastalık olmasıyla ünlüdür. Tümörlü olmak genellikle bir utanç sebebidir, oysa beden organları hiyerarşisinde, akciğer kanseri kalınbağırsak kanserinden daha az utanç verici olsa gerektir. Üstelik, kanserin tümörlü olmayan çeşitlerinden biri, şimdilerde, ticari romanlarda eskiden tüberkülozun tekelinde olan bir rolü (körpecik bir hayatı sona erdiren romantik hastalık olma rolünü) kapmış durumdadır. (Erich Segal'ın *Aşk*

*Hikâyesi'*nin kadın kahramanı, mide ya da meme kanserinden değil, lösemiden –hiçbir kesip biçmeli ameliyatın önerilemeyeceği, hastalığın “beyaz”, yani tüberkülozvari biçiminden– can verir.) Bir akciğer hastalığı, metaforik bakımdan, bir ruh hastalığıdır.¹ Kanser ise, vücudun her yerini vurabilecek bir hastalık olarak bir beden hastalığıdır. Bu niteliğiyle tinsel olanı açığa çıkarmaktan ziyade bedeninin –çok keder verici bir şekilde– salt bedenden ibaret olduğunu gözler önüne serer.

Bu tür fantezilerin ortaya çıkıp yayılmasının bir sebebi, tüberkülozla kanserin genelde ölümcül olan (ya da geçmişte öyle olmuş) diğer hastalıklardan çok daha ağır birer musibet olarak algılanmasıdır. Bu hastalıklar, ölümün kendisiyle özdeşleşmiştir. *Nicholas Nickleby*'da Dickens tüberkülozu şöyle tarif etmişti:

...ölümle hayatın tuhaf biçimde iç içe geçtiği, ölüm hayatın ışıltısı ve rengine bürünürken, hayatın ölümün kuruluşu ve tüyler ürpertici korkunçluğunu aldığı hastalık; tıbbın asla şifa bulamadığı, zenginliğin asla püskürtüp kovamadığı, yoksulluğun kendini azat edemediği hastalık...

Kafka da Ekim 1917'de Max Brod'a, “tüberkülozun... özel bir hastalık olmadığı gibi özel bir ismi hak eden bir

1. Goncourt Kardeşler, *Madame Gervaisais* (1869) adlı romanlarında, “insanoğlunun mağrur ve asil kısımlarının hastalığı” diye adlandırdıkları tüberkülozu, “hastanın zihnini tıkayıp körelten bedeninin kaba, adi organlarıyla ilgili hastalıklar”ın karşısında bir yere oturtmuşlardı. Thomas Mann'ın ilk hikâyelerinden “Tristan”da da genç kadın, nefes borusu tüberkülozuydu: “...nefes borusu, Tanrı'ya şükür ki akciğer değil! Yine de bu, eğer hastalık akciğerde olsaydı, yeni hastanın [genç kadının] güçlü kuvvetli kocasının yanında, tertemiz, beyaz lake koltuğunda solgun ve bitkin bir yüz ifadesiyle arkasına yaslanmış, konuşmaları dinlerken bu dünyanın dertlerinden uzak halini, saflığı ve narinliğini yine koruyup koruyamayacak olmasıyla ilgili bir sorun olurdu.”

hastalık da olmadığını, sadece ölümün yoğunlaşmış biçimde içimizde taşıdığımız tohumu olduğunu düşünmeye başladığı"nı yazmaktaydı. Kanser de buna benzer spekülatif düşüncelere esin kaynağı olmaktadır. Örneğin Georg Groddeck, *The Book of the It* [Onun Kitabı] (1923) adlı kitabında kanser üzerine, Wilhelm Reich'in düşüncelerini önceleyen çarpıcı görüşlerini dile getirirken şu satırları kaleme almıştı:

Kanserle ilintili olarak ortaya atılan bütün teoriler içinde kanımca yalnızca bir tanesi, zamanın sınavından geçmiştir; o da, kanserin insanı çeşitli evrelerle ölüme taşıdığıdır. Bununla kastettiğim şey, öldürmeyen bir hastalığın kanser olamayacağıdır. Bu saptamadan yola çıkarak benim kansere şifa bulmanın yeni bir yönteminin geliştirilebileceğine dair herhangi bir umudumun kalmadığı sonucuna varabilirsiniz... [oysa] kanser diye adlandırılan pek çok vakada...

Kanserin tedavisinde kaydedilen bütün ilerlemelere rağmen, çok sayıda insan hâlâ Groddeck'in denkleminin altına imzasını atabileceğine inanmaktadır: kanser=ölüm. Oysa tüberkülozu ve kanseri kuşatan metaforlar, hastalıklı olma fikri ile bu fikrin (tüberkülozun ölümün en yaygın sebebi olduğu) 19. yüzyıldan (kanserin en çok korkulan hastalık haline geldiği) günümüze nasıl bir evrimle seyrettiği hakkında, çok şeyi aydınlığa kavuşturmaktadır. Romantikler, ölüme yeni bir ahlaki boyut katmışlardı: Tüberkülozdan ölmek bütün vücudu eritiyor, kişiliğe tinsel bir yücelik katıyor, bilinci genişletiyordu. Tüberkülozla ilgili fantezilerden yola çıkarak ölüme estetize etmek de aynı derecede mümkündü. Kendisi de tüberküloza yakalanmış olan Thoreau 1852'de şöyle yazıyordu: "Ölüm ve hastalık genelde güzel şeylerdir... ha-

fifleyip yok oluşun heyecan verici pırıltısı gibi.” Kanser söz konusu olduğunda ise, tüberkülozda olduğu gibi süsleyici ve genelde lirik bir ölüm tasavvur etmek kimsenin aklına gelmez. Kanser, şiire konu olması bakımından da çok ender seçilen ve hâlâ skandal gözüyle bakılan bir konudur; dolayısıyla bu hastalığı estetize etmek pek mümkün görünmemektedir.

Üçüncü bölüm

Tüberküloz ile kansere ilişkin mitler arasındaki en çarpıcı benzerlik her ikisinin de “tutku” hastalığı olarak kavranmaları ya da geçmişte öyle düşünülmüş olmalarıdır. Tüberkülozda ateşin çıkması, bir iç yangın işaretiyken; tüberkülozlu hasta, vücudun bitkinleşmesine yol açan bir hararetle “tüketilen” biri durumuna düşüyordu. Aşkı betimlemek için tüberküloz hastalığından alınmış metaforların (“hastalıklı” aşk, “tüketip bitiren” tutku gibi imgelelerin) kullanılmasının kökeni eski devirlere, romantik harekete kadar uzanır.¹ Romantiklerden itibaren bu imgeler tersyüz edilmiş ve tüberküloz, aşk hastalığının bir çeşidi olarak yorumlanmıştır. Fanny Brawne’den ebediye ayrılmış olan Keats, 1 Kasım 1820’de Nepal’den yazdığı yürek burkan bir mektubunda, “[Tüberkülozdan] iyileşme şansım olsaydı bile, beni bu tutku öldürürdü,” diye yazıyordu. *Büyülü Dağ*’daki karakterlerden birinin dediği gibi: “Hastalığın belirtileri, aşkın gücünün kılık değiştirmiş bir dışavurumundan başka bir şey değildir; zaten hastalığın kendisi de, aşkın kökten şekil değiştirmiş halinden ibarettir.”

1. Sir George Etherege’nin *The Man of Mode* (1676) adlı oyununun İkinci Perde, İkinci Sahne’sinde şöyle denir, örneğin: “Aşk hastalıklı bir hal alırsa, yapabileceğimiz en iyi şey onu şiddetli bir ölümle sona erdirmektir; özlemi körükleyerek uzayıp giden ve tüketici bir tutkunun işkencesine dayanamam doğrusu.”

Bir zamanlar tüberkülozun tehlikeyi umursamayıp haz peşinde koşanları vurduğu ve gereğinden fazla tutkulu olmaktan kaynaklandığı düşünülürken, bugün pek çok insan kanserin, cinsel arzularını baskılayan, kendini kısıtlayan, içinden geldiği gibi davranmayan ve öfkesini dışa vuramayan insanları vuran, dolayısıyla da yeterince tutkulu olamamaktan kaynaklanan bir hastalık olduğuna inanmaktadır. Görünüşte birbirine karşıt olan bu saptamalar, aslında aynı görüşün pek de farklı olmayan versiyonlarıdır (ve –kanımca– aynı derecede ciddiye alınmaya layıktırlar). Zira hastalığa dair bu psikolojik yaklaşımların ikisinde de hayati enerjilerin yetersizliği ya da kösteklenmesi vurgulanmaktadır. Tüberküloz bir tutku hastalığı sayıldığı ölçüde, bir baskılama hastalığı olarak da görülmekteydi. Andr  Gide'in *Ahlaksız*'ının yüce gönüllü kahramanı (Gide'in kendi hikâyesi olarak algıladığı durumla paralellik kurarak), asıl cinsel doğasını baskıladığı için tüberküloza yakalanır; Michel, Hayatı kabul ettiğinde de iyileşir. Bu kurguya göre, aynı hikâye günümüzde yazılsa Michel'in kansere yakalanması gerekirdi.

Kanser şimdilerde nasıl baskılamanın bedeli olarak düşünülüyorsa, tüberküloz da eskiden hayal kırıklığının enkazı olarak açıklanıyordu. Günümüzde bazı insanlar, özgürleşmiş cinsel hayat diye adlandırılan yaşam biçiminin kanseri insandan uzak tuttuğuna inanmaktadırlar, hem de düpedüz, tüberkülozlu hastalara cinselliğin genellikle bir terapi olarak şart koşulmasıyla aynı sebeple. *Güvercinin Kanatları*'nda Milly Theale'nin doktoru, hastasının tüberkülozuna çare olarak  şık olmasını salık verir; Milly sahtek r talibi Merton Densher'in gizlice kendi arkadaşı Kate Croy'la nişanlandığını keşfettiği zaman da ölür. Keats de Kasım 1820 tarihli mektubunda şöyle dert yanıyordu: "Sevgili Brown, eğer sağlığı yerinde biri olsaydım sevdiğim kadın benim olurdu, hem o zaman sağlığımdan da olmazdım."

Tüberküloz mitolojisine göre, tüberkülozu kıskırtan, onun kendisini içinde ifade ettiği bir tutkulu duygu vardır genellikle. Ne var ki tutkular bir tarafa atılmalı, umutlar söndürülmelidir. Tabii burada tüberküloza yol açan tutku, genellikle aşk şeklinde tezahür etmesine rağmen, siyasal ya da ahlaki bir tutku da olabilir. Turgenyev'in *Arefe*'sinin (1860) sonunda, romanın kahramanı olan sürgündeki genç Bulgar devrimci Insarov, Bulgaristan'a bir daha geri dönemeyeceğinin farkına varınca Venedik'teki bir otel odasında yurt özlemi ve hayal kırıklığı duygularıyla hastalanıp yatağa düşer, tüberküloz olur ve ölür.

Kanser mitolojisine göre de hastalığa sebep olan devamlı bastırılan bir duygu vardır genellikle. Bu fantezinin ilk şekillenen, daha iyimser yorumlarından birinde, bastırılan duyguların cinsel arzular olduğu varsayılmaktaydı; şimdiyse ciddi bir görüş değişikliğiyle şiddet duygusunun bastırılmasının kansere sebep olduğu düşünülmektedir. Insarov'u öldüren engellenmiş tutku, idealizmdi. Çoğu insanın, eğer dışa vurulmasını sağlamazlarsa kendilerini kansere yakalatacağını düşündükleri tutku ise öfkedir. Artık hayatımızda modern Insarov'lara yer kalmamıştır. Onların yerini, geçenlerde karısını bıçaklamazsa (ve böylece "caniyane duyguları"nı boşaltmazsa) kansere yakalanacağını ve "birkaç yıl içinde ölmüş olacağını" açıklayan Norman Mailer gibi kanserofoblar almıştır. Bu, eskiden tüberküloza atfedilen aynı fantezidir fakat onun çok daha tiksindirici bir versiyonudur.

Kanseri tutkunun bastırılmasıyla ilişkilendiren güncel inanışın önemli bir kaynağı, kanseri "duygusal teslimiyetin -biyoenerjik bir büzüşmenin, umut etmekten vazgeçmenin- arkasından gelen bir hastalık" şeklinde tanımlayan Wilhelm Reich'tir. Reich oldukça etkili bir dille formüle ettiği teorisini, onun -yaradılıştan tutkulu ve "çok mutsuz evliliği" olan birisi olarak- teslimiyetle hayata

küstüğünde başladığını düşündüğü Freud'un kanseriyle örneklendirmişti:

Çok sakin, sessiz, oturaklı bir aile hayatı sürüyordu, ancak onun cinsel bakımdan neredeyse hiç tatmin olmadığından da pek şüphe edilemez. Zaten onun hem hayattan elini eteğini çekmesi hem de kansere yakalanması, bu durumun açık kanıtlarıydı. Freud bir kişi olarak, daha orta yaşlarındayken kişisel zevkleri ve sevinçlerinden vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştı... eğer benim kansere bakışım doğruysa, yaşama sevincinizi kaybeder kaybetmez teslim bayrağını çeker, sonra da küçülüp büzülürsünüz.

Tolstoy'un *İvan İlyiç'in Ölümü*, genellikle kanser ile hayattan karakterolojik vazgeçme arasındaki bağı bir "vaka kaydı" olarak aktarılmaktadır. Ancak aynı teorinin, tüberkülozu "eriyip yok olma arzusu" olarak tanımlayan Groddeck için de geçerlilik taşıdığı görülmüştür:

Arzu mutlaka sönüp gidecekse, o zaman, soluk alıp vermenin simgelediği erotik aşkın yükselip alçalışını yansıtan girip çıkma arzusu da tükenip yok olur. Ve arzuyla birlikte ciğerler de ölüp gider... haliyle beden de...¹

Kanserle ilgili günümüzdeki açıklamalarda olduğu gibi, 19. yüzyıldaki tipik tüberküloz açıklamalarının hepsinde, "içe kapanma" hastalığın sebebi olarak değerlendirilir. Yine bu açıklamalarda, hastalık ilerledikçe insanın giderek daha fazla içine kapanıklaştığını da görürüz: Mimi ile Ca-

1. Cümle şöyle devam ediyor: "... çünkü hastalık sırasında cinsel arzu artar, çünkü tükürülen balgamla birlikte simgesel bir semen boşalmasından kaynaklanan suçluluk duygusu sürekli büyür... çünkü arzu akciğer hastalığının çekici bir zehir gibi gözlere ve yanaklara güzellik katmasını sağlar."

mille, inziva halinden aşırı memnuniyet içinde, aşka pes ettikleri için ölürler. Robert Louis Stevenson'ın 1874'te kaleme alınmış olan otobiyografik denemesi "Ordered South"ta [Güney'e Sürgün] tüberkülozlu hastanın "yaşama tutkusundan usul usul sıyrılması" ve göz alıcı içe kapanma, romanlarda da uzun uzun betimlendiği üzere, tüberkülozlu hastaların hızla çökmesinin tipik özelliği olarak aşama aşama anlatılır. *Tom Amca'nın Kulübesi*'nde küçük Eva, doğal olanın ötesinde bir huzurla ölüme yaklaşmakta ve mukadder sondan birkaç hafta önce babasına bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Gücüm her gün biraz daha tükeniyor, artık gitmem gerektiğini biliyorum." *Güvercinin Kanatları*'nda Milly Theale'nin ölümünden bütün öğrendiğimiz, Milly'nin ölürken "yüzünü duvara döndüğü"dür. Burada tüberküloz, pasif ölümün prototipi olarak tarif edilmiştir. Tüberküloza genellikle intiharın bir şekli gözüyle de bakılmaktaydı. Joyce'un "Ölümler"inde Michael Furey, manastır okuluna gitmek üzere hareket etmeden önceki gece Gretta Conroy'un bahçesinde yağmurda öylece dikilir; Gretta evine dönmesi için ona kelimenin tam anlamıyla yalvarır; "artık yaşamak istemediği"ni söyleyen Michael, bir hafta sonra ölür.

Tüberkülozdan mustarip olanlar tutkulu insanlar olarak tarif edilebilirler; ancak daha karakteristik bir yorum, o insanların canlılıklarında, yaşama güçlerinde bir eksiklik görüldüğüdür. (Bu yorumun günümüzdeki çeşidinde dikkat çekildiği üzere, kansere meyilli insanlar yeterince duygusal değillerdir ya da öfke duygularıyla yüzleşmeyi becerememektedirler.) Keskin gözlemciler olmalarıyla ünlü Goncourt Kardeşler, arkadaşları Murger'ın *Scènes de la vie de Bohème*'in [Bohem Hayatından Sahneler] yazarıdır) tüberküloza yakalanmasını bu şekilde açıklarlar: O, "acı çekmeye dayanmayı sağlayan yaşama gücünden yoksun olduğu" için ölmektedir. Gretta Conroy'un "yapılı, boylu

boslu", erkeksi ve aniden kıskançlaşveren kocasına açıkladığı gibi, Michael Furey, "çok hassas" bir yapıya sahipti. Burada da tüberkülozun, doğuştan kurbanların hastalığı; hayatı, yaşamayı sürdürecekt kadar sevmeyen duyarlı, edilgen insanların hastalığı olarak vurgulandığına şahit olmak-tayız. (Raffaello öncesi sanatın özlemle yanıp kavrulan ama neredeyse mahmur görünüşlü güzelleriyle resmettiği çehreler, Edvard Munch'ın fırçasından çıkan bir deri bir kemik kalmış, çukur gözlü tüberkülozlu kızlarda iyice belirginleşmiştir.) Kaldı ki, tüberkülozdan kaynaklanan ölümle ilgili standart açıklamalarda duyguların kusursuzlaştırılmış bir şekilde yüceltilmesi vurgulanırken, tüberkülozlu fahişe figürünün sık sık yinelenmesi de tüberkülozun aynı zamanda o hastalıktan mustarip olan kişiyi daha seksi gösterdiğinin sanıldığını ortaya koymaktadır.

Gerçek anlamda başarılı olan bütün metaforlar gibi tüberküloz metaforu da birbiriyle çelişen iki kullanım ve uygulama şekli bulacak ölçüde zengindi. Bu metafor seksi görünemeyecek denli "iyi" olduğu düşünülen birisinin (bir çocuk gibi) ölümünü anlatıyordu: meleksi bir psikolojinin ön plana çıkarılması. Fakat aynı metafor, öte yandan, cinsel duyguları betimlemenin de bir yoluydu – böylece kişi, cinsel haz düşkünlüğünün sorumluluğundan kurtuluyor, hatta bu suç, nesnel, fizyolojik çöküşün üzerine yıkılıyordu. Dahası bu yolla hem şehvi arzular ortaya konulup tutkunun talepleri besleniyor hem de baskılama gözler önüne serilip hastalığı gerek (Robert Louis Stevenson'ın sözleriyle) "ruhun dinginliği" gerekse yüksek duyguların kabarıp taşması şeklinde tarif ederek yüceltmenin talepleri karşılanmış oluyordu. Sonuç olarak tüberküloz metaforu daha bilinçli, psikolojik bakımdan daha karmaşık düşünceli olmanın değerli bir yan taşıdığını olumlamanın bir yoluydu. Bu suretle de sağlık bayağı hatta vulgar bir hale büründürülmekteydi.

Dördüncü bölüm

Anlaşılan, tüberkülozlu olmak 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde romantik olma çağrışımlarını edinmiş durumdaydı. Oliver Goldsmith'in taşradaki hayat üzerine satirik oyunu *She Stoops to Conquer*'in [Fethetmek için Eğiliyor] (1773) Birinci Perde, Birinci Sahne'sinde Mr. Hardcastle, kadının önceki evliliğinden olma kaba, terbiyesiz oğlu Tony Lumpkin'i ne kadar çok şımarttığı konusunda Mrs. Hardcastle'a yakınmaktadır:

MRS. H.: Onu şımarttım diye beni nasıl suçlarsınız? Zavallı yavrucak, küçüklüğünden beri hiç şifa bulamadı ki. Okula gitmesi, onu ölüme terk etmekten başka bir anlama gelmezdi. Biraz olsun kuvvetini toplasa, bir-iki yıl Latince öğrenmek kim bilir ona ne kadar faydalı olurdu.

MR. H.: Ona Latince öğretmek mi! Bu deveye hendek atlatmaya benzer. Hayır, hayır; o, hancının yanından ve ahırdan başka okul göremez.

MRS. H.: Pekâlâ, zavallı çocuğun keyfini kaçırmayalım şimdi, fazla zamanı kalmadığı çok belli. Onun yüzüne kim baksa ince hastalığa yakalandığını hemen anlar.

MR. H.: Eh, fazla semirmek tüberkülozun belirtilerinden biriyse.

MRS. H.: Bazen öksürüyor.

MR. H.: Tamam işte, bira yanıış boruya gidince.

MRS. H.: Onun akciğerlerinden hakikaten korkuyorum.

MR. H.: Aslında ben de; bazen konuşan bir trompet gibi ses çıkarıyor çünkü – [*sahne gerisinde TONY böğürür*] – Bak, orda – Gerçekten, tipik bir veremli.

Bu konuşma tüberküloz hakkındaki fantezilerin o zamandan yerleşik bir kabul görmekte olduğunu akla getirmektedir; zira Mrs. Hardcastle tam da, içine girmeye can attığı ve Goldsmith'in oyununun¹ hedef kitlesini oluşturan nezih Londra dünyasını yansıtan bir klişeler antolojisinin tipik temsilcisidir. Goldsmith, tüberküloz mitinin zaten iyice yayılmış bulunduğuna (tüberküloz bir fakir hastalığıydı) dikkat çekmektedir. Züppelerin, sonradan görmelerin ve sosyal kademeleri hızla tırmananların gözünde tüberküloz, kibar, nazik ve duyarlı olmanın bir göstergesiydi. 18. yüzyıldaki gelişmelerin mümkün kıldığı yeni hareketlilikle (toplumsal ve coğrafi düzeyde üst kademelere zıplama imkânıyla) birlikte, değerler ve toplumsal konum, artık insanın doğuştan edindiği vasıflar sayılmıyor, bilakis, sonradan edinilmeleri gerekiyordu. Bu yeni durum, giyim kuşama ilişkin yeni anlayışlar ("moda") ve hastalığa karşı yeni yaklaşımlarla el ele yürümekteydi. Gerek elbiseler (bedenin dış süsü) gerekse hastalık (bedenin bir tür iç dekoru), benliğe karşı yeni tutumların mecazi ifadeleri haline gelmişlerdi.

1. Hekimlik eğitimi alan ve bir süre pratisyen hekimlik yapan Goldsmith'in tüberkülozla ilgili başka klişeleri de vardı. Nitekim, "On Education" [Eğitim Üzerine] (1759) başlığını taşıyan makalesinde, hafif tuzlu, şekerli ve baharatlı bir beslenme rejiminin "şehirli anne babaların çocukları arasında pek de seyrek rastlanmayan vereme yatkınlığı gidereceği"ni yazmaktaydı. Verem, bir alışkanlık (duygusal bir kusur değilse bile) bir eğilim ve eksik yanlarının güçlendirilerek düzeltilmesi gereken, şehirli insanların yakalanmaya daha meyilli olduğu bir zayıflık olarak görülüyordu.

Shelley 27 Temmuz 1820'de Keats'e, tüberkülozdan mustarip biri olarak kendi durumunda olan bir başkasının kederini paylaşıırken, "Bir veremli çehresi takınmaya devam ettiğinizi öğrendim," diye yazmıştır. Shelley'in dikkat çektiği üzere, ortada salt sözlerle ifade edilecek bir durum yoktu. Veremli olmak, bir görünüş şekli olarak anlaşılıyordu ve görünüş, 19. yüzyıl adabının temel taşlarından biri olmuştu. İştahla yemek yemek artık bir kabalık işaretiydi. Hasta görünmek insana bir cazibe katıyordu. "Chopin, sağlıklı olmaya burun kıvrıldığı bir zamanda tüberküloza yakalanmıştı," diye yazıyordu Camille Saint-Saëns, 1913 yılında. "Solgun ve güçten kuvvetten kesilmiş görünmek, modaydı. Prenses Belgiojoso, ölümün cisimleşmiş halini andıran bir solgunlukla... bulvarlarda dolanıyordu." Saint-Saëns, bir sanatçı -Chopin- ile dönemin en ünlü *femme fatale*'i, meşum kadını olan ve tüberkülozlu görünüşün yayılıp tutulmasında bir hayli katkısı bulunan biri arasında bağ kurarken haklıydı. Tüberkülozun etkisiyle solan beden fikri, aristokrasinin bir "güç" zemini olmaktan çıkıp başlı başına bir "imaj" meselesi haline gelmeye başladığı bir zamanda, aristokrat görünüşler açısından yeni bir modeldi. ("Hiçbir zaman çok zengin olunamadığı gibi hiçbir zaman çok ince de olunamaz," diyordu Windsor düşesi.) Gerçekten de tüberkülozun romantikleştirilmesi, benliği bir imaj olarak öne çıkaran modern yönelişin ilk yaygın örneğidir. Tüberkülozlu görünüş, bir seçkinlik ve asalet belirtisi sayılmaya başlandığı için çekici bulunmak zorundaydı. Marie Başkirtseff, 1887'de yirmi dört yaşında ölümünden sonra yayınlanmış olan ve çok yaygın biçimde okunan *Günce*'sinde, "Sürekli öksürüyorum! Ama ne iyi ki, bu hastalık beni çirkin göstermek şöyle dursun, kendime pek yakıştırdığım süzgün bir eda da kattı," diye yazmıştı. Bir zamanlar aristokrat *femme fatale*'lerin ve yükselmeye hevesli genç sanatçıların modası

olan şey, sonunda kendi başına modanın alanına girmişti. 20. yüzyıl kadınlarının modaları (ince bir vücuda sahip olma kültüyle birlikte), 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında tüberkülozun romantikleştirilmesiyle ilişkili olan metaforların son kalesidir.

“Romantik ıstırap” diye bilinen edebî ve erotik tutumların birçoğu, tüberkülozdan ve onun metafor aracılığıyla dönüştürülmesinden ileri gelmektedir. Acı ve ıstırap, hastalığı haber veren ilk semptomların üslupçu bir anlatımla söze dökülmesi sonucu romantik bir hale kazanmış (sözgelimi, dermansızlık, mahmurluk şeklinde anlatılmış) ve böylece gerçek acı yok sayılmıştır. Sıksa, tahta göğüslü genç kadınlar ile rengi kaçmış raşitik genç erkekler, bu (o zamanda) en şifa bulmaz, insanı güçten düşürücü, gerçekten korkutucu hastalığa yakalanmaya aday kişiler olmak için birbirleriyle yarış halindeydiler. “Ben gençken,” diye yazmaktaydı Théophile Gautier, “kırk beş kilodan daha fazla birini lirik bir şair olarak kabul edemezdim.” (Burada Gautier’nin, romancıların daha kaba ve sert bir hamurdan yoğrulmuş olmaları gerektiği düşüncesini benimseyerek, “lirik şair” dediğine dikkat edin.) Göz alıcı bir zafiyeti, üstün bir duyarlılığı simgeleyen bu tüberkülozlu görünüş, zaman geçtikçe kadınların ideal görünüşü haline geldi; oysa 19. yüzyılın ortalarıyla sonlarının büyük adamları giderek şişmanlıyorlar, sanayi imparatorlukları kuruyorlar, yüzlerce roman kaleme alıyorlar, savaşlar yapıyorlar ve kıtaları yağmalıyorlardı.

Tüberkülozun bu şekilde romantikleştirilmesinin, hastalığın salt edebî açıdan yüceltilmesi anlamına geldiği ve zamanın ağır yıkımlar çağında tüberkülozun (şimdi kanserin olduğu gibi) muhtemelen tiksinti verici bir şey olarak algılandığı, akla yatkın bir varsayım olarak ortaya atılabilir tabii. 19. yüzyılda yaşayan herkes, mesela veremli kişinin soluğundaki kesif kokuyu kesin olarak fark

ederdi. (Goncourt Kardeşler, ölmek üzere olan Murger'ye yaptıkları ziyareti anlatırlarken, "onun yatak odasındaki çürüyen et kokusu"ndan bahsediyorlardı.) Yine de eldeki bütün kanıtlar, tüberküloz kültürünün, romantik şairler ile opera yazarlarının basit bir icadı olmadığını, bilakis, yaygın bir tutumu yansıttığını ve tüberkülozdan ölmekte olan kişinin (gencin) aslında romantik bir kişilik olarak algılandığını göstermektedir. Bu korkunç hastalığın gerçekliğinin –bilhassa bireysellik hakkındaki– önemli yeni fikirlerle yakından ilintili olduğu bir gerçektir. Zaten bireysel hastalık fikri de, tıpkı insanların kendi ölümleriyle yüz yüze geldikçe daha bilinçli davranmaya başladıkları fikrinde görüldüğü üzere, tüberkülozla birlikte başlamıştır; keza, bu hastalık hakkında orada burada yaygınlaşan imgelerde, 20. yüzyılda daha baskın (ve daha az narsisistçe olmayan) modern bir bireysellik fikrinin ortaya çıkmaya başladığını da gözleyebiliriz. Hastalık, insanları "ilginç" kılmanın bir yoluydu (ilk ortaya çıktığı dönemde, "romantik" olmak da bu şekilde tanımlanmaktaydı). (Schlegel, "Über das Studium" [Yunan Şiiri Üstüne] [1795] adlı denemesinde, "ilginç" olmanın modern –yani, romantik– şiirin ideal hali olduğunu iddia etmektedir. Novalis de 1799-1800 döneminden bir fragmanda şöyle yazıyordu: "Mükemmel bir sağlığa sahip olma ideali, ancak bilimsel açıdan ilginçtir," asıl ilginç olan, "bireyselleştirici olan" şey, hastalıktır. Bu fikir (hastaların ne kadar ilginç oldukları fikri), en cesur ve en çelişkili şekliyle Nietzsche'nin *Güç İstenci*'nde ve diğer yazılarında formüle edilmişti. Kendisi her ne kadar belirli bir hastalıktan çok ender olarak söz etse de, Nietzsche'nin bireysel zayıflık ve kültürel tükeniş ya da dekadans hakkındaki o ünlü yargıları, tüberküloz hakkındaki klişelerin birçoğuyla çakışmakta ve onların yayılmasına katkıda bulunmaktadır.

Ölüme romantik yaklaşım, yakalandıkları hastalıkların insanları tekilleştirip daha ilginç kıldığını ileri sürer. “Solgun görünüyorum,” demişti Byron, aynaya bakarken. “Keşke veremden ölsem.” “Peki, niçin?” diye soruyordu, Ekim 1810’da onu Atina’da ziyaret etmekte olan bir arkadaşı. “Çünkü o zaman, hanımefendilerin hepsi, ‘Şu zavallı Byron’a bakın, ölürken ne kadar ilginç görünüyor,’ derler.” Herhalde, romantiklerin duyarlılığa layık gördükleri esas hediye, zalimliğin estetiği ve marazi olanın güzelliği (Mario Praz’ın ünlü kitabında ortaya attığı üzere) değil, hatta sınırsız kişisel özgürlük talebi de değil, nihilistçe ve duygusal bir bakışı ifade eden “ilginç” fikridir.

Hüzün daima insanı “ilginç” göstermiştir. Hüzünlü olmak da hep bir incelik ve duyarlılık, bir açıdan da güçsüzlük işareti olarak görülmüştür. Stendhal’in *Armance*’ında endişeli anne, oğlu Octave’in hiç değilse tüberküloza yakalanmadığını, “kendi kuşağı ve mevkisinin karakteristik özelliği olan tatminsizliğe ve hiçbir şeyi beğenmemeye bağlı melankoli”den dolayı ıstırap çektiğini söyleyen doktor tarafından yatıştırılır. Üzüntü ve tüberküloz, bu şekilde eşanlamlı hale getirilmiş olmaktaydı. Kendisi de tüberküloza yakalanmış olan İsviçreli yazar Henri Amiel, 1852’de *Journal Intime*’inde [Gizli Günce] şöyle yazıyordu:

Gökyüzü griye kesmiş, uzak dağlardan ince gölgeler halinde kıvrım kıvrım sisler süzülüyor; çaresizlik içinde kıvranan doğa, şifa bulmaz kederin gözyaşlarıyla bulutlanan gençliğin kayıp yanılsamaları gibi her taraftan dökülen yapraklar... Evreni teslim almış bu tüberkülozun ortasında vakarı ve yeşilliğiyle, sabırla acı çeken yalnız bir karaçam.

Ancak böyle bir üzüntüye kapılmak, dolaylı bir ifadeyle,
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

tüberküloza yakalanmak için duyarlı bir insan olmak gerekir. Tüberküloz miti, mazisi Antikçağ'a dayanan bir fikir olan melankolinin (ki, vücudun dört sıvısı teorisine göre, melankoli sanatçı hastalığıydı) uzun geçmişinde, sondan bir önceki epizodu oluşturur. Melankolik karakter –ya da tüberkülozlu– üstün bir karakterdi: duyarlı, yaratıcı, apayrı bir yeri olan. Bu hastalık Keats ve Shelley'ye muhtemelen büyük azaplar çektirdiği halde, Shelley, Keats'i, "Bu illet, senin gibi çok iyi dizeler yazan kişileri özellikle seven bir hastalıktır," diyerek avutuyordu. Tüberküloz ile yaratıcılığı birbiriyle ilişkilendiren klişe de öyle bir yerleşmiş durumdadır ki, yüzyılın sonunda bir eleştirmenin öne sürdüğü gibi edebiyatın ve sanatların o zamanki gerilemesinin arkasında yatan sebep, tüberkülozun yavaş yavaş ortadan kalkışıydı.

Ancak tüberküloz miti, bir yaratıcılık göstergesi olmaktan başka şeyler de vaat etmekteydi. Sözgelimi, içinde sanatçılık olsun olmasın, önemli bir bohem hayat modeliydi. Tüberkülozdan mustarip olan kişi, sonu gelmek bilmeyen bir sağlıklı mekân arayışı içinde toplumla bağlarını koparmış bir maceracı, bir gezgindi. 19. yüzyılın ilk zamanlarından itibaren tüberküloz, yeni bir sürgün sebebi ve bu yönüyle, esasen seyahat etmek üzerine kurulu bir başka hayatın vesilesi olmuştu. (Kaldı ki, ne seyahat etmek ne de bir sanatoryumda tecrit edilmek, o devirden önce tüberküloz için öngörülen bir tedavi şekliydi.) Tüberkülozlu hastalara iyi geldiği düşünülen özel yerler vardı: 19. yüzyılın başlarında, İtalya; daha sonra, Akdeniz'deki ya da Güney Pasifik'teki adalar; 20. yüzyılda, dağlar, çöl (bunların hepsi de kendi özellikleriyle romantikleştirilmiş yörelerdi). Doktorları Keats'e, Roma'ya taşınmasını salık vermişti; Chopin, Batı Akdeniz'deki adalarda yaşamayı denedi; Robert Louis Stevenson, Pasifik'te sürgün olmayı seçti; D.H. Lawrence yeryüzünün nere-

deyse yarısını kat etti.¹ Romantikler boşa zaman geçirme bahanesi olarak bir insanın sadece sanatı uğruna yaşamak için burjuva yükümlülüklerini bir kenara atmasına gerekçe olarak “hastalıklı hal”i icat etmişlerdi. Alınan kararların sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmaksızın dünyadan el etek çekmenin bir yoluydu bu –*Büyülü Dağ*’ın hikâyesi. Genç Hans Castorp, sınavlarını verdikten sonra ve Hamburg’daki bir gemi yapım firmasındaki işine başlamadan önce, Davos’taki sanatoryumda yatan tüberkülozlu kuzenini görmek için üç haftalık bir seyahate çıkar. Hans “aşağı inme”den hemen önce, doktor onun akciğerlerinde bir leke bulur ve bunun üzerine Hans, sonraki yedi yılını dağda geçirir.

Tüberküloz miti, böyle pek çok yıkıcı olabilecek özlemi gerçek kılarak ve onları kültürel sofulukla donatarak, gün geçtikçe artan tıbbi bilgilere ve yadsınamaz insani deneyime neredeyse iki yüz yıl boyunca dayanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında bu hastalıkla ilgili oluşan romantik külte karşı belirli bir tepki gözlenmekle birlikte, tüberküloz, bir üstünlük damgası taşımaktan, giderek güç kaybetmekten kaynaklanan romantik vafsinı 19. yüzyılın sonuna, hatta 20. yüzyıla kadar büyük ölçüde

1. Stevenson şöyle yazıyordu: “Tuhaf bir ironiyle, sağlığımız bizi terk ettiği zaman gönderildiğimiz yerler genellikle tarifsiz güzelliklerde olur... [ve söylemeye cesaret ederim ki] hasta, sürgün hükmünü yediğinde pek de avuntusuz kalmaz, neresinden baksanız, sağlığının bozulmasını hayatının en büyük talihsizliği sayacak değildir.” Ne var ki böyle bir zoraki sürgün, Stevenson’ın anlatmaya devam ettiğinde görüleceği üzere, fiiliyatta daha az kabul edilebilir bir durumdu. Tüberkülozlu hasta, başına düşen talih kuşunun keyfini süremezdi: “Dünya onun gözünde büyüsünü kaybetmiştir çünkü.”

Katherine Mansfield da şunları yazmaktaydı: “Anlaşılan hayatımın yarısını yabancı otellere gidip gelmekle geçireceğim... Yabancı kapı, yabancıların üstüne kapanır, sonra da ben çarşafların altına süzülürüm. Gölgelemlerin köşelerden çıkıp gelmesini ve En Çirkin Duvar Kâğıdı’nın üstünde ağır ağır bir ağ örmelerini beklerim... Yan odadaki adam da aynı şeyden şikayetçi. Geceleyin uyandığım zaman onun yatağında sağa sola döndüğünü duyuyorum. Sonra da öksürüyor. Biraz sessizlikten sonra bu sefer ben öksürüyorum. Sonra yine o öksürüyor. Bu böyle uzun bir süre devam ediyor. Ta ki, çok uzaktaki gizli çiftliklerden, kendimizi sahte şafaklarda birbirine seslenen iki horoz gibi hissedene dek.”

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

muhafaza etmişti. O'Neill'in *Günden Geceye*'sinde duyarlı genç sanatçının hastalığı da tüberkülozdur. Kafka'nın mektupları, 1924'te –Kafka'nın öldüğü yıl– yayımlanan *Büyülü Dağ* gibi, tüberkülozun anlamı hakkındaki spekülasyonlardan oluşan özlü sözlerle doludur. *Büyülü Dağ*'daki ironik yan, büyük ölçüde, sanatçı hastalığı olan tüberküloza yakalanan vurdumduymaz kasabalı Hans Castorp çevresinde döner (Thomas Mann'ın bu romanı, tüberküloz miti üzerine geç, bilinçli bir yorumdur). Ancak roman hâlâ aynı mitin bir yansımasıdır: Hastalığı, kasabalının ruhunu gerçekten inceltmiştir. Tüberkülozdan ölmek hâlâ esrarengiz ve (genellikle) aydınlatıcı bir olaydı ve Batı Avrupa'yla Kuzey Amerika'da pratikte bu hastalıktan ölen hiç kimse kalmayınca kadar da bu niteliğini korumuştur. Bu hastalığa yakalananların sayısı 1900'den sonra genel hijyen koşullarının iyileştirilmesiyle keskin bir azalma göstermeye başlamasına rağmen, tüberkülozlular arasındaki ölüm oranı hâlâ yüksekti; bu yüzden tüberküloz mitinin gücünü kaybetmesi ancak, nihayet doğru bir tedavinin başarıyla geliştirilmesiyle, 1944'te Streptomisin'in keşfedilmesi ve 1952'de İsoniazid'in bulunmasıyla mümkün olmuştur.

Böylesine korkutucu bir hastalığın nasıl böyle akla mantığa sığmaz şekilde dönüştürülebildiğini tasavvur etmek hâlâ epeyce güç olsa da, bu durum benlik hakkında romantik tutumlar yansıtma zorunluluğunun baskısıyla kendi çağımızda da gözlenen bir çarpıtmayı ele almaya katkıda bulunabilir. Elbette bu çarpıtmanın konusu, hiç kimsenin (19. yüzyılda tüberkülozun yansıttığı bir metafor olarak işlevlerinin bazılarını yerine getirmekle birlikte) romantik, parıltılı bir haleyle donatmanın yolunu bulamadığı bir hastalık olan kanser değildir. 20. yüzyılda üstün duyarlılığın göstergesi, “tinsel” duyguların ve “eleştirel” hoşnutsuzluğun vasıtası haline getirilmiş olan irkiltili, acındırıcı bir hastalık olan, deliliktir.

Tüberküloz ve delilikle ilintili fantezilerin birbirine paralel pek çok yönü vardır. Her iki hastalıkta da kapatılma söz konusudur. Bu durumdaki kişiler bir “sanatoryum” a (tüberkülozlu hastaların yatırıldığı bir klinik için kullanılan ortak sözcük; tımarhaneler için de en yaygın biçimde kullanılan deyiştir) gönderilirler. Hasta böyle bir yere kapatılınca özel kuralları olan kopya edilmiş bir dünyaya girmiş olur. Tüberküloz gibi delilik de bir tür sürgündür. “Psikişik yolculuk” metaforu, tüberkülozla ilintili sayılan romantik seyahat fikrinin bir uzantısıdır. Hasta şifa bulmak için gündelik hayatının rutin işleyişinden koparılmalıdır. Bu yüzden olumlu bir gözle bakılan (ister ilaçların yol açtığı isterse psikozdan kaynaklanan bir durum olsun) aşırı psikolojik bir deneyim için en yaygın biçimde başvuru metaforun “gezmek” olması tesadüf değildir.

20. yüzyılda eskiden tüberküloza bağlanan metaforlar ve tutumlar yumağı, bölünmüş ve iki hastalığa paylaştırılmıştır. Tüberkülozun bazı özellikleri artık delilikte görülmektedir: aşırı tutkuların yerinde duramaz bir yaratığı olarak ıstırap çeken kişi; kaba gündelik dünyanın korkulu hallerini taşıyamayacak ölçüde duyarlı, hassas biri olma. Tüberkülozun diğer özellikleri ise kansere atfedilmektedir – romantikleştirilemeyecek acı ve ıstıraplar. Bizim açımızdan bir seküler mit olan kendini aşmanın günümüzdeki vasıtası da tüberküloz değil, deliliktir. Romantik bakış, hastalığın bilinci keskinleştirdiğini öngörür. Eskiden bu etkiyi gösteren hastalık, tüberkülozdu; şimdiyse, bilinçte patlamalı bir aydınlanma sağladığı düşünülen hastalık, deliliktir. Deliliğin romantikleştirilmesi, en yoğun şekliyle akıldışı ya da kaba (kendiliğinden) davranışların (bilinçaltını yansıtan hareketlerin), onun bastırılmasının bir zamanlar tüberküloza sebebiyet verdiği zannedilen tutkululuğun, çağımızda nasıl saygın bir yere sahip olduğu gerçeğini yansıtmaktadır.

Beşinci bölüm

Venedik'te Ölüm'de tutku, Gustav von Aschenbach'ı biricik kılan her şeyin (aklının, çekingenliğinin, zor beğenirliğinin) çöküşünü getirir. Ve hastalık, Gustav'ı iyice zayıf düşürür. Hikâyenin sonunda Aschenbach, sıradan bir kolera kurbanı olarak görünür; son düşüşü de, o zamanın Venedik'inde pek çok kişiyi vuran bu hastalığa boyun eğmektir. *Büyülü Dağ*'da ise Hans Castorp'un tüberkülozlu olduğunun ortaya çıkması, onun itibarını arttırmıştır. Hastalığı Hans'ı daha özellikli bir duruma getirecek, onu eskisinden daha zeki yapacaktır. Bir romanda: hastalık (kolera), gizli bir aşkın cezasıdır; diğer romanda: hastalık (tüberküloz), gizli aşkın ifadesidir. Kolera, geriye dönüp bakıldığında karmaşık bir benliği, onu hasta ortamına indirerek basitleştiren bir kaderdir. Bireyleştiren, bir insanı çevreye karşı bir rölyef gibi öne çıkartan hastalık ise tüberkülozdur.

Tüberkülozun böyle "ilginç" bir hale getirilmesi –yani, genel bir ifadeyle romantikleştirilmesi– onu aynı zamanda lanetli ve özellikle korkulası bir hastalık yapmıştır. Geçmişin, felaketten etkilenen bir topluluğun mensupları olarak tek tek her insanı vuran büyük salgın hastalıkların (hıyarcıklı veba, tifüs, kolera) aksine tüberküloz, ona yakalanan kişiyi toplumdan tecrit eden bir hasta-

lık olarak kavranıyordu. Nüfus içinde ona yakalanma oranı ne kadar yüksek olursa olsun, tüberküloza (bugün kanserde olduğu gibi) daima bireylerin esrarengiz bir hastalığı, herkesi vurabilecek öldürücü bir ok, kurbanlarını teker teker seçen bir canavar gözüyle bakılmaktaydı.

Koleradan can verenlerde olduğu gibi, tüberkülozdan ölen birinin elbiselerini ve diğer eşyalarını yakmak da çok sık rastlanan bir durumdu. Keats'in hayat arkadaşı Joseph Severn, 6 Mart 1821'de, Keats'in Spagna Meydanı'ndaki küçük odasında ölümünden iki hafta sonra, Roma'dan şunları yazmaktaydı: "Bu vahşi İtalyanlar canavarca işlerini neredeyse bitirdiler. Bütün eşyaları yak-tılar; şimdi de duvarları kazıyor, yeni pencereler, yeni kapılar yapıyor, hatta döşemeyi bile yeniliyorlar." Oysa tüberküloz yalnızca -kolera gibi- bulaşıcı bir hastalık olarak değil, görünüşte iradi, başkasına geçmeyen bir "damga" olarak da ürkütücüydü. Ve insanlar, tüberkülozun kalıtım yoluyla geçtiğine inanabildikleri gibi (Keats, Brontë, Emerson, Thoreau ve Trollope'un ailelerinde bu hastalığın ne kadar çok görüldüğünü aklınıza getirin), o hastalığa yakalanan kişide biricik olan bir şeyi ortaya çıkardığına da inanıyorlardı. Benzer bir doğrultuda, kansere meyilli aileler bulunduğu ve -muhtemelen- kanserde kalıtım faktörünün rol oynadığı yönündeki kanıtlar da, kanserin kişiye özgü bir ceza rolüyle her insanı vuran bir hastalık olduğu inancını sarsmaksızın kabul edilebilir şeylerdi. Koleraya ya da tifüse yakalanan hiç kimse, "Niçin ben?" sorusunu sormazken, kansere yakalandığını öğrenen pek çok kişinin ilk aklına gelen soru budur: "Niçin ben?" (aynı zamanda, "hiç de adil değil" anlamıyla yüklü bir sorudur bu).

Tüberküloza yakalanmanın suçu, ne kadar yoksulluğa ve sıhhi olmayan yaşama şartlarına atılsa da, bu hastalığa yakalanmak için belli bir içsel eğilimin de bulunma-

sı gerektiği hâlâ yaygın bir düşünceydi. Doktorlar olsun doktorlukla ilgisi olmayanlar olsun, tüberküloz karakterine uygun bir tipin varlığına inanmaktaydılar (şimdilerde kansere meyilli bir tip olduğuna inanılmasının, halk ağzında dolaşıp duran batıl inançlarla sınırlı kalmayıp en ileri tıbbi düşünceleri de kuşatmış olması gibi). Modern çağın öcüsü olan kansere meyilli karakterin –duygusuz, kısıtlanmış, bastırılmış bir kişiliğin– tersine, 19. yüzyılda insanların zihinlerine bir kâbus gibi çöken tüberküloza meyilli karakter, iki farklı fantezinin karışımından ortaya çıkan bir tipti: hem tutkulu hem de baskılanmış birisi. 19. yüzyıl hastalıkları arasında, adıyla korku salan diğer musibet olan frengi ise, hiç olmazsa esrarengiz bir hastalık sayılmıyordu. Frengiye yakalanmak, o hastalığı taşıyan biriyle cinsel ilişkiye girmenin tahmin edilebilir bir sonucu, genellikle de yaygın biçimde gerçekleşen bir sonucuydu. Dolayısıyla frengiye bağlanan cinsel kötülük hakkındaki bütün suçluluk çağrıştıran fanteziler arasında, bu hastalığa özellikle yatkın olduğu (eskiden tüberküloz, şimdiyse kanser için düşünüldüğü şekliyle) varsayılan bir kişilik tipine yer yoktu. Frengili kişilik tipi, frengi olması muhtemel biri değil, o hastalığa yakalanmış biriydi sadece (Ibsen'in *Hayaletler*'indeki Oswald, *Doktor Faustus*'taki Adrian Leverkühn gibi). Frengi, bir musibeti temsil etme rolünde, psikolojik değil, ahlaki yargıyı (yasaklanmış cinsellik hakkında, fahişelik hakkında bir yargıyı) içermekteydi. Şimdi kanserde görüldüğü üzere, eskiden son derece esrarengiz bir hastalık gözüyle bakılan tüberküloz ise, hastalık hakkında daha derinlikli – hem ahlaki hem de psikolojik düzeyde– yargıları akla getiriyordu.

* * *

Antik dünyayla ilgili spekülasyonlar hastalığı, ilahî gazabın bir aracı yapmıştı. Ceza, ya bir topluluğa (*İlyada*'nın Birinci Kitap'ında, Apollon'un Agamemnon'un Khryseis'i kirletmesi yüzünden ceza olarak Akha'ların üstüne yolladığı veba; Oedipus'ta kraldan yana olan pis günahkârlar yüzünden Thebai'yi vuran veba) ya da tek bir kişiye (Philoktetes'in yılanın ısırıldığı ayağındaki pis kokular saçan yara) verilmekteydi. Etrafında modern fanteziler örülen hastalıklara (tüberküloz, kanser) ise insanın kendine kestiği bir ceza, kendi öz varlığına ihanet etmesi gözüyle bakılıyordu. Bir insanın zihni, bedenine ihanet eder. Tüberküloz hakkında, "Başım ve akciğerlerim, bilgim dışında bir anlaşma yapmışlar," diyordu Kafka, Eylül 1917'de Max Brod'a yazdığı bir mektupta. Ya da bir insanın bedeni, duygularına ihanet eder; Thomas Mann'ın geç dönem romanı *Die Betrogene*'de [Siyah Kuğu], romanın genç bir adama körpe duygularla âşık olan yaşlı kadın kahramanı, şifa bulmaz kanserinin belirtisi olan kanamaları, aşkı sayesinde yeniden aybaşı olmaya başlaması şeklinde yorumlar. Bedenin ihanetinin kendi iç mantığı olduğu düşünülür. Wilhelm Reich'in hatırlattığı gibi, Freud "konuşurken... çok güzeldi". "Sonra, musibet tam orasına, ağzına vurdu. Benim kanserle ilgilenmeye başlamam da bu vesileyle oldu." Bu ilgi Reich'ı, ölümcül bir hastalık ile o hastalığın küçülttüğü karakter arasında kendince bir bağ kurmaya götürmüştü.

Hastalıkla ilgili modern dönem öncesi görüşlerde, karakterin rolü, bir insanın hastalık ortaya çıktıktan sonraki davranışlarıyla sınırlı tutulmuştu. Karşı karşıya gelen her aşırı durum gibi korkutucu hastalıklar da, insanın en kötü ve en iyi yanlarını ortaya çıkarmaktadır. Bununla beraber, salgın hastalıklarla ilgili standart anlatımlarda, hastalığın karakter üzerinde yıkıcı bir etki yaptığını okuruz. Tarih yazıcıların hastalığın sefilliğe reva görü-

len bir ceza olduğu şeklindeki önyargılı yaklaşımları ne kadar zayıfsa, getirecekleri açıklamanın hastalığın yayılmasının gösterdiği ahlaki çürümeyi öne çıkarması ihtimali de aynı ölçüde yüksek olacaktır. Hastalığın topluluğa dair bir ceza olduğunun düşünülmediği durumlarda dahi, ahlak ile âdet ve göreneklerde önü alınamaz bir çöküşün gözlenmesi –geçmişe dönük olarak– bunun bir cezaya dönüşmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Thucydides, MÖ 430 yılında Atina’da patlak veren veba salgınının nasıl bir düzensizlik ve yasa tanımazlığa yol açtığını (“Şerefli davranışların ve işe yararlılığın yerini anlık hazlar almıştı”) ve dilin kendisini nasıl bozduğunu anlatır. Boccaccio’nun, Decameron’un ilk sayfalarında 1348 yılındaki büyük veba salgınını anlatışındaki esas meselesi de, Floransalı yurttaşların ne kadar kötü davranışlara sürüklendiklerini gözler önüne sermektir.

Salgın hastalığın sebep olduğu panikte bağılılıkların ve sevgilerin nasıl paramparça olduğunu gösteren bu aşāğlayıcı öykülerin aksine, modern hastalıklarla ilgili –toplumdan ziyade bireylerin yargılandığı– anlatılar, pek çok insanın ölmekte oldukları haberini nasıl zavallı bir şekilde karşıladıklarının abartı derecesinde farkında olmadıklarını düşündürmektedir. Ölümcül olan hastalık, her zaman için, bir ahlaki karakter testi olarak görülmüştür, oysa 19. yüzyılda, hastanın bu testten geçmesine pek de iyi gözle bakılmamıştır. Hatta erdemli insanlar, ölüme doğru kaydıkça daha bir erdemle kuşanmış olmaktadırlar. Nitekim romanlarda okuduğumuz tüberküloz ölümlerinin standart başarısı bu noktada, tüberkülozun alışlagelmiş tinselleştirilmesi ile bu hastalığın yol açtığı korkuların romantikleştirilmesiyle el ele gittikçe belirlemektedir. Tüberküloz, düşmüşler adına (*Sefiller*’deki genç fahişe Fantine gibi) kurtarıcı bir ölüm imkânı, ya da erdemliler adına (Selma Lagerlöf’ün *Körkarlen*’inin [Hayalet Araba-

sı] kadın kahramanı gibi) fedakârca bir ölüm fırsatı sağlıyordu. Aşırı erdemli insanlar bile, bu hastalıktan ölmek üzerelerken, ahlaki bakımdan yeni doruklara tırmanmaktaydılar. *Tom Amca'nın Kulübesi*: Küçük Eva, son günlerinde, babasından ciddi bir Hristiyan olmasını ve kölelerini azad etmesini ister. *Güvercinin Kanatları*: Milly Theale, talibinin bir servet avcısı olduğunu öğrendikten sonra, varını yoğunu ona bırakıp ölür. *Dombey and Son*: "Kendisinin dahi tam olarak anlayamadığı –eğer anlaşılacak bir şey vardiysa– gizli bir sebepten dolayı [Paul], etrafındaki hemen her şeye ve herkese giderek daha sevecen duygular beslemekteydi."

Fazla duygusal olmayan karakterler içinse hastalık, en sonunda iyi bir insan gibi davranmaya uygun bir vesileydi. Bir bela gibi çöken hastalık hiç olmazsa, insanın ömrü boyunca yakasını bırakmamış olan kendini aldatmaları ve karakter bozukluklarını kavramanın yolunu açabilirdi. İvan İlyiç'in ıstırabını gizleyen yalanlar (karısı ve çocukları onun kanser olduğunu hiç bilmiyorlardı), onun gözünde bütün hayatının yalanını ortaya çıkarır; ölmekteyken, ilk defa olarak, bir hakikat ânı yaşar. Kurosawa'nın filmi *Yaşamak*'taki (1952) altmış iki yaşındaki devlet memuru, ölümcül mide kanserine yakalandığını öğrendikten sonra işinden ayrılır ve bir gecekondu mahallesinin davasına sahip çıkarak yıllarca hizmet ettiği bürokrasiyle mücadeleye girişir. Watanabe, önünde sadece bir yıllık ömrü kaldığını bildiği halde, değerli bir şey yapmak istemekte, vasat hayatının kefaretiyi ödemeyi arzulamaktadır.

Altıncı bölüm

Hastalık, *İlyada*'da ve *Odyseia*'da doğastü bir ceza, şeytani bir güç ve doğal sebeplerin sonucu olarak başa gelir. Yunanlara göre hastalık gereksiz ve haksız yere ortaya çıkabildiği gibi, (kişisel bir kusur, toplu bir suç ya da ataların işlediği bir suçun karşılığı olarak) hak edilmiş de olabilir. Başka her şeyde olduğu gibi hastalık konusunda da daha ahlaki ölçütler dayatan Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte, hastalık ile "kurban" arasında zaman içinde daha yakın bir bağ meydana gelmiştir. Hastalığın ceza olduğu düşüncesi, bir hastalığın özellikle yerinde ve haklı bir ceza olabileceği fikrinin yolunu hazırlamıştır. Henryson'ın *The Testament of Cresseid*'indeki [Cresseid'in Vasiyetnamesi] Cresseid'in cüzamı ve *Tehlikeli İlişkiler*'deki Madam Merteuil'ün çiçek hastalığı, güzel yalancının hakiki yüzünü ortaya sermektedir – bir ifşanın en istenmedik biçimde açığa vuruluşu, diyebiliriz buna.

19. yüzyılda cezanın günahkâra reva görülmesi gibi hastalığın da hastanın karakterine münasip geldiği anlayışının yerini, hastalığın karakteri yansıttığı anlayışı almıştı. Hastalığa iradeyle kafa tutulabilirdi. "İrade, kendisini düzenlenmiş bir beden olarak sergiliyor," diye yazıyordu Schopenhauer; fakat iradenin kendisinin hasta olabileceği düşüncesini de reddediyordu. Bir hastalıktan

iyileşmek, bedenin “isyankâr güçlerini diktatörce bir güçle boyunduruğu altına aldığı”nı varsayan iradeye bağlıdır. Schopenhauer’dan bir kuşak önce, büyük bir hekim olan Bichat, sağlığı “organların sessizliği”, hastalığı ise “organların isyanı” diye niteleyerek benzer bir imgeye başvurmuştu. Hastalık, beden vasıtasıyla konuşan şeydir, zihinsel olanı dramatize etmeye uygun bir dildir: bir kendini ifade etme formudur. Groddeck, hastalığı, “bir sembol, içeride meydana gelen bir şeyin temsili, kendisinin sahneye koyduğu bir drama...” şeklinde nitelemişti.¹

Modern öncesi dönemin ideali olan “dengeli karakter” tasavvuruna göre, insanın kendini ifade etme yetisi sınırlıdır. Davranış, barındırdığı aşırılık potansiyeliyle tanımlanmıştır. Dolayısıyla Kant, kanserden mecazi anlamıyla söz ettiğinde bu, aşırı duygulara uygun düşen bir metafordur. Kant 1798’de kaleme aldığı *Anthropologie*’de [Antropoloji] de şu satırlara yer vermektedir: “Tutkular, saf pratik aklın kanserleridir ve genellikle iyileştirilemezler.” Sonra da, “Tutkular... pek çok kötülüğe gebe olan talihsiz ruh halleridir,” diye ekliyor ve bununla, kanser ile hamilelik arasında antik dönemlerden beri kurulagelen metaforik bağları kastediyordu. Kant, tutkuları (yani, aşırı yoğun duyguları) kanserle kıyasladığında, elbette modern öncesi döneme ait bir hastalık anlayışını ve romantik öncesi döneme özgü bir tutku değerlendirmesini temel almaktadır. Ondan hemen sonraki dönemdeyse, çalkantılı duygular çok daha olumlu bir gözle değeren-

1. Kafka, Eylül 1917’de, kendisine tüberküloz teşhisi konmasının ardından günlüğüne şunları kaydetmişti: “...akciğerlerinizdeki enfeksiyon bir sembolden ibarettir”, “iltihaplanışına F[elice] adı verilen [duygusal] bir yaranın sembolü.” Kafka, Max Brod’a da şunları yazmıştı: “Hastalık, ben öyle yapmasını istediğim için benim adıma konuşuyor.” Bir de Felice’ye yazdıklarına bakalım: “Aslına bakarsan, bu hastalığın tüberküloz olduğuna içimden inanıyor değilim; en azından, esasen tüberküloz değil, daha ziyade, kendimin genel iflasımın bir işareti.”

dirilecekti. “Yeryüzünde duygularını Emile’den daha az gizleyebilecek hiç kimse yoktur,” diyordu Rousseau ve bu sözünü, karakteri için bir övgü olarak sarf etmişti.

Aşırı duygular giderek daha olumlu bir çehreye bürünürken, onlarla –tabii ki bu duyguları aşağılamak amacıyla– korkunç bir hastalık arasında benzerlik kurulma alışkanlığı da sona ermiştir. Bunun yerine, hastalık artık “aşırı duygunun vasıtası” sayılmaktadır. Tüberküloz, yoğun arzuyu dışa vurduran hastalıktır; aynı zamanda da, bireyin gönülsüzlüğüne rağmen, onun dışa vurmak istemediği şeyi yansıtır. Buradaki zıtlık, artık ölçülü tutkular ile aşırı tutkular arasında değil, gizli tutkular ile açığa çıkarılmış tutkular arasındadır. Hastalık, hastanın muhtemelen farkında olmadığı duyguları açığa çıkarır. Bu durumda, hastalıklar –ve hastalar– deşifre etmenin öz-neleri haline gelmektedirler. Aynı sebeple gizli tutkular da artık bir hastalık kaynağıdır. Blake de cüretkârca kaleme aldığı “Proverbs of Hell”den [Cehennem Özdeyişleri] birinde, “Arzu duyan ama harekete geçmeyen biri, vebayı körükler,” diye yazıyordu.

Erken dönem romantikler, başkalarından daha yoğun şekilde arzu ederek ve arzu etmeyi arzu ederek üstünlük peşinde koşuyorlardı. Bu hayat enerjisi ve her şeyin tamamen kendiliğinden olması ideallerini gerçekleştirememeye, o kişinin ideal bir tüberküloz adayı olmasıyla eş tutuluyordu. Çağdaş romantizm şu ters ilkedен yola çıkar: Yoğun arzu besleyen başkaları iken, çok az arzu duyan ya da hiç arzu duymayan, insanın kendisidir (anlatılar, tipik şekilde birinci tekil şahısla kaleme alınır). 19. yüzyıl Rus romanlarında hiç duygu hissetmeyen modern romantik egoların (Lermontov’un *Zamanımızın Bir Kahramanı*’ndaki Peçorin, *Ecinniler*’deki Stavrogin) öncüleri bunlardır fakat bu tipler hâlâ kahramandır: duygulanamamanın eziyetiyle huzursuz, katı, kendine acı çektiren

karakterler. (Onların sıkıntılı, kendi kendini yıpratıcı to-
runları olan Sartre'ın *Bulanık*'sındaki Roquentin ve
Camus'nün *Yabancı*'sındaki Meursault bile, duygulanma
yetenekleri karşısında şaşkınlıktan ne yapacağını bilemez
halde gibidirler.) Çağdaş Amerikan romanına egemen
olan pasif, etkisiz antikahraman ise, kendini mahveden
değil, ihtiyatlı; kaprisli, çalılımlı ya da küstah değil, sadece
etrafıyla ilgilenmeyen; düzenli, rutin hayat sürdüren ya
da duygusuz biçimde zevkusefaya dalmış biridir. Çağdaş
mitolojiye göre kansere ideal aday.

Hastalığı, iç benliğin bir ifadesi katına çıkarıp objek-
tif ahlakçı karaktere uygun düşen bir ceza olarak gör-
mekten vazgeçmek, daha az ahlakçı bir izlenim doğuru-
yor olabilir. Ancak bu görüşün de diğeri kadar, hatta da-
ha fazla ahlakçı ve cezalandırıcı bir temel üstünde yük-
seldiği artık bilinmektedir. Modern hastalıklarda (eski-
den tüberkülozda, şimdi de kanserde), hastalığın karak-
teri yansıttığı doğrultusundaki romantik düşüncenin
kapsamı, değişmez bir şekilde karakterin hastalığa yol
açtığını –çünkü kendini ifade edemediğini– iddia edecek
ölçüde genişletilmiştir. Bu durumda tutku, en derin hü-
resel süreçleri vurup tahrip ederek içe dönmüştür.

Groddeck, “Hasta adam, hastalığını kendisi yaratır,”
diye yazmaktaydı, “hastalığın sebebi odur, o yüzden baş-
ka bir yerde sebep aramamıza gerek yoktur.” Groddeck'in
“dışsal sebepler” listesinin başında “basiller” yer alır ve
onu, “üşütme, aşırı yemek yeme, fazla içki içme, çok ça-
lışma ve başka şeyler” takip eder. Groddeck, “içimize
bakmak hoşlarına gitmediği için” doktorların, gerçek, iç-
sel sebeplerle mücadele etmekten ziyade, “önleyici teda-
vi, dezenfeksiyon, vb. dış sebeplere saldırmayı” tercih et-
tikleri konusunda ısrarcıdır. Karl Menninger'in daha sonra
ortaya konmuş olan formülasyonuna göre ise: “Hastalık,

kısmen, dünyanın bir kurbanı yaptığı şeydir; ama daha büyük ölçüde, kurbanın kendi dünyasında –ve kendi kendine– yaptığı şeydir...” Böylesi akla mantığa sığmaz ve tehlikeli görüşler, hastalığın kabahatini hastaya yıkmak ve hastanın akla uygun tıbbi tedavinin etkisini anlama yeteneğini zayıflatmakla kalmamakta, ayrıca, örtülü bir şekilde, hastayı böyle bir tedavi usulünden uzaklaştırmaktadır. Başka bir deyişle, şifa bulmanın esasen hastanın fazlasıyla denenmiş ya da zayıflamış haldeki kendini sevme yetisine bağlı olduğu düşünülmektedir. Katherine Mansfield 1923’te, ölümünden önceki yıl, *Günce*’sine şunları kaydetmişti:

Berbat bir gün... korkunç ağrılar, vb., ve zayıflık. Hiçbir şey yapamıyordum. Zayıflık yalnızca fiziksel değildi. Öncelikle kendi Benliğimi iyileştirmem gerekiyor... Bu da yalnız başına ve hemen yapılmalı. İyileşemememin kökünde bu yatıyor. Zihnim kontrol altında değil.

Mansfield kendisini hasta yapan şeyin “Benlik” olduğunu düşünmenin yanı sıra, eğer o “Benlik”i iyileştirebilirse, umutsuzca ilerlemiş olan akciğer hastalığının şifa bulması ihtimalinin ortaya çıkacağını da düşünmektedir.¹

Hem –eskiden– tüberkülozu kuşatan hem de –günümüzde– kanserin etrafında örülmüş olan mit, insanın hastalığından kendisinin sorumlu olduğu önermesini önümüze sürmektedir. Ancak kanserle beraber anılan imgeler çok daha cezalandırıcıdır. Karakteri ve hastalığı

1. John Middleton Murry şöyle yazıyordu: “Mansfield, kendi vücut sağlığının, ruhsal durumuna bağlı olduğuna inanmaya başlamıştı. Bu yüzden zihni, sürekli olarak ‘ruhunu iyileştirme’nin bir yolunu keşfetmekle meşguldü; sonunda –ve bence ne yazık ki– tedavisini yarıda bırakıp ağır fiziksel hastalığı tesadüfi bir durummuşçasına, hatta daha da ileri gidip hastalığı hiç yokmuşçasına yaşamaya karar verdi.”

değerlendirmek için başvurulmuş romantik değerler göz önüne alındığında, hastalığın tutku ateşiyle kavruluyor olmaktan kaynaklandığı düşüncesi oldukça göz alıcı bir öneme kavuşmuştur. Öte yandan, duyguların bastırılmasından kaynaklandığı sanılan bir hastalık, çoğunlukla utanç vericidir –Groddeck ve Reich ile onların etkilediği pek çok yazar tarafından yayılan görüşlerde yansıtılan, yüz karası bir durum. Kanserin kendini ifade edememekten ileri gelen bir hastalık olduğu görüşü, doğrudan kanser hastasını mahkûm etmekte; ona yönelik bir acımayı ve horgörüğü davet etmektedir. Auden'ın 1930' lardan itibaren yazdığı şiirde, Miss Gee "yanından geçen mutlu çiftleri görünce başını öbür tarafa çevirmişti". Sonra da:

Miss Gee yan sıralara ilişip,
Diz üstü çökerek ederdi duasını;
"Beni sakın baştan çıkarma,
Ama beni iyi bir kız yap, n'olur."

Günler geceler kuşattı etrafını,
Batmış bir gemiyi saran dalgalar gibi;
"Bisikletine atlayıp doktora gitti sonra,
Düğmelerini boğazına kadar ilikleyip.

Bisikletine atlayıp gitti doktora,
Çaldı hekimin kapı zilini;
"Ah, doktor, şuramda bir sancı var,
Hiç iyi hissetmiyorum kendimi."

Doktor Thomas muayene etti onu,
Arkasından biraz daha inceledi;
Sonra yürürken lavaboya doğru,
Dedi, "Niçin daha önce gelmediniz?"

Doktor Thomas akşam yemeğine oturdu,
Karısının zili çalmasını bekliyormuş gibi,
Koparırken birkaç lokma ekmeğinden;
Dedi, "Kanser acayip bir şey.

"Kimse bilmiyor sebebini,
Bazıları bildiğini iddia etse de;
Gizlenmiş bir suikastçı gibi,
Size ateş etmeyi bekliyor.

Çocuksuz kadınları vuruyor o,
Emekli olan erkekleri;
Bir çıkış yolu bulmuşçasına,
Yaratıcı ateşi sönenlerin başında..."

Tüberkülozlu hasta bir kanun kaçağı ya da topluma uyum göstermeyi becerememiş biri olabilirdi; kanserli kişilik ise daha basitçe –ve burun kıvrımayla– hayatta kaybedenler kampına ait biri sayılmaktadır. Napoléon, Ulysses S. Grant, Robert A. Taft ve Hubert Humphrey; bu isimlerin hepsi de, kansere yakalanmalarına siyasal yenilgilerinin –ve hırslarının perdelenmesinin– yol açtığı teşhisi konmuş adamlardı. Freud ve Wittgenstein gibi, "kaybedenler" sınıfına sokmanın çok daha zor olduğu kanser kurbanları için de, ömürleri boyunca içgüdülerine göre yaşamaktan kaçınmış kişilere müstahak görülen tüyler ürpertici ceza teşhisi konulmuştur. (Rimbaud'nun kanserden öldüğünü ise çok az insan hatırlar.) Buna karşın, Keats, Poe, Çehov, Simone Weil, Emily Brontë ve Jean Vigo gibilerine layık görülen hastalık, bir başarısızlık hükmü olduğu ölçüde bir ilahlaştırma nişanesiydi.

Yedinci Bölüm

Kanserde romantik melankoli düşüncesinin yerini –tüberkülozun tersine– romantik olmayan depresyon düşüncesi aldığı için, kansere yönelik olarak romantik karaktere uygun düşmeyen bir hastalık olduğu yolunda genel bir kanı vardır. Sözgelimi Edgar Allen Poe, “Nöbetler halinde ortaya çıkan bir melankoli, güzelliğin kusursuzlaşmasından ayrı görülemez,” diye yazıyordu. Depresyon; melankoli, eksi, onun cazibesidir (melankolinin, canlılığından ve nöbetlerinden soyulmuş halidir). Kanserlin duygusal sebepleri hakkındaki teoriyi destekleyen literatürün ve araştırmaların gittikçe arttığı söylenebilir; bir hafta geçmiyor ki, sıradan ya da eğitilmiş okurlara kanser ile acı veren duygular arasında bilimsel bir bağ bulunduğunu ilan eden yeni bir makale yayımlanmış olmasın. Yine, diyelim birkaç yüz kanser hastasının üçte ikilik ya da beşte üçlük bir kısmının depresyona sürüklenmiş ya da hayatlarından tatmin olmayan, anne baba, sevgili, eş ya da yakın bir arkadaşı kaybetmenin (ölüm, reddedilme ya da ayrılık sebebiyle) acısını çeken kişiler olduklarına dikkat çeken –ve çoğu makalede aynı saptamalara rastlanan– bir sürü araştırmadan bahsedilmektedir. Öte yandan, kanserli olmayan yüzlerce başka insanın da yıkıcı duygularla ve geçmişteki travmalarla boğuştuk-

ları bildirilmektedir: Bu duruma “insanlık hali” adı veriliyor. Gelgelelim kansere yakalanan hastaların vaka kayıtları da, özellikle umutsuzluk akan, yalıtılmış benlikten ve bu benliğin, tüketim kültürümüzün tartışma götürmez damgasını taşıyan bir özellik, asla tamamen doyurucu “ilişkiler” kuramamasından duyulan hoşnutsuzluğu ve bu durumun bir takıntıya dönüşmesini vurgulayan bir dille yansıtılmaktadır. İşte bu dil, şimdi pek çok Amerikalının kendileri hakkında konuşurken başvurduğu bir dildir.¹

19. yüzyılda birkaç doktorun yürüttüğü bazı araştırmalar, kanser ile o çağın şikayetleri arasında ileri derecede bir paralellik bulunduğunu göstermişti. Değişmez bir şekilde çocukluktan beri yalnızlık ve yalıtılmışlık duygularıyla baş etmeye çalıştıkları bildirilen günümüz Amerikalı kanser hastalarının aksine, Victoria döneminin kan-

1. John Hopkins Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Dr. Caroline Bedell Thomas'ın yaptığı bir çalışma, yakın zamanda bir gazetede çıkan “Can Your Personality Kill You?” [Kişiliğiniz Sizi Öldürebilir mi?] başlıklı makalede şu şekilde özetlenmişti: “Kısacası, kanser kurbanları, düşük viteste giden insanlardır; duygu patlamaları tuzagina çok ender düşerler. Çocukluklarından beri anne babaları karşısında hep yalnızlık çekmişlerdir.” Doğu Pennsylvania Psikiyatri Enstitüsü'nde çalışan doktorlar Claus ve Marjorie Bahnson, “düşmanlığı kabullenmeyen, depresyona sürüklenmiş ve çocukluğundaki duygusal yoksunluğunu hatırlatan anıların altında ezilmiş” ve yakın ilişki kurma güçlüğü çeken bir “kişilik kalıbı” çıkarmışlardı. Texas, Fort Worth'da çalışan ve hastalara hem radyasyon tedavisi hem de psikoterapi uygulayan Radyolog Doktor O. Carl Simonton, kanserli kişiliğin “hep kendine acımaya meyilli olduğu, anlamlı ilişkiler kurma ve bu ilişkileri sürdürme konusunda belirgin bir beceriksizlik sergilediği” kanısındaydı. New York'lu psikolog ve psikoterapist Lawrence LeShan (*You Can Fight for Your Life: Emotional Factors in the Causation of Cancer* [Hayatınız İçin Mücadele Edebilirsiniz: Kansere Yol Açan Duygusal Sebepler] [1977]), “Kanser hastalarının çoğunluğunda genel bir kişilik tipi bulunduğu”, kanserli hastaların paylaştığı ve “kökeni kanserlerinin gelişiminden önceki evrelere dayanan” bir dünya görüşünden bahsedilebileceği iddiasındadır. LeShan, “kanserli hastanın esas duygusal kalıbı”nı üç parçaya ayırır: “Yalnız kalma duygusunun damgasını vurduğu bir çocukluk ya da ergenlik”, yetişkinlikte kurulan “anlamlı ilişkiler”in kaybedilmesi, “hayatta artık umut edilecek bir şey kalmadığı inancı”nın yerleşmesi. “Kanserli hasta,” diye yazar LeShan, “neredeyse değişmez bir şekilde kendini, yeteneklerini ve imkânlarını hor görür”. Ona göre, kanserli hastalar “duyguları körelmiş ve benlikten yoksun” insanlardır.

serli hastaları hayatlarını çalışma, aile yükümlülükleri ve sevdikleri insanları kaybetmenin yüklerini sırtladıkları, aşırı kalabalık içinde sürdürüyorlardı. Bu hastalar genelde kendi hayatlarına dair bir hoşnutsuzluktan bahsetmez ya da duygularını tatmin etmenin düzeyi ve “anlamlı ilişki” kurma ihtimali konusunda fikir yürütmezlerdi. Hekimler, hastalarının kansere yakalanmalarının sebepleri ya da ona yol açan etmenler arasında, kederli olmayı, endişeye kapılmayı (işadamları ve büyük ailelerin anneleri arasında çok keskin biçimde gözlenen belirtileri), yaşamalarını zorlaştıran ekonomik koşulları, talihin aniden kendilerine yüz çevirmesini ve aşırı çalışmayı (ya da hastaları başarılı yazarlar ya da politikacılar eğer, yine kederli olmayı, öfkelenmeyi, entelektüel bakımdan yoğun çaba harcamayı, hırsın getirdiği kaygıyı ve kamusal hayatın stresini) sayıyorlardı.¹

19. yüzyılda kanser hastalarının bu hastalığa yakalanmaları, çok aktif olmalarına ve son derece yoğun bir tempoda yaşamalarına bağlanıyordu. Mutlaka boşaltılması gereken duygularla dolup taşmaktaydılar sanki. Bir İngiliz doktor, kansere karşı tedbir olarak, hastalarına

1. “Her zaman bir sürü dertle uğraşma ve çok çalışma”, Herbert Snow’un *Clinical Notes on Cancer*’ında [Kanser Üzerine Klinik Notlar] (1883) aktarılan kısa vaka kayıtlarının pek çoğunda karşımıza çıkan bir saptamadır. Snow, Londra’daki Kanser Hastanesi’nde görevli bir hekimdi ve baktığı hastaların çoğu yoksuldu. Tipik bir gözlemi şöyleydi: “140 meme kanseri vakasından 103’ü, önceden zihinsel problem, çok çalışma ya da başka türde güçten kuvvetten düşürücü etkenin varlığını gösterirken, rahim kanserine yakalanmış 187 kişiden 91’i de benzer bir tablo sergilemekteydi.” Daha rahat hayatlar süren hastalara bakan doktorlar ise başka gözlemlerde bulunmuşlardı. Alexandre Dumas’ın kanser tedavisini de yürüten hekim G. Von Schmitt, 1871’de yayımladığı kanser hakkındaki kitabında, “yoğunlaşma gerektiren masa başı işleri, kamusal hayatın endişeye ve telaşa yol açan sarsıntılarını, hırs bürümenin arazlarını, olur olmadık yerlerde dışa vuran öfke patlamalarını ve koyu bir kedere sürüklenmeyi” hastalığın “ilk akla gelen sebepleri” olarak sıralamıştı. Aktaran; Samuel J. Kowal, M.D., “Emotions as a Cause of Cancer: 18th and 19th Century Contributions”, *Review of Psychoanalysis*, 42, 3 (Temmuz 1955). [Kanserin Nedeni Olarak Duygular: 18 ve 19. Yüzyıl Yazıları]

“güçlerine aşırı yüklenmekten kaçınmalarını, hayatın kötü ve ters yanlarını ağırbaşlılıkla karşılamalarını; hepsinin ötesinde, herhangi bir üzüntüye ‘meydan vermemeleri’ni” tavsiye ediyordu. Böylesi sabırlı ve metanetli davranma öğütlerinin yerini şimdilerde, derdini ortaya saçmaktan düpedüz çılgık atmaya kadar içindeki her şeyi dışa vurmaya yönelik çarelere başvurma seçeneği almış durumdadır. 1885’te Boston’lu bir doktor, “memelelerinde anlaşıldığı kadarıyla iyi huylu tümörü olanlara, neşeli bir hayat sürmeye çaba harcamalarını salık vermişti. Bugün ise aynı tavsiye, kanserli olduğu sanılan insanların durumlarını ağırlaştıracak bir duygusal çalkantıya sürüklenebilecekleri uyarısına dönüşürdü. Kanser psikolojik yönleriyle ilgili dolaşan hikâyelerde sık sık, Galen’den itibaren eski otoritelerin, “melankolik kadınlar”ın meme kanserine yakalanma ihtimalinin “hayata pembe gözlerle bakan kadınlar” a kıyasla daha fazla olduğunu gözlemledikleri aktarılır. Oysa anlamlar artık değişmiş durumdadır. Galen (MS 2. yüzyılda) “melankoli” derken, karmaşık karakterolojik semptomları olan fizyolojik bir durumu kastediyordu; biz ise aynı kelimeyi kullanırken, basit bir ruh halinden söz etmekteyiz. İngiliz hekim Sir Astley Cooper 1845 yılında, “Keder ve endişe, meme kanserinin ‘en sık rastlanan sebepler’i arasındadır,” diyordu. Ancak 19. yüzyılda yapılan gözlemler de, 20. yüzyıl sonundaki nosyonları desteklemekten ziyade iyice çürütmektedir (bu karşılaştırma, günümüzün kansere meyilli tipini yansıtan mutsuz ve yalnız, kendinden nefret eden, duygusal bakımdan körelmiş karakterin karşısına, bunun neredeyse tam zıttı olan, 19. yüzyıla özgü manik ya da manik depresif bir karakteri akla getirir). Bildiğim kadarıyla, hastaların tedavisinde polikemoterapi ve immünoterapinin yararına inanan hiçbir onkolog, belirli bir kanser kişiliğini anlatan kurgulara herhangi bir

katkıda bulunmuş değildir. Söylemeye gerek yok ki, üzüntülü ve sıkıntılı olmanın immünolojik tepkileri etkileyebileceği (ve –bazı koşullarda– hastalığa bağışıklığı azaltabileceği) hipotezi, duyguların hastalıklara yol açtığı görüşü, hatta bazı duyguların bazı hastalıkları doğurabileceği inancı kadar temelsizdir. Modern dönemin kanserli karakteri hakkında son dönemlerde ortaya atılan sanılar, gerçek öncülünü ve karşılığını, aynı teorinin –benzer terimlerle konuşacak olursak– uzun süreden beridile döküldüğü tüberküloz üzerine literatürde bulmaktadır. Gideon Harvey, *Morbus Anglicus* [İngiliz Hastalığı] (1672) adlı eserinde, “melankoli” ile “huysuzluğun” tüberkülozun “tek sebebi” olduğunu açıklamıştı (bunun için metaforik bir terim olan “aşınıp çürüme”yi kullanıyordu). 1881’de, yani Robert Koch’un tüberkül basilinin keşfedildiğini açıklayan ve hastalığın esas sebebinin bu olduğunu ortaya koyan tebliğini yayınlamasından önceki yıl, standart bir tıp ders kitabında tüberkülozun sebepleri olarak şunlar gösterilmekteydi: Kalıtsal yatkınlık, vücudu olumsuz etkileyen iklim koşulları, masa başı işlerde ya da kapalı mekânlarda süren bir hayat, eksik havalandırma, ışıksızlık ve “yılgınlığa yol açan duygular”.¹ Söz konusu kitabın bir sonraki basımında giriş bölümünün değiştirilmesi gerekmele birlikte, bu nosyonların inandırıcılığını kaybetmesi hayli uzun bir zaman alacaktı. Kafka da 1920 yılında Milena’ya, “Benim kafam hasta; akciğerlerin hastalığı, akıl hastalığımın taşıp fişkırması yanında hiç sayılır,” diye yazmaktaydı. Duyguların hastalıklara yol açtığı teorisi, tüberküloza uygulandığında, bu yüzyıla kadar (kesin olarak da, hastalığın nasıl iyileştirileceği

1. August Flint ve William H. Welch, *The Principles and Practice of Medicine* [Tıbbın İlkeleri ve Uygulanması] (1881), aktaran; René ve Jean Dubos, *The White Plague* (1952).

keşfedilene kadar) geçerliliğini korumuştur. Aynı teoremin bugün moda olan ve kanseri duygusal bakımdan geride durmayla, özgüven eksikliğiyle ve geleceğe güven duymamakla ilişkilendiren yorumunda da, tüberküloz söz konusu olduğunda ortaya atılan iddialardan daha elle tutulur bir veri elde edilemediğini görürüz.

16. yüzyılın son dönemleri ile 17. yüzyılın vebanın kol gezdiği İngiltere'sinde, tarihçi Keith Thomas'a göre, "mutlu insanların vebaya yakalanmayacağı" inancı çok yaygındı. Mutlu bir hayat sürdüren insanların ruh halinin hastalığı def edeceği fantezisi, enfeksiyonun doğası anlaşılmadan önce herhalde enfeksiyondan kaynaklanan bütün hastalıklar için kök salmış bir inanıştı. Dolayısıyla hastalıklara zihinsel durumların yol açtığı ve bu yüzden irade gücüyle iyileştirilebilecekleri şeklindeki teoriler, her zaman için, bir hastalığın fiziksel kaynağının ne kadar anlaşılamadığının bir göstergesidir.

Ayrıca modern dönemde başka her şeyi olduğu gibi hastalığı da psikolojik zeminde açıklamaya yönelik bir eğilim söz konusudur. Psikolojikleştirme, insanların aslında ya çok az denetleyebildiği ya da hiç denetleyemediği tecrübe ve olaylar (ağır hastalıklar gibi) üzerinde belli bir denetim imkânı sağlar görünmektedir. Psikolojik kavrayış, bir hastalığın "gerçekliği"nin temellerini oyar ve bu gerçeklik açıklanma ihtiyacı duyar. (Gerçekten o anlama gelir ya da onun bir sembolüdür ya da öyle yorumlanmak zorundadır.) Ne ölümü dinsel avuntularla yaşayanların ne de ölümü (ya da başka herhangi bir şeyi) doğal sayanların gözünde ölüm, müstehcen bir gizem, son kertede bir aşağılama, kontrol altına alınamaz bir şeydir. Ölüm bu durumda ancak inkâr edilebilir. Psikolojinin popülaritesi ve ikna ediciliği önemli ölçüde onun yüceltilen bir tinselcilik olmasından kaynaklanır: "tin" in madde karşı-

sındaki önceliğini olumlamanın seküler; görünüşte bilimsel bir yolu. O, başa gelmesi kaçınılmaz maddi gerçekliğe, yani hastalığa, psikolojik bir açıklama yapılabilir. Ölümün kendisi son kertede, psikolojik bir fenomen olarak düşünülebilir. Groddeck *The Book of the It*'te (ki tüberkülozu kastediyordu) şöyle yazmıştı: "Ölmeyi arzulayan ve hayatı katlanılmaz bulan, yalnız ölür." Freud ve Jung'dan itibaren ortaya çıkan psikolojik düşünme tarzının büyük kısmında, ölüme karşı geçici bir zafer kazanılabileceği vaadi örtük biçimde bulunmaktadır.

Gördüğümüz üzere, bu yorumda hiç değilse hastalık karşısında bir zafer vaadi söz konusudur. "Fiziksel" bir hastalık, "zihinsel" bir hastalık sayılabildiği ölçüde daha az gerçek (ancak buna karşılık, daha ilginç) olmaktadır. Modern dönem boyunca yapılan spekülasyonlarda istikrarlı bir şekilde akıl hastalığı kategorisinin genişletilmesi eğilimi gözlenmiştir. Gerçekten de bu kültürde ölümün yadsınmasının önemli bir kaynağı, genelde hastalık kategorisinin muazzam derecede genişletilmesidir.

Hastalık iki hipoteze dayanarak genişlemektedir. Birinci hipotez, toplumsal sapmanın her şeklinin bir hastalık sayılabileceğidir. Böylece suçlu davranışlar bir hastalık sayılabiliirse, suçlular da mahkûm edilecek ya da cezalandırılacak kişiler olarak değil, neden öyle davrandıklarının anlaşılması, tedavi edilmesi ve iyileştirilmesi gereken insanlar olarak görülecektir.¹ İkinci hipotez, her hastalığın psikolojik düzeyde ele alınabileceğidir. Hastalık, temel-

1. Artık fazlasıyla savunma konumunda olan bu görüşün ilk açıklamalarından birisi, Samuel Butler'ın *Erewhon*'unda (1872) bulunabilir. Butler'ın suçluluğun -tüberküloz gibi- ya kalıtım yoluyla ya da sağlığa zararlı bir ortamda bulunmanın sonucunda geçen bir hastalık olduğunu ortaya atma tarzı sonuçtan dolayı hastaları mahkûm etmenin saçmalığını işaret etmeyi hedefliyordu. *Erewhon*'da, cinayet işleyen ya da hırsızlık yapan tipler, sempatik bir yaklaşımla hasta kişiler gibi tedavi edilirlerken, tüberkülozun kendisi bir suç gibi cezalandırılmaktadır.

de, psikolojik bir olay şeklinde yorumlanmıştır ve insanlar, (bilinçaltında) hasta olmak istedikleri için hastalandıklarına, dolayısıyla iradenin devreye sokulmasıyla iyileşebileceklerine; yani, hastalıktan ölmemeyi seçebileceklerine inanmaya teşvik edilmektedirler. Bu iki hipotez birbirini tamamlamaktadır. İlk hipotez suçluluk duygusunu hafifletir görünürken, ikinci hipotez bu suçluluk duygusunu pekiştirir. Hastalıkla ilgili psikolojik teoriler, suçu hastaya yıkmanın güçlü bir aracıdır. Bu durumda hastalara, yakalandıkları hastalığa istemeden de olsa kendilerinin yol açtığı ve üstelik bu sonucu hak etmiş oldukları duygusu hissettirilmektedir.

Sekizinci bölüm

Hastalığı bir cezalandırma olarak gören anlayışların uzun bir tarihi vardır ve böylesi anlayışlar kanser söz konusu olduğunda özellikle ön plana çıkar: Kansere karşı “savaş”, “haçlı seferi” düzenlenmiştir; kanser, “katil” hastalıktır; kanserli olan insanlar “kanser kurbanları”dır. Görünüşe bakıldığında, sanık konumunda olan bizzat hastalıktır. Ayıplanmayı hak ettiği söylenen kişi de kanser hastası. Hastalıkla ilgili yaygın şekilde inanılan psikolojik teoriler, gerek hasta düşmenin gerekse iyileşmenin nihai sorumluluğunu talihsiz hastalara yükler. Dolayısıyla kanseri basit bir hastalık olarak değil, şeytani bir düşmanmış gibi görme eğilimi, kanseri sadece ölümcül bir hastalık değil, aynı zamanda utanılası bir hastalık durumuna getirmektedir.

Cüzam dünya yüzünde en yaygın olduğu zamanlarda, benzer nitelikte dehşet salıcı duygular uyandırıyor-
du. Ortaçağlarda cüzam, çürümenin çıplak gözle görülebildiği bir sosyal metin; bir çürüme numunesi ve alame-tiydi. Oysa hiçbir şey bir hastalığa bir anlam (bu mutlaka ahlakçı bir anlam olacaktır) yüklemekten daha cezalandırıcı bir nitelik taşımaz. Sebepleri henüz aydınlatılamamış olan, bu yüzden tedavisi de genellikle etkisiz kalan her önemli hastalık, bir anlam akıntısının önünde sürük-lenmeye eğilimlidir. Birincisi, en yoğun korku salan ko-

nular (bozulma, çürüme, kirlenme, anomi, zayıflık) hastalıkla özdeşleştirilmiştir. Bu şekilde, hastalığın kendisi bir metafor haline gelmektedir. Sonra da hastalık adına (yani bu hastalığı bir metafor olarak kullanarak) o dehşet duygusu başka şeylere empoze edilir. Hastalık bir sıfata dönüşür. Bir şeyin hastalığa benzediğinin söylenmesinin anlamı, onun iğrenç ya da çirkin olduğunun kastedilmesiyle aynı kapıya çıkmaktadır artık. Fransızcada hava hareketlerinin aşındırdığı taşların yüzeyleri hâlâ *lépreuse*¹ sözcüğüyle karşılanmaktadır.

Yaygın hastalıklar, toplumdaki düzensizliği anlatmak açısından çok sık başvurulan bir benzetmeydi. *Pestilence*, yani veba (hıyarcık vebası) hastalığından gelen *pestilent*, yani “zararlı” sözcüğünün mecazi anlamı, *Oxford English Dictionary*’ye göre, “dine, ahlaka, toplumun huzuruna zarar verendir – 1513”; *pestilential* ise, “ahlaki açıdan tehlikeli ya da uğursuz – 1531” demektir. Burada kötülükle ilgili duygular bir hastalığa yansıtılmış olmaktadır – hastalık da (anlam bakımından çok zengin bir metafor olarak) aynı şekilde dünyaya.

Geçmişte bu tür gürültü koparan fanteziler hep salgın hastalıklara, toplu afet sayılan hastalıklara bağlanırdı. Son iki yüzyılda, kötülük metaforu olarak en sık başvurulan hastalıklar frengi, tüberküloz ve kanserdir – hepsi de öncelikle bireyleri vurduğu düşünülen hastalıklar.

Öyle ki frengi yalnızca dehşete düşürücü bir hastalık değil, aynı zamanda insanı aşağılayıcı, bayağı bir hastalıktı. Antidemokratlar “frengi”yi, eşitlikçi bir çağın kutsalı yadsıyışını yerden yere vurmak için kullanırlardı. Baudelaire de Belçika üzerine kaleme aldığı fakat asla

1. (Fr.) Cüzamlı. (Ç.N.)

tamamlayamadığı kitabı için tuttuğu notlardan birinde şunları yazıyordu:

Nasıl kemiklerimizde frengi kol geziyorsa, hepimizin damarlarında da cumhuriyetçi ruhu akıyor – hepimiz demokratlaştık ve zührevi hastalıklara yakalandık.

Ahlaki açıdan bozucu ve fiziksel açıdan güçten kuvvetten kesici bir bulaşıcı hastalık anlamında kullanılan frengi, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başındaki antisemitik polemiklerde standart bir metafora dönüşmüştü. Wilhelm Reich da 1933'te, "Frengiden duyulan akıldışı korkunun, nasyonal sosyalizmin siyasal görüşlerinin ve antisemitizminin başlıca kaynaklarından biri olduğu"nu ileri sürmüştü. Ancak Reich cinsel ve siyasal fobilerin *Kavgam*'da tüyler ürpertici bir hastalık olarak frengiye yüklendiğinin farkında olmakla birlikte, kendisinin modern çağın hastalıklarına uygun bir metafor olarak ısrarla kansere başvurmasının nasıl bir projeksiyona denk düştüğünü asla kavrayabilmiş değildir. Gerçekten de kanserin, bir metafor olarak frengiden çok daha fazla ağızlarda dolaşan bir hastalık olduğu söylenebilir.

Frengi bir metafor olarak sınırlıydı; çünkü hastalığın kendisi esrarengiz sayılmamaktaydı, sadece korkunç bir belaydı. Lanetli bir miras (Ibsen'in *Hayaletler*'i), cinselliğin tehlikeleri (Charles-Louis Philippe'in *Bubu de Montparnasse*'sı [Montparnasse'lı Bubu], Mann'ın *Doktor Faustus*'u) – frengi dendiğinde akla gelen şeyler dehşetli manzaralarla doluydu. Ama onun içinde esrar yoktu. Ona neyin sebebiyet verdiği bilinen bir şeydi ve bu sebep takti. Frengi, ne yolladığından haberi olmayan göndericinin, kendisine gelen paketten dolayı en ufak bir şüphesi bulunmayan alıcıya "iletmediği" ya da "taşıdığı" hediyelerin en uğursuzuydu. Buna karşın tüberküloz esrarengiz bir mu-

sibet ve sayısız sebepleri olan bir hastalık sayılıyordu – tıpkı bugün, asıl kaynağı henüz saptanamamış bir muam-ma gözüyle bakılan kansere de çok çeşitli etkenlerin yol açtığıın genel bir kabul görmesi gibi. Bu hastalığın kay-nağı olarak çeşitli sebepler (içinde yaşadığımız ortam, genetik yapı, bağışıklığı sağlayan savunma sisteminin –es-kiden geçirilen bir hastalık ya da başa gelen duygusal bir travma yüzünden– zayıflaması ve karakterolojik yatkın-lıktan kaynaklanan kansere yol açıcı etkenler –“kansero- jenler”– gibi) gösterilmektedir. Pek çok araştırmacı da kanserin yüz ayrı klinik vakadan herhangi biri olmadığını, her kanser vakasının ayrı olarak incelenmesi gerektiğini, bu incelemeler sonucunda geliştirilecek önlemlerin de her kanser türü için ayrı ayrı işe yarayacak bir tedaviler kümesi oluşturacağını iddia etmektedir.

Kanserin sayısız sebepleri hakkındaki bugünkü fikir-lerin, tüberküloz hakkında uzun süre savunulmuş olup da artık gözden düşmüş bulunan görüşlere benzemesi, kanserin de her şeyden önce tek bir hastalık olabileceği; tüberkülozda görüldüğü gibi ona yol açan tek bir asıl se-bebin bulunup buna uygun tek bir tedavi programıyla kontrol altına alınabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Lewis Thomas’ın göz-lemlediği üzere, kendilerine yol açan sebepler sorunu-nun çözüldüğü, dolayısıyla engellenip şifa bulunabilecek olan bütün hastalıkların –zatürree için pnömokoklar, tüberküloz için tüberkül basili, pellagra için tek bir vita-min eksikliği gibi– basit bir fiziksel sebepten kaynaklan-dığı daha sonra anlaşılmıştır ve önümüzdeki on yıllarda sadece kansere yol açtığı söylenebilecek buna benzer bir fiziksel sebebin ortaya çıkarılması ihtimali hiç yok de ğil-dir. Bir hastalığın ancak çeşitli sebeplerle açıklanabilece-ği görüşü, onlara yol açan sebepler henüz anlaşılmamış olan hastalıklarla ilgili düşüncelerin ortaya atıldığı ze-

minlerde çok sık karşılaşılan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla toplumsal düzlemde ya da ahlaki açıdan yanlış olduğu düşünülen şeyler için en yaygın biçimde kullanılan metaforların, pek çok etkenden kaynaklandığı bilinen (yani, halen gizemli bir boyut taşıyan) hastalıklardan seçilmesi de şaşırtıcı bulunmamalıdır.

Tüberküloz ile kanser, yalnızca (frengi gibi) bulaşıcı olmaları hakkında kaba fantezileri ifade etmek amacıyla değil, kuvvetlilik ve zayıflık hakkında, ayrıca enerji hakkında da oldukça karmaşık duyguları yansıtmak amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmışlardır. Bir buçuk asrı aşkın bir süre boyunca tüberküloz, incelik, duyarlılık, hüznü olma ve güçsüzlüğe eşdeğer bir metafor sağlamışken; merhametsiz, amansız, sömürgeci görünen şeyler de kansere atfedilebiliyordu. (Aynı doğrultuda Baudelaire, 1852'de kaleme aldığı "L'Ecole païenne" [Pagan Okulu] başlıklı denemesinde şu gözlemde bulunmuştu: "Sanata delice tutkun olmak, huzuru kemirip tüketen bir kanserdir...") Tüberküloz zıt anlamlar içeren bir metafordu; hem bir musibet hem de bir zarafet işaretliydi. Kanser ise hiçbir zaman uğursuz bir musibetten başka bir şey olarak görülmemişti; o, metaforik bir dille içimizde büyütüğümüz barbardı.

Frenginin durduk yerde başımıza gelen, karşılaşmayı hiç istemediğimiz bir felaket olduğu düşünülürken, eskiden tüberküloz şimdi de kanser, enerjiden kaynaklanan bir patoloji, bir irade hastalığı sayılmaktadır. Enerji ve duygularla ilgili kaygılar, bunların doğurduğu panik duygusunun yol açtığı tahribat, her iki hastalığa da uygun düştüğü varsayılan özelliklerdir. Tüberküloza yakalanmak, insanın yaşama gücünün eksik kaldığına, bu gücün boş yere israf edildiğine işaret etti. "Yaşama gücü neredeyse hiç yoktu... ve bünyesi çok zayıftı" –Dickens, *Dombey and*

Son'da küçük Paul'ü böyle anlatmıştı. Victoria çağında, tüberkülozun yetersiz enerjiyle (ve aşırı duyarlılıkla) bağlantılı bir hastalık olarak görülmesi, tam karşılığını kanseri beklenmedik enerjiyle (ve uyuşturulmuş duygularla) bağlantılı bir hastalık sınıfına sokan Reich'in yaklaşımında bulmuştur. Üretken olmanın önünde herhangi bir engelin görünmediği bir çağda, insanlar yeterince enerjik olmamaktan kaygı duyuyorlardı. Ekonominin yıkıcı bir aşırı üretime boğduğu ve birey üzerindeki bürokratik kısıtlamaların giderek arttığı bugünkü çağımızda ise, hem fazlasıyla enerjik olmaktan kaynaklanan korkulara hem de enerjinin dışa vurulmasına imkân tanınmamasından ileri gelen endişelere daha sık rastlanmaktadır.

Freud'un "içgüdüler"le ilgili tutumluluk teorisi gibi, 19. yüzyılda yaratılan (ve günümüze kadar etkisini sürdürmüş bulunan) tüberküloz hakkındaki fanteziler de, erken dönem kapitalist birikimin tutumlarını yansıtmaktadır. Ortada doğru bir şekilde harcanması gereken sınırlı miktarda enerji vardır. (19. yüzyıl argosunda karşımıza çıktığı üzere, orgazm olmak "gelmek"le değil, "harcamak"la ifade ediliyordu.) Enerji, tasarruflar gibi dağıtılabilir, harcanabilir ya da tamamen israf edilebilirdi. Beden kendini "tüketmeye" başlayacak, hasta "yavaş yavaş eriyip bitecek"ti.

Kanseri tarif etmekte başvurulmuş dil de farklı bir ekonomik felaketi çağrıştırmaktadır: düzenlenmemiş, normal olmayan, tutarsız bir büyüme. Enerjiye sahip olan hasta değil tümördür; tümör kontrol dışıdır. Ders kitaplarında aktarıldığı kadarıyla kanser hücreleri büyümeyi "kısıtlayan" mekanizmayı işlevsiz bırakmış hücrelerdir. (Normal hücrelerin büyümesi, "temasın engellenmesi" denilen bir mekanizmadan dolayı "kendi kendini sınırlamaktadır".) Bu şekilde engellenemeyen hücreler olan kanser hücreleri ise vücudun normal hücrelerini, mima-

risini ve işlevlerini tahrip edip ortadan kaldırarak, “kaotik” bir şekilde büyümeye ve birbirinin üstünde yayılmaya devam edecektir.

Erken kapitalizm, düzenlenmiş bir harcama, tasarruf, muhasebe ve disiplin modelinin (arzuların akılcı biçimde sınırlandırılmasına bağlı bir ekonominin) zorunlu olduğunu varsayar. Tüberküloz 19. yüzyıl *homo economicus*'unun olumsuz davranışlarını (tükenme, israf, yaşama gücünün bastırılması) özetleyen imgelerle tarif edilir. İleri kapitalizm ise genişlemeyi, spekülasyonu, yeni ihtiyaçların yaratılmasını (tatmin olma ve olamama problemi), kredili satın almaları, mobilitayı (arzuya akıldışı biçimde düşkün olmaya bağlı bir ekonomiyi) şart koşar. Bu doğrultuda kanser de 20. yüzyıl *homo economicus*'unun olumsuz davranışlarını (anormal büyüme, enerjinin bastırılması, yani enerjinin tüketilmesine ya da harcanmasına imkân tanınmaması) özetleyen imgelerle tarif edilecektir.

Tüberküloz, delilik gibi, bir tür tek yanlılık olarak kavranıyordu: iradenin başarısızlığı ya da aşırı yoğunlaşması. Hastalık ne kadar ürkütücü olursa olsun, tüberkülozun daima dokunaklı bir yanı vardı. Günümüzün akıl hastası gibi tüberkülozlu hastaya da, her adımda incinip yaralanabilen ve kendi kendini mahvedici kaprislerden kurtulamayan biri gözüyle bakılmaktaydı. 19. yüzyılın ve 20. yüzyıl başının hekimleri, tüberkülozlu hastalarını tekrar sağlıklarına kavuşturmak için onları yatıştırmak amacıyla tatlı dil dökmekten kaçınmazlardı. O dönemdeki hekimlerin reçetesi, aydınlanmış bir insanın günümüzün akıl hastaları için öngördüğü reçeteye aynıydı: neşeli bir ortam, stresten ve aileden tamamen uzak durma, sağlıklı beslenme, egzersiz, dinlenme.

Kansere ilişkin anlayışlar, oldukça farklı, vahşiliği

açıkça kabullenilmiş tedavi anlayışlarının ortaya çıkmasını desteklemiştir. (Hastalar kadar doktorlardan da sık sık duyulan yaygın bir kanser hastanesi esprisi şöyledir: “Tedavi, hastalıktan beterdır.”) Hastayı şımartmakta hiçbir sorun olamaz. Hastanın vücudunun saldırı (“istila”) altında olduğunun düşünülmesiyle, akla gelen tek tedavi şekli de karşı saldırıdır.

Kanser tariflerindeki denetleyici metaforlar, aslında iktisattan değil, savaş dilinden seçilmektedir: Her hekim ve her duyarlı hasta, bu askerî terminolojiye –muhtemelen hep aynı lafların başlarına kakıla kakıla tekrarlanmasından dolayı– aşınadır. Şöyle ki kanserli hücreler basitçe çoğalmaz; onlar “istilacı”dırlar. (Bir ders kitabında belirtildiği şekliyle: “Kötü huylu tümörler, çok yavaş büyüdüklerinde bile istilacı bir karakter taşırlar.”) Kanserli hücreler, tümörün ilk doğduğu yerden yola çıkıp vücudun uzak bölgelerinde, var oldukları farz edilen fakat henüz yerleri saptanamayan küçük ileri karakolları (“mikrometastazlar”) “sömürgeleştirirler”. Vücudun “savunma hatları”nın kendi kan tedarikini sağlayan ve milyarlarca yıkıcı hücreden müteşekkil bir tümörü yok edebilecek ölçüde kuvvetli olmasına çok ender rastlanır. Cerrahi müdahale ne kadar “radikal” olursa olsun, vücut manzarasında ne kadar çok “tarama” yapılırsa yapılsın, çoğu duraklama geçicidir; gelecekte olması beklenen şey, “tümör istilasının” devam etmesi, haydut hücrelerin yeniden gruplanıp toparlanarak organizmaya karşı yeni bir saldırıya geçmeleridir.

Tedavinin de askerî bir havası vardır. Radyoterapi, hava savaşından alınan metaforlara başvurur; hastalar, toksik ışınlarla “bombardımana tutulur”. Kemoterapi de, zehirlere başvurarak kimyasal savaş rehber edinmiştir.¹

1. Azotlu hardal tipi (alkilleyici etkenler de denilen) ilaçlar –Cyclophosphamide (Cytoxan) gibi– ilk kuşak kanser ilaçlarıydı. Bu ilaçların önce (olgunlaşma-

Tedavi, kanserli hücreleri “öldürme”yi hedefler (tabii bunu, hastayı öldürmeden gerçekleştirmesi umut edilmektedir). Tedavinin tatsız yan etkileri bir duyuru şeklinde bildirilir, daha doğrusu sık sık tekrar edilen duyurularla belletilir. (“Kemoterapinin verdiği ıstırap” sözü, çok sık şahit olduğumuz bir deyiştir.) Sağlıklı hücrelere zarar vermekten ya da onları tahrip etmekten kaçınmak tabii ki imkânsızdır (hatta, kanseri tedavi etmekte yararlanılan bazı yöntemlerin kendisi de kansere yol açabilmektedir); fakat eğer hastanın hayatı kurtulacaksa, bedene verilen bu zararların mazur görüleceği kanısı da yaygındır. Kuşkusuz genelde bunlar da bir işe yaramayacaktır. (Tam da aynı durum: “Ben Suc’ı¹ kurtarmak için yok etmek zorunda kaldık.”) Vücudun kendisinin dışında bütün kayıpların hesaba katıldığı bir durum!

Tıp alanında askerî metaforların yaygın şekilde kullanılmasıyla ilk önce 1880’li yıllarda bakterilerin hastalık etkenleri olarak saptanmasıyla karşılaşılıyordu. Bakterilerin “istila ettiği” ya da “saflara sızdığı” söyleniyordu. Ne var ki şimdilerde kanserle birlikte, hastalığı tarif ederken kuşatmadan ve savaştan söz etmek çok daha yerinde görülüyor ve üstelik böyle bir ifade normal ifade şekillerine

miş beyaz kan hücrelerinin [akyuvarların] aşırı üretimiyle karakterize edilen lösemide, daha sonra diğer kanser türlerinde kullanılması, İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru, azotlu hardal gazıyla yüklü bir Amerikan gemisinin Napoli Limanı’nda havaya uçurulması ve pek çok denizcinin, yanmaktan ya da deniz suyu yutmaktan ziyade, akyuvarlarının ve trombosit hücrelerinin ölüme yol açacak derecede azalmasıyla (yani, kemik iliğinin zehirlenmesiyle) ölmesi sırasında karşımıza çıkan kimyasal savaşta nahoş bir deneyime dönüşmüş haliyle akıllara yer etmişti.

Aynı şekilde, kemoterapi ile silahlar da, fantezi düzeyinde bile olsa, hep birlikte anılıyor gibidirler. Modern kemoterapinin ilk başarısı frengi üstünde olmuştu: 1910’da Paul Ehrlich, “sihirli mermi” de denilen ve bir arsenik türevi olan Arsfenamin’i (Salvarsan) tedavi amacıyla kullanmıştı.

1. ABD’nin Vietkong’un ikmal ve siyasi merkezi olduğu için hava saldırısıyla yakıp yıktığı Vietnam’daki köy. (Ç.N.)

kıyasla daha yetkin bulunuyor. Burada tarif edilen şey yalnızca hastalığın klinik seyri ve onun tıbbi tedavisi değildir, bilakis hastalığın bizzat kendisi, toplumun savaş açtığı düşman olarak kavranmaktadır. Daha yakın zamanlarda kansere karşı savaş –devletin muazzam meblağlara varan parasının aynı şekilde yutulması anlamında– bir sömürge savaşına benzetiliyordu; sömürge savaşlarının artık çok iyi gitmediği bir on yılda ise, bu militarize edilmiş retoriğin geri teptiği gözlenmiştir. 1970'ten beri kemoterapi ve immünoterapi alanında etkili ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen, tedavinin etkililiği konusunda doktorlar arasında kötümserlik giderek yayılmaktadır. “Kanserle savaş” başlığını kullanan muhabirler, halkı sık sık resmî ağızlardan dile getirilen kurgular ile acı gerçekler arasında ayırım yapmaları konusunda uyarıyorlar; birkaç yıl önce, bir bilim yazarı, Amerikan Kanser Derneği'nin kanserin iyileştirilebileceği ve bu konuda bir hayli ilerleme kat edildiği yönündeki açıklamaların, “Vietnam'daki bozgun öncesi iyimser havayı hatırlattığı” saptamasını yapmıştı. Yine de kanseri kuşatan retorik hakkında kuşkucu olmak ile tedavide kayda değer bir ilerleme kaydedilmediğinde ve kanserin iyileştirilemeyeceğinde ısrar eden pek çok bilgisiz doktoru desteklemek, başka başka şeylerdir. Amerikalı kanser uzmanlarının beylik lafları, yorulmak bilmez şekilde kanserin yakında alt edileceğini müjdeleyen vaatleri ve sonu görünmeyen bir sömürge savaşında batağa saplanmış savaş yorgunu subaylar gibi konuşan çok sayıdaki kanser uzmanının mesleki kötümserliği –bunlar, kanser hakkındaki bu askerî retoriğin ikiz çarpıtmalarıdır.

Kanser imgelerinin görkemli savaş şemalarını kapsayacak şekilde yayılması, başka çarpıtmaları da ortaya çıkarmaktadır. Nasıl tüberküloz bilincin tinselleşmesi şeklinde temsil edilmişse, kanser de bilincin ezilmesi ya da

silinmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Tüberkülozda inceler, özünüze ulaşır, “gerçek siz”e varıncaya dek kendinizi yiyip bitirirsiniz. Kanserde ise, zeki olmayan (“ilkel”, “embriyonik”, “atavistik”) hücreler çoğalır ve sizin yerinizi siz olmayan bir şey alır. Bağışıklık uzmanları, vücuttaki kanserli hücreleri “vücut dışı” şeklinde sınıflandırırlar.

Kaydetmeye değer başka bir nokta, kansere psikolojik yaklaşımı yayma konusunda herkesten daha fazla çaba harcayan Reich’in da biyosferde kansere eşdeğer bir şey bulmuş olmasıdır.

Orada ölümcül bir orgon enerjisi görülüyor. Bu enerji, atmosferde. Geiger sayacı gibi cihazlarda onu gösterebilirsiniz. Sanki bir bataklığa benziyor... Akmayan, metabolize olmayan durgun, ölümcül su. Kanserde, organizmanın hayat enerjisinin akışının durmasından kaynaklanır.

Reich’in dili taklit edilemez bir bütünlüğe, tutarlılığa sahiptir. Nitekim kanser de gün geçtikçe daha fazla, onun tasarladığı şekilde kozmik bir hastalık, organizmanın barındırdığı her türlü yıkıcı, yabancı gücün alameti olarak anlaşılmakta – ve bu doğrultudaki metaforik kullanımlar bir inandırıcılık kazanmaktadır.

Tüberküloz hasta benliğin hastalığıyken, kanser Öteki’nin hastalığıdır. Kanser bir bilimkurgu senaryosuyla ilerler: normal hücrelerden daha güçlü olan “yabancı”, yani “değişime uğramış” hücrelerin istilas (Invasion of the Body Snatchers, The Incredible Shrinking Man, The Blob, The Thing) [Vücut Hırsızlarının İstilas, Kendi Kendine Küçülen İnsan, Yoğun Damla, Şey]. Bilimkurgu hikâyelerinin standart bir özelliği, mutasyondur (ya dış uzaydan gelen “mutant”lar ya da insanlar içinde tesadüfen dönüşümüne uğramış yaratıklar şeklinde). Kanser muzaffer bir mu-

tasyon şeklinde tarif edilebilirken, mutasyon da artık esas olarak kanser için kullanılan bir imgedir. Kanserın psikolojik kökenini temel alan bir teori olarak Reich'in engellenmiş, dışa yayılmasına imkân tanınmayan, sonra tekrar kendine dönen ve hücreleri deliye döndürüp kudurtan enerjiler teorisi, daha şimdiden bilimkurgu metinlerinin değişmez malzemelerinden biri olmuştur. Reich'in havadaki ölüm (bir Geiger sayacına kaydedilen ölümcül enerji) imgesi de, kanserle (ölümcül ışıklardan gelen ve ölümcül ışıklarla tedavi edilen bir hastalık olarak) ilgili bilimkurgu imgelerinin nasıl bir toplu kâbusu yansıttığını akla getirmektedir. Atom radyasyonuna maruz kalmanın yol açtığı ilk ve asal korku, bir sonraki kuşakta meydana gelebilecek genetik bozukluklardı; istatistikler Hiroşima ve Nagasaki'den sağ kalanlar ile onların evlatları arasında çok daha yüksek kanser oranlarını göstermeye başladıkça şimdi bunun yerini başka bir korku almış durumdadır.

Kanser çok şiddetli (doğanın düzenini ağır bir haka-retle aşağılayan) enerjiler yayan şeylere uygun düşen bir metafordur. Tommaso Landolfi'nin bir bilimkurgu hikâyesinde, uzay gemisinin adı "Kanser Kraliçesi"dir. (Tüberküloz metaforunun kapsamı içinde düşünüldüğünde, bir yazarın bir savaş gemisini "Verem Kraliçesi" diye adlandırması pek akla gelemezdi herhalde.) Kanser, benliğin derinliklerinde gömülü, psikolojik bir şey şeklinde açıklanmadığı zaman, en büyük düşmana, en uzaktaki hedefe uygun düşen bir metafora yakıştırılarak olduğundan da daha heybetli gösterilir. Bunun için, Kennedy'nin Amerikalıları Ay'a götürme vaadine karşılık, Nixon'ın ortaya sürdüğü koz, kanseri "fethetme" vaadiydi. Bunların ikisi de bilimkurgu maceralarının sınır tanımazlığından farksız vaatlerdi. Yine uzay programının kabul edildiği yasanın muadili olan 1971 tarihli Ulusal Kanser Yasası, çevreyi kirleten endüstriyel ekonomiyi denetim al-

tına alabilecek kısa vadeli kararlarla hiç uğraşmayıp ulaşılacak tek bir büyük hedef öngörüyordu: şifa bulma.

Tüberküloz dünyaya romantik bir gözle bakmaya hizmet eden bir hastalıktı. Kanser ise çok kolayca parano yaklaşılabilecek, dünyayı basit gören bir bakış açısının hizmetindedir. Bu hastalık genellikle şeytani bir belaya uğramışlık şeklinde yaşanıyordu (tümörler –güçler gibi– “kötücül” ya da “iyicil”dir) ve hastalığından dehşete düşmüş çok sayıda kanser hastası, içindeki şeytanı kovacak bir üfürükçü arayışına koyulmuş durumdaydı. Laetrile gibi tehlikeli ilaçların esas örgütlü desteği, benimsedikleri parano ya politikasıyla kansere çare olacak mucize ilaç fantezisini –UFO’lara inanmayla birlikte– masaya getirmekte bir sakınca görmeyen aşırı sağcı gruplardan gelmektedir. (John Birch Derneği, *World Without Cancer* [Kansersiz Dünya] adını taşıyan kırk beş dakikalık bir filmin dağıtımını yapmaktadır.) Daha bilgili bazı insanların gözünde yse kanser, kimyasal yapısı bozulmuş ekosferin isyanına işaret eder: Doğa, sefil bir teknokrasi dünyasından öcünü almaktadır. Bu doğrultuda sıradan insanlar, “Bütün kanser vakalarının yüzde 90’ına çevresel sebepler yol açmıştır” ya da “Sağlıksız beslenme ve tütün kullanma, tek başına bütün kanser ölümlerinin yüzde 75’ini oluşturmaktadır” gibi kaba istatistikler, sahte umutlar ve basitleştirilmiş korkularla ne yapacaklarını bilemez duruma getirilmişlerdir. Bu sayılar oyununa (ki “bütün kanser vakaları”nı ya da “bütün kanser ölümleri”ni kapsayan istatistiklerin nasıl savunulabileceğini anlamak güçtür) eşlik eden diğer “etki edici” faktörler, sigara, saç boyaları, domuz eti, sakarin, hormonlu yemlerle beslenen kümes hayvanları, böcek ilaçları, düşük kükürtlü kömürdür –kansere yol açtığını tartışmasız kabul ettiğimiz ürünler listesi daha da uzatılabilir. Röntgen ışınları kanser yayar (tedavinin kendisi, ölüm anlamına gelebi-

lir); aynı şekilde, televizyon cihazından, mikrodalga fırından ve fosforlu saat yüzlerinden yayılan radyasyonlar da benzer sonuçlara yol açabilecek derecede tehlikelidirler. Frengide görüldüğü üzere, o anda yapılabilecek masumca ya da önemsiz bir hareket –ya da böyle bir harekete maruz kalma– uzak gelecekte vahim sonuçlar doğurabilir. Kaldı ki pek çok endüstriyel meslekte çalışan işçiler arasında kansere yakalanma oranının yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. İstatistiklerin arkasında yatan sebeplerle ilgili kesin süreçler hâlâ bilinmemekle birlikte, pek çok kanserin önlenilecek durumda olduğu açıktır. Ancak kanser salt Sanayi Devrimi’nin yolunu açtığı bir hastalık olmadığı gibi (Arkadya’da da kanser vardı), kesinlikle kapitalizmin günahı olmaktan da öte bir şeydir (endüstriyel kapasiteleri daha sınırlı olduğu halde, Rusların yol açtığı kirlilik bizimkinden daha fazladır). Kanseri sanayi uygarlığının hastalığı sayan yaygın görüş, bilimsel açıdan bakıldığında, (yıkıcı unsurlardan temizlenmiş bir dünya gibi) “kansersiz bir dünya” fantezisi kuran sağcı fantezi kadar dayanaktan yoksundur. Oysa her iki görüşün de yanıldığı esas nokta, kanserin özellikle “modern” bir hastalık olduğu varsayımıdır.

Ortaçağ’da yaşanan veba salgınları, kesinlikle ahlaki kirlilik anlayışlarına bağlanıyordu ve bütün insanlar, değişmez bir şekilde salgının vurduğu topluluğun dışında bir günah keçisi arayışı içerisindeydiler. (1347-1348 yıllarında vebanın vurduğu Avrupa’nın her tarafında benzerine rastlanmadık sayılarda Yahudi katledilmiş, veba salgını sona erer ermez bu katliamlar son bulmuştur.) Modern hastalıklarda ise, günah keçisinin hastadan kolay kolay ayrılmadığını görürüz. Ancak bu hastalıklar ne kadar bireyselleştirilirse bireyselleştirilsinler, salgın hastalıklarla ilgili metaforlardan bir kısmını da beraberlerinde taşırlar. (1918-1919 döneminde, dünyanın çeşitli böl-

gelerinde, dört yıl sürmüş olan Birinci Dünya Savaşı'ndaki toplam can kaybından daha fazla sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açan grip salgınının, neredeyse bütün dünyada tarihsel hafızadan silinmesinin kanıtı olduğu gibi, basitçe salgın olduğu düşünülen hastalıklar, metafor olarak daha az işe yarıyordu.) Günümüze geldiğinde, kansere "çevresel" sebeplerin yol açtığını söylemek, ona yanlış yönlendirilmiş duyguların yol açtığını iddia etmek kadar klişe haline gelmiştir – hâlâ da öyledir. Tüberküloz kirlilikle ilişkilendirilen bir hastalıktı (Florence Nightingale, tüberküloza "evlerin içinde dolaşan kirli havanın yol açtığı"nı düşünmekteydi); şimdi de kanser bütün dünyayı kirletip lekeleyen bir hastalık olarak görülmektedir. Tüberküloz "beyaz veba"ydı. Çevre kirliliğinin farkına varıldıkça bir kanser "salgın"ı, yani "veba"sı olduğu sözleri daha sık duyulmaktadır.

Dokuzuncu bölüm

Hastalıklar her zaman bir toplumun kokuşmuş ya da adil olmayan bir topluma dönüştüğü suçlamalarını canlı tutmaya yarayan metaforlar olarak kullanılmıştır. Geleneksel hastalık metaforları esas olarak öfkeyi dile getirmenin bir yoluydu; bu metaforlar modern metaforlarla karşılaştırıldığında görece içeriksizdir. Shakespeare standart bir metafor şekli olan siyasi topluluktaki enfeksiyon hakkında çok çeşitli benzetmeler yapmakta; ancak bunu yaparken bulaşma, enfeksiyon, yara, apse, ülser ile artık tümör adını verdiğimiz şey arasında hiçbir ayrım gözetmemektedir. Bir sövgü, hakaret metaforu olarak hastalıklar yalnızca iki tiptir: sancılı ama iyileştirilebilir hastalıklar ile büyük ihtimalle ölümle sonuçlanan hastalıklar. Özel hastalıklara genelde hastalık örnekleri olarak bakılır; hiçbir hastalığın kendine özgü bir mantığı yoktur. Öte yandan hastalık imgelerine toplumsal düzenden duyulan kaygıları ifade etmek amacıyla da başvurulur, keza sağlık da hakkında herkesin bir şeyler bildiğinin sanıldığı bir vakıadır. Bu tür metaforlar sağlık söz konusu edildiğinde, modern dönemin fikri olan özgül bir ana hastalık düşüncesini yansıtmazlar.

Tüberküloz ve kanser gibi ana hastalıklar, daha özel bir anlamda polemik konusu olmuşlardır. Bu hastalıklar,

bireysel hastalık için yeni, eleştirel standartlar önermekte ve genelde topluma karşı hissedilen hoşnutsuzluk duygusunu yansıtmakta kullanılmaktadırlar. Elizabeth döneminin –bir süreç sonucunda bireylerin huzurunu da kaçıran genel, toplumsal bir altüst oluştan yakınan– metaforları gibi modern dönemin metaforları da, birey ile toplum arasında (toplumun bireyin düşmanı sayılmasını da içeren) köklü bir eşitsizliği ortaya koymaktadır. Hastalık metaforları toplumu dengesiz olarak değil, baskıcı şeklinde yargılamakta da işe yaramakta, nitekim kafanın karşısına kalbi, akıllı hareketlerin karşısına kendiliğinden davranışları yapay, insan eli değmiş olanın karşısına doğal olanı, şehrin karşısına kırsalı koyan romantik retorikte düzenli olarak bu metaforlara başvurulmaktadır.

19. yüzyılın başlarında tüberküloza iyi gelecek bir tedavi aracı olarak hava değişimi tavsiyesi gündeme getirildiğinde, gidilmesi iyi olur denilen yerler arasında birbirinin tam zıttı yöreler bulunuyordu. Güney, dağlar, çöller, adalar – bu çeşitlilik sözü edilen yörelerin ortak bir yönü bulunduğunu akla getirmekteydi: şehir hayatından vazgeçilmesi. *La Traviata*'da Alfredo, Violetta'nın aşkını kazanır kazanmaz, sevdiği kızı Paris'in sağlıklı sefil ortamından alıp tamamen kırsal yerlere götürür: Violetta orada hemen sağlığına kavuşacaktır. Violetta'nın mutluluktan vazgeçmesi de kırları terk edip tekrar şehre dönmesiyle söz konusu olacaktır – bu şekilde yazgısı belirlenir, tüberkülozu nükseder ve hayatını kaybeder.

Kanser metaforu, şehir hayatından vazgeçme temasını genişletmektedir. Şehir, kansere sebebiyet veren (kanserojen) bir ortam olarak değerlendirilmeye başlanmadan önce, bizzat kendisi bir kanser (anormal ve doğal olmayan büyüklükte bir yer) olarak görülüyordu. Frank Lloyd Wright, *The Living City*'de [Yaşayan Şehir] (1958), sağlıklı bir organizma olarak daha eski zamanla-

rın şehrini (“Şehir o zaman kötücül bir yer değildi”), modern kentle karşılaştırmıştı. “Büyük bir kentin planına bakmak, lifli bir tümörün kesitine bakmak demektir.”¹

Hastalık metaforları 19. yüzyılda daha tehditkâr, daha mantıksız, daha demagojik bir içerik kazanmıştır. Ayrıca hoş gitmeyen her durumu bir hastalık şeklinde adlandırma eğilimi de gittikçe yaygınlaşmıştır. Hatta öyle ki, sağlık kadar doğanın bir parçası olarak görülen hastalık, “doğal olmayan” her şeyin eşanlamlısı haline getirilmiştir. Victor Hugo *Sefiller*’de şöyle yazıyordu:

Eskiden İspanya’da, şimdi de Tibet’te var olduğu haliyle manastır hayatı, uygarlığın gözünde, bir tür tüberkülozdur. Manastır hayatı insanın hayatla olan bütün bağlarını koparır. Çok basit bir ifadeyle, bulunduğu yeri nüfussuzlaştırır. Kapatılma, iğdiş edilme. Avrupa’da dolaşan bir musibetti bu.

Bichat 1800’de, hayatı “ölüme karşı koyan işlevlerin toplamı” şeklinde tarif ediyordu. Hayat ile ölüm arasındaki bu karşıtlık, hayat ile hastalık arasındaki karşıtlığa taşınacaktı. Hastalık (ki artık ölümle eşdeğer görülüyordu) hayata karşı koyan şeydir.

1916’da Gramsci, “Socialism and Culture” [Sosyalizm ve Kültür] başlıklı yazısında şöyle diyordu:

1. Sosyolog Herbert Gans’ı okuduğumda, hem tüberkülozun öneminin hem de 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında gecekonduları ortadan kaldırmayı ve bu semtlerde “model apartman blokları” inşa etmeyi öngören hareketlerin, tüberkülozun gecekondu mahallelerinde “yavruladığı” düşüncesinin yattığı şeklindeki gerçek ya da sözde bir tehdide dikkat çektiklerinin farkına vardım. Planlama ve konut yapımı retoriğinde, tüberkülozdan kansere geçme 1950’li yıllarda gerçekleşmişti. Kanserinsinsice yayılmasını karşılamak için “keşmekeş” (gecekonduunun fiili eşanlamlısı) kullanılmış, beyaz olmayan insanlar ile yoksulların orta sınıf semtlerinin kenarlarına yığılmalarını anlatmak için de, hem kanser dilinden hem de askerlikten alınma bir metafor olarak “istila” terimi uygun görülmüştür: Böylece iki söylem burada birbiriyle örtüşmüş olmaktadır.

Kültürün ansiklopedik bilgi olduğunu düşünme alışkanlığının bir dayanağı yoktur... Böyle bir kültür formu... sağlıklı bir toplum hayatına, tüberküloz ya da frengi mikroplarının bedeninin güzelliği ve sağlığına verdiği den daha çok zarar veren bir yığın palavracı ve hayalperest üretmiş olan, soluk ve kanadı kırık bir entelektüalizm yaratmaktan başka bir amaca hizmet etmez.

1919'da Mandelstam, Pasternak'ı aşağıdaki sözlerle övüyordu:

Pasternak'ın dizelerini okumak, boğazı temizlemek, nefes alış verişini güçlendirmek, ciğerleri temiz havayla doldurmak gibidir; işte şiir bu kadar sağlıklı olmalıdır, tıpkı tüberküloza iyi gelen bir tedavi gibi. Şu anda hiçbir şiir bundan daha sağlıklı değildir. Bu, Amerikan yapımı konserve sütün peşinden kimiz içmeye benzer.

Marinetti de 1920'de komünizmi şu sözlerle mahkûm ediyordu:

Komünizm her zaman için insan israfından başka bir şey yapmayan bürokratik kanserin gem vurulmayaarak azgınlaşmış halidir. Bir Alman kanseri, karakteristik Alman teşrifatçılığının ürünü. Ukalaca yapılan hiçbir hazırlık insana yaraşır değildir...

Protofaşist İtalyan yazarın komünizme saldırısı ile İtalyan Komünist Partisi'nin gelecekteki kurucusunun belli bir burjuva kültür fikrine saldırısı ("Özellikle proletarya için gerçekten zararlı," der Gramsci), aynı "kötülük"e işaret etmektedir – yapaylık, bilgiçlik, katılık, ruhsuzluk. Baskıcı pratiklerle idealleri mahkûm etmek için, tüberküloz ve kanser diline sürekli olarak başvurulmuştur; bu yaklaşıma göre baskı, insanı ya kuvvetten mahrum bıra-

kan (tüberküloz) ya da esneklik ve kendiliğinden davranışlardan mahrum bırakan (kanser) bir ortam olarak düşünülmektedir. Modern hastalık metaforları, fiziksel sağlıkla benzerlik kurulabilecek şekilde, antipolitik olduğu ölçüde yeni bir siyasal düzen çağrısında da bulunan ideal bir toplumsal refah ülküsünü öngörürler.

Düzen, siyaset felsefesinin bilinen en eski derdidir; bu doğrultuda, şehir-devletini bir organizmayla karşılaştırmak makul bir durumsa, o zaman sivil düzensizliği hastalıkla karşılaştırmak da aynı derecede makul sayılmalıdır. Siyasal düzensizliği hastalıkla benzeştiren klasik formülasyonlar (Platon'dan –diyelim– Hobbes'a değin), klasik tıbbi (ve siyasal) “denge” fikrini önvarsayarlar. Hastalık, dengesizlikten gelir. Tedavinin amacı da doğru dengeyi (siyasal terimlerle konuşursak, doğru hiyerarşiyi) yeniden kurmaktır. Seyirle ilgili tahmin, prensip olarak –daima– iyimserdir. Toplum da tanımı gereği, hiçbir zaman ölümcül bir hastalığa yakalanmaz.

Machiavelli, hastalık imgesine başvurduğunda, hastalığın iyileştirilebileceği önvarsayımından hareket ediyordu:

Veremi başlangıç aşamasındayken iyileştirmek kolay, anlamak zordur; ancak doğru bir zamanda teşhis konamazsa ya da doğru bir ilkeyle tedavisi yapılamazsa, bu sefer onu anlamak kolaylaşıp iyileştirmek zorlaşır. Aynı durum devlet işleri için de geçerlidir; bu alanda ortaya çıkan güçlükler, eğer onları uzaktan görüp kavrama yeteneğine sahip kişiler tarafından üstüne gidilirse, kısa sürede halledilebilir; ancak, öngörüsüz devlet adamları tarafından ele alınırlarsa, sorunların herkesin çıplak gözle görebileceği ve artık çaresi bulunamaz bir boyuta ulaşması fazla sürmeyecektir.

Machiavelli tüberkülozu, eğer erken bir aşamada (septomları gözle görülür bir duruma dahi gelmeden) saptanırsa, ilerlemesi durdurulabilecek bir hastalık olarak düşünülmüştür. Doğru bir öngörüyle bakıldığında bir hastalığın seyri tersine çevrilemez değildir; tabii aynı durum siyasi yapıdaki rahatsızlıklar için de geçerlidir. Machiavelli toplumdan daha ziyade, (tedavi edici bir sanat diye kavradığı) devlet adamlığıyla ilgili bir hastalık metaforu ortaya atmıştır: Nasıl ciddi hastalıkları kontrol altında tutmak için basiretli davranmak gerekliyse, toplumsal krizleri kontrol altında tutmak için de öngörülü davranmaya ihtiyaç vardır. Bu, öngörü üzerine bir metafordur ve bir öngörü çağrısıdır.

Siyaset felsefesinin büyük geleneğinde, hastalık ile sivil düzensizlik arasında kurulan benzerliğin, egemenleri daha akılcı politikalar izlemeye teşvik edeceği önerilmektedir. Hobbes bu konuda şunları yazmıştı:

Ölümlülerin elinden çıkan hiçbir şey ölümsüz kalamayacağı halde, insanlar kendi akılları doğrultusunda hareket etselerdi, en azından kendi topluluklarının iç hastalıklar sebebiyle mahvolmasını engelleyebilirlerdi... Bu yüzden toplumları dış saldırılar yüzünden değil de iç karışıklıklar sebebiyle dağılacak olursa, bunun suçu, toplumun Maddesini oluşturan insanlarda değil, Yapıcıları olan ve onları yöneten kişilerdedir.

Hobbes'un görüşü, kaderci olmanın dışında her türlü sıfatla nitelenebilir. Hükümdarlar, düzensizliği kontrol altına almaktan sorumludur ve bunu (akıl aracılığıyla) gerçekleştirme yeteneğine sahiptirler. Hobbes'a göre, cinayet ("dış şiddet"), bir toplumu ya da kurumu öldürmenin tek "doğal" yoludur. İç düzensizlik ve karışıklıklar yüzünden mahvolmak –bir hastalıkla benzerlik kurularak– intihar

demektir ve aslında önlenabilir bir akıbetir; iradi bir edimdir, daha doğrusu, iradenin (yani, aklın) iflasıdır.

Hastalık metaforu siyaset felsefesinde, akılcı tepkiler verme çağrısını güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Machiavelli ile Hobbes tıbbi aklın bir kısmında, ciddi hastalıkları erken –yani, kontrol altına almanın görece daha kolay olduğu– aşamasında durdurmanın önemine parmak basıyorlardı. Hastalık metaforu, bunun yanında, egemenleri başka türde bir öngörüyle hareket etmeye cesaretlendirmek amacıyla da kullanılabilirdi. Lord Shaftesbury 1708’de şunları yazmıştı:

İnsanda, zorunluluktan dolayı boşaltılması gereken bazı sıvılar vardır. Kanın yapısında, bazı vücutlarda normalin ötesinde boşalmalara yol açan yabancı fermentler bulunduğundan, insanın hem ruhu hem de bedeni, doğal bir şekilde sarsıntı geçirebilir. Hekimler vücuttaki bu fermentleri yatıştırmak için çaba harcamak ve kendilerini bu tür patlamalarla belli eden sıvıları kontrol altına almak isterlerse, muhtemelen söz konusu hastalık her ne ise onu iyileştirmek yerine vebaya yol açabilirler ve bir ilkbahar nezlesini ya da sonbahar oburluğunu yaygın bir habis hastalığa çevirirlerdi. Bunlar kesinlikle, ruhsal sarsıntılara bilinçsizce müdahale etmeye kalkışan ve batıl inancın yarattığı kafa karışıklığını iyileştirip, ruhları heyecanın bulaşıcı ateşinden koruma gerekçesiyle, doğanın tüm dengesini bozarak birkaç masum çıbanı şiddetli bir ateşlenmeye ve ölümcül bir kangrene çeviren siyasi yapıdaki hasta hekimlerdir.

Shaftesbury’nin işaret ettiği nokta, belli ölçülerde akıldışılığa (“batıl inançlar”, “coşku”) hoşgörüyü yaklaşmanın akılcı bir tutum olduğu; katı, baskıcı önlemlerin düzen-

sizliği gidermekten ziyade basit bir derdi felaket derecesinde ağırlaştırabileceğidir. Siyasi yapı, aşırı tıbbileştirilmemeli; her düzensizliğe çare bulma peşinde koşulmamalıdır.

Machiavelli'ye göre öngörü; Hobbes'a göre akıl; Shaftesbury'ye göre hoşgörü; bunların hepsi de doğru devlet adamlılığının –tıbbi benzetmelerle kavrandığında– ölüm-cül bir düzensizliği önleyebilmesini sağlayacak fikirlerdir. Buradaki varsayım toplumun temelde sağlıklı olduğudur; hastalık (düzensizlik), ilke olarak her zaman için çözümü bulunabilecek bir durumdur.

Modern çağda siyasi retorikte hastalıkla bağlantılı imgelere başvurulması, başka ve daha az müsamahalı varsayımları gündeme getirmektedir. Modern dönemin, mevcut siyasi durumun çaresi bulunmaz bir çözüm-süzlüğe sürüklendiğinin hesaplanmasına dayalı “devrim” fikri, eskiden beri kullanılagelen iyimser hastalık metaforlarını yerle bir etmişti. John Adams, Aralık 1772'de günlüğüne şunları kaydediyordu:

Benim önümdeki manzara... son derece kasvetli. Benim ülkem derin bir Sıkıntı içerisinde ve Umuda çok az yer var... Halk Kitlesi, sürekli mücadele etmekten bitap düşmüş görünüyor; buna bağlı olarak, Para Yıyıcılık, Hizmetkârlık ve Orospuluk bir kanser gibi halkı yiyip bitiriyor, yayılıp duruyor.

Siyasal olayların artık, “eşi benzeri görülmemiş”, “radikal” olaylar şeklinde tanımlanması yaygınlaşıyordu; süreç içinde hem sivil hoşnutsuzluklar hem de savaşlar, gerçekte “devrim” olarak anlaşılmaya başlandılar. Tahmin edilebileceği üzere, modern anlamıyla hastalık metaforlarının ortaya çıkması Amerikan Devrimi'yle değil,

Fransız Devrimi'yle (özellikle de Fransız Devrimi'ne gösterilen muhafazakâr tepkilerle) gündeme gelmiştir. Edmund Burke, *Fransa'da Devrim Üzerine Düşünceler*'de (1790) eski savaşlar ve sivil hoşnutsuzlukları, tamamen yeni bir karaktere büründüğünü düşündüğü yeni hoşnutsuzluklarla karşılaştırmıştı. Daha önceleri, nasıl bir felaketle yüz yüze gelinirse gelsin, "...devletin organları, ne kadar çatırdamış olurlarsa olsunlar, varlıklarını muhafaza ediyorlardı." Burke, daha sonra Fransızlara şöyle seslenmekteydi: "Ancak sizin şu anda yaşadığınız kargaşa, bir felç gibi, hayat pınarının yatağını hedef almakta."

Klasik şehir-devlet teorilerinin dört sıvı teorisinin açtığı yolu takip etmesi gibi, modern "siyaset" fikri de modern "hastalık" fikriyle tamamlanmıştır. Hastalık, ölme eşittir. Bu noktada Burke de felç metaforunu ("tükenen bir hafızanın capcanlı ülseri") kullanmıştır. Vurgu, çok geçmeden iğrenç ve öldürücü olduğu bilinen hastalıklara kayacaktı. Böyle hastalıkları kontrol altına almak ya da tedavi yoluyla iyileştirmek mümkün değildi çünkü, bu yüzden de onlara cepheden saldırmak gerekiyordu. Hugo'nun Fransız Devrimi'yle ilgili romanı *93 İhtilali*'nde (1874) giyotinle idama mahkûm edilen devrimci Gauvain, kendisinin çok yakındaki infazı dahil olmak üzere her tarafı kana boğmuş olan Devrim'i şu sözlerle bağışlamaktadır:

Çünkü bu [devrim] bir fırtına. Bir fırtına da neyi estirdiğini daima bilir... Uygarlık, vebanın kiskacıdaydı; sonra imdadına bu [devrim] kasırğa[sı] yetişti. Belki de devrim yeterince seçici değildir. Başka bir yol izleyebilir miydi ki? Ona zorlu bir görev yüklenmişti: hastalığın kökünü kazımak! Hastalık o kadar dehşetli bir şekilde yayılmıştı ki, fırtınanın öfkesi de anlaşılan bu yüzden çok keskindi.

Bu, devrimci şiddetin, toplumun derine kök salmış, korkunç derecede dehşetli bir hastalığa yakalanmış olduğu gerekçesiyle haklı çıkarılacağı son örnek değildi. Hastalık metaforunun modern siyasal söylemde kullanılması-
nın melodramatik yanı, cezalandırıcı bir işleve büründürülmesidir: Hastalıktan bir ceza olarak değil, bir kötülük işareti, cezalandırılması gereken bir musibetin kendisi olarak söz ediliyordu.

İster sağda ister solda olsun, modern totaliter hareketler özgül bir şekilde –ve teşhir etmek amacıyla– hastalık imgelerine başvurma eğilimi sergilemişlerdir. Naziler, karışık “ırksal” kökene sahip insanların frengiliye benzediğini ilan etmişlerdi. Avrupa Yahudileri birçok kere frengiyle, kesip atılması gereken bir kanserle benzerlik kurularak tarif ediliyordu. Hastalık metaforları, Bolşeviklerin polemiklerinin ana direklerinden biriydi ve tüm komünist polemikçiler arasında en yeteneklisi olan Troçki, bu metaforları müsrifçe bir sıklıkla (özellikle de 1929’da Sovyetler Birliği’nden sürgüne yollandıktan sonra) kullanıyordu. Onun gözünde Stalinizm bir kolera, bir frengi, bir kanserdi.¹ Siyaset dilinde bu tür imgelere başvururken sadece ölümcül hastalıklara yer vermek de metafora

1. Krş. Isaac Deutscher, *The Prophet Outcast Trotsky 1929-1940* [Kovulmuş Peygamber: Troçki, 1929-1940] (1963): “Bazı tedbirler,” diye yazıyordu Troçki, [21 Mart 1938’de] [Philip] Rahv’a, “yanlış teoriye karşı mücadele etmek için gerekliyken, bazıları da bir kolera salgınıyla mücadele etmeye yarar. Stalin, yadsınmaz bir şekilde, sahte bir teoriden daha fazla koleraya yakındır. Ona karşı verilen mücadele en yoğun, keskin ve merhametsiz haliyle yürütülmelidir. ‘Fanatizm’in bir [bu] yönü...sağlıklıdır,” diye yazmıştı. Deutscher başka bir yerde de şöyle diyordu: “Troçki işçi hareketinden kızgın demirle dağlanarak kökünün silinmesi gereken ‘Stalinizm frengisi’ ya da kanserden bahsetmekteydi...”

Dikkate değerdir; Soljenitsin’in *Kanser Koşuşu*’nda bir metafor olarak kanser neredeyse hiç geçmemektedir: ne Stalinizm için ne de başka bir şey için. Soljenitsin onun Sovyetler Birliği’nde yayımlanmasını umut ederken, 1967’de Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu’na, başlığın “simgesel bir ifade” olmadığını, kitabında “özellikle ve edebî açıdan kanseri anlattığını” söylediği zaman kendi romanını doğru olmayan bir şekilde tanıtıyor değildi.

çok daha iğneleyici bir karakter kazandırmıştır. Şimdilerde, siyasal bir olayı ya da durumu bir hastalığa benzetmek, o olay ya da duruma bir suç atfetmek ve bir ceza biçilmesini arzu etmek anlamına gelmektedir.

Bu durum özellikle kanserin bir metafor olarak kullanılması için geçerlilik taşımaktadır. Böyle bir yaklaşım, her şeyden önce belirli bir olay ya da durumun hiçbir şüpheyi yer bırakmayacak ve çaresi bulunamaz derecede berbat bir yönde seyrettiğini belirtmekle eşittir. Hitler, Eylül 1919'da kaleme aldığı ve bir antisemitik küfürname olan ilk siyasal broşüründe, Yahudileri "uluslar arasında ırksal tüberküloz" doğurmakla suçluyordu.¹ Tüberküloz 19. yüzyılın üstbelirlenmiş, hakir görülen hastalığı olarak prestijini hâlâ muhafaza ediyordu. (Hugo'nun manastır hayatını tüberkülozla kıyaslamasını hatırlayın.) Ancak Naziler, kendi retoriklerini çok çabuk modernize etmiş, dolayısıyla kendi amaçları doğrultusunda kanserle bağlantılı imgelere daha fazla yer vermeyi uygun görmüşlerdi. 1930'lu yıllar boyunca "Yahudi sorunu" hakkında yapılan konuşmalarda telaffuz edildiği üzere, kanseri tedavi etmek için onun etrafındaki sağlıklı dokuyu kesip atmak gerekiyordu. Nazilerin kendi propagandalarında yer verdikleri kanser imgeleri, tüberküloza uygun düştüğü varsayılan "yumuşak" tedaviye zıt olarak, tamamen "köktenci" bir tedavi öngörüyordu: Bu, aynı zaman-

1. [Yahudinin] gücü, kılını kıpırdatmadan elde edilen faizle artıp hep kendi ceplerinde biriken, ulusların boynuna boyundurukların en tehlikelisini vuran paranın gücüdür... İnsanları daha yüksek şeyler için uğraştıran her şey (ister din, ister sosyalizm, isterse demokrasi olsun), Yahudinin gözünde, para ve egemenlik hırsına kavuşmaktan başka bir şey olmayan amaca ulaşmayı sağlayan bir araçtan farksızdır. Yahudinin faaliyetleri, uluslar arasında ırksal tüberküloz doğurmuştur..." Nazi ideolojisinin 19. yüzyıl sonundaki öncülerinden olan Julius Langbehn, Yahudileri "yalnızca gelip geçici bir baş belası ve kolera" diye niteliyordu. Ancak Hitler'in kafasındaki tüberküloz imgesinde, kansere kolaylıkla taşınabilecek bir şey vardır: Yahudinin gücünü "kılını kıpırdatmadan elde edip hep kendi cebinde biriktirdiği" fikri.

da sanatoryum (yani, sürgün) ile cerrahi müdahale (krematoryumlar) arasındaki farklılıkta temsil edilmekteydi. (Yahudiler ayrıca, şehir hayatıyla özdeşleştirilmişlerdi ve şehir hayatına denk düşen bir metafora karşılık geliyorlardı –Nazilerin bu retoriği, “şehirler”i insanı güçten kuvvetten düşürücü, laf ebeliğini besleyici, ahlaki açıdan lekeli ve sağlıksız bir ortam şeklinde yorumlayan bütün romantik klişelerin bir yansımasıydı.)

Bir fenomeni kanser olarak tanımlamak, ona yönelik bir şiddet kışkırtıcılığıdır. Kanserın siyasal söylemde kullanılması kadercilik eğilimini besler ve (bu hastalığın kaçınılmaz bir şekilde ölümle sonuçlanacağı şeklindeki yaygın inancı da pekiştiren bir yaklaşımla) “sert” önlemleri haklı çıkarır. Hastalık kavramı asla masum değildir. Ancak kanser metaforlarının, örtük bir şekilde soykırımı çağrıştırdığı da ileri sürülebilir. Hiçbir siyasal görüş bu metaforu kendi tekeline alamaz görünmektedir. Troçki, Stalinizmi “Marksizmin kanseri” diye adlandırıyordu; Çin’deki Dörtlü Çete, başka yakıştırmaların yanı sıra, “Çin’in kanseri” olmuştu. John Dean, Watergate Skandalı’nı Nixon’a şu sözlerle açıklıyordu: “İçimizde, başkanlığın hemen dibinde, giderek büyüyen bir kanser var.” Arapların (son yirmi yıl boyunca İsraililerin radyodan her gün dinledikleri) polemiklerinde en çok geçen metaforlardan biri, İsrail’in “Arap dünyasının kalbindeki bir kanser” ya da “Ortadoğu’nun kanseri” olduğuydu. Ağustos 1976’da Tel Zaatar’daki Filistin mülteci kampını kuşatan Hristiyan Lübnanlı sağcı güçlerin başındaki subay, kampı, “Lübnan’ın bednindeki bir kanser” diye tanımlamıştı. Öfke ve hiddetini yansıtmak isteyenler için kanser metaforlarının cazibesine karşı koymak kolay değildir. Yine, Neal Ascherson 1969’da, Slánský Vakası’nın “Çekoslovak devleti ve ulusunun vücudundaki kocaman bir kanser” olduğunu yazmıştı; Simon Leys, *Chinese Shadow*’da [Çin Gölgeleeri]

“Çin’in çehresini ufak ufak kemirerek yok eden Maocu kanser”den söz etmektedir; D.H. Lawrence da mastürbasyonu, “uygarlığımızın en köklü ve en tehlikeli kanseri” diye niteliyordu. Ben de Amerika’nın Vietnam’a karşı savaşının hepimizi derinden umutsuzluğa sürüklediği günlerde, “Beyaz ırk, insanlık tarihinin kanseridir,” demiştim.

Peki ama 20. yüzyılın sonlarında ahlaki açıdan katı tutumlar takınmak nasıl olabilir? Zaten katı bir tutum takınmamız gerektiği sürüyle şey varken, kötülük hakkında birtakım düşüncelerimiz olduğu halde artık dinsel ya da felsefi bir dille ahkâm kesebileceğimiz koşullar ortadan kalkmışken bu katılık nasıl hayata geçirilebilir? “Köklü” ya da “mutlak” şekilde kendini gösteren kötülüğü kavramaya çalışırken, yeterli metaforlar peşine düştüğümüz ortadadır. Oysa modern hastalık metaforlarının hepsi de beş para etmez mecazlardır. Gerçekten hasta olan insanlara, hastalıklarının adının “kötülük timsali” olduğunu durmadan tekrarlayarak yardım edilemez. Tarihsel bir olay ya da problem ancak en sınırlı anlamıyla bir hastalığa benzer. Kanser metaforu da özellikle galiz bir küfür yerine geçmektedir. Kanser metaforu değişmez bir şekilde, karmaşık olan bir şeyi basitleştirmeye kışkırtmaktan ve fanatizmi değilse bile, hep kendini haklı görmeyi davet etmekten öte bir anlam taşımaz.

Kanser imgesini kangren imgesiyle karşılaştırmak da öğretici bir zemindir. Kangren, kanserle aynı metaforik özelliklerin birçoğunu paylaşır: O da hiç yoktan ortaya çıkar, yayılır, tiksinti vericidir – aslında kangrenin, bir polemikçinin arayıp da bulamadığı her türlü aşağılayıcı sıfatla yüklenmiş görüldüğü açıktır. Kaldı ki, bu metafor önemli bir ahlaki polemikte de kullanılmıştı: 1950’lerde Fransızların Cezayir’de yaptıkları işkencelerde. O işkenceleri teşhir eden ünlü kitabın başlığı *La Gangrène*’di [Kangren]. Yine de, kanser metaforları ile kangren meta-

forları arasında büyük bir farklılık da söz konusudur. Birincisi, hastalığa neyin sebep olduğu kangrende açıkça bilinmektedir. Kaynak, dışsal bir sebeptir (kangren, ufak bir çizikten bile gelişebilir); kanser ise esrarengiz diye anlaşılan, hem içsel hem de dışsal kaynaklı, çok çeşitli sebepleri olan bir hastalıktır. İkincisi, kangren, insan hayatının üstüne tam anlamıyla çöken bir felaket değildir. Çoğunlukla sakat kalmaya, bir uzvun kesilmesine, daha az örnekte de ölüme yol açar; kanserin ise çoğu vakada ölümle sonuçlanacağı düşünülür. Bunun için hastalık metaforlarının en dehşetlisi olarak hâlâ, kangreni değil, (Artaud, Reich ve Camus gibi yazarların onu bir kasvetlilik ve felaket metaforu olarak dayatmakta sergiledikleri kayda değer çabalara rağmen) vebayı da değil, kanseri görmekteyiz. Ve sırf böyle dehşetengiz olduğu içindir de özellikle işe yaramaktadır – yani, paranoyaklar için, sıradan kampanyaları haçlı seferlerine çevirmeye ihtiyaç duyanlar için, kaderciler (kanser=ölüm) için ve tarihsel bir devrimci iyimserliğin (ancak en radikal değişikliklerin arzu edilir nitelikte olabileceği fikrinin) sihrine kapılmış olanlar için elverişli bir metafordur. Kanserin tarifi ve tedavisi için her akla geldiğinde ortaya atılan bu tür askerî jargondaki abartmalar kullanılmaya devam edildiği sürece, barışseverlerin bilinçli bir tavırla uzak durmayı tercih edecekleri bir metafor olarak kalacağı da kesindir.

Kanser dilinin gelecek yıllarda da etkisini sürdürmesi tabii ki muhtemeldir. Bu tablo ancak hastalığın sebepleri nihayet anlaşıldığında ve iyileşme oranları iyice yükseldiğinde kesin bir şekilde değişecektir. Kaldı ki, yeni tedavi şekillerinin geliştirilmesiyle bu sürecin başlamış olduğu da söylenebilir. Kanser hastalarının tedavisinde radyasyonun yerini adım adım kemoterapi aldıkça, immünoterapinin bir türünde de etkili bir tedavi yöntemi (yararlılığı şimdiden kanıtlanmış bir tamamlayıcı tedavi)

bulunması ihtimali oldukça fazladır. Bazı tıbbi çevrelerde kavramlar değişmeye başlamıştır, ki bunun bir göstergesi, doktorların, vücudun kansere karşı immünolojik tepkilerini hızla geliştirmeye yoğunlaşmalarıdır. Tedavi dili, saldırgan askerî metaforlardan vücudun “doğal savunmaları”nı öne çıkaran metaforlara kaydıkça (“bağışıklık savunma sistemi” denilen sistem de, askerî metaforlardan tamamen koparak vücudun “bağışıklık yeterliliği” diye adlandırılabilir), kanserin mitleştirilmiş hali bu özelliğini giderek kaybedecektir; işte öyle bir durumda, herhangi bir durum veya olayı, ya ölümcül bir teşhis koyarak ya da ölümcül, sinsi bir düşmanla mümkün olan her yolla kıyasıya mücadeleye girişildiği izlenimi doğurmadan da kanserle kıyaslamak mümkün olacaktır. Hatta o zaman kanseri –şimdi olmadığı şekilde– ahlaki açıdan kabul edilebilir anlamlarla yüklü bir metafor olarak kullanmanın koşulları da yaratılmış olabilecektir.

Dahası böyle bir durumda herhalde artık hiç kimse korkunç olan herhangi bir şeyi kanserle kıyaslamak istemeyecektir. Zira bu metafora duyulan ilgi, kesinlikle onun çok fazla mistifikasyonla, dolayısıyla kaçınılmaz bir kader fantezisiyle yüklü bir hastalığa gönderme yapıyor olmasıyla belirlenmiştir. Bizim kanser hakkındaki görüşlerimiz ile kansere yüklediğimiz metaforlar, bu kültürde karşılaştığımız muazzam eksiklikleri, ölüme karşı gölgede kalan tutumumuzu, duyguların bizde doğurduğu kaygıları, tüketimi doğru bir şekilde düzenleyen ileri bir sanayi toplumu kurmayı beceremememizi ve tarihin akışı boyunca şiddetin gittikçe artmasından duyduğumuz haklı korkuları ifade etmek için son derece yerinde bir araç olmuştur. Benim öngörüm o ki kanser metaforu, bu hastalığın yansıttığı problemlere inandırıcı çözümler bulunmasından çok önce eskiyip bir köşeye atılmış olacaktır.

AIDS VE METAFORLARI

Metafor Olarak Hastalık adlı kitabımı yeniden okurken şunları düşündüm:

Birinci bölüm

Benim “metafor” derken kastettiğim şey, bu sözcüğün Aristoteles’in *Poetika*’sında (bölüm 1457b) yer alan, bildiğim en eski ve en özlü tanımından başkası değildi. “Metafor”, diye yazıyordu Aristoteles, “bir şeye, başka bir şeye ait bir isim vermeye dayanır.” Bir şeyin olmadığı-birşey olduğunu ya da ona benzediğini söylemek, felsefenin ve şiirin ortaya çıkışı kadar eski bir zihinsel işlemdir; ayrıca, bu işlem, bilimsel anlayış dahil olmak üzere çoğu anlayışın ve duyguları ifade etme tarzının kuluçka yeridir. (Bu düşüncemi pekiştirmek için, on yıl önce hastalık metaforlarına karşı kaleme aldığım polemige, sahte bir yanı olan metaforik düşünmenin ayartıcılığını teşhir eden kısa bir önsöz ekledim.) Kuşkusuz, metaforlar olmadan düşünmek mümkün değildir. Ancak bunu söylemek, kullanmaktan imtina edebileceğimiz ya da onları kullanmaktan tamamen vazgeçmeye çalışabileceğimiz bazı metaforlar olmadığı anlamına da gelmez. Elbette her türlü düşünce, bir nevi yorumdur. Ancak bu da, bazen yoruma “karşı” düzeltilecek şeyler yoktur demek değildir.

Örneğin bu yüzyılın siyasal hayatının büyük bölümünü şekillendiren (ve doğru biçimde anlaşılmasını perdeleyen) inatçı bir metaforu; benimsenen tutumlar ile toplumsal hareketleri “sol” ve “sağ”la ilişkilerine göre

yayıp kutuplaştıran metaforu ele alalım. Bu terimlerin kökeni Fransız Devrimi'ne, 1789'da Ulusal Meclis'te, cumhuriyetçilerle radikallerin başkanlık makamının sonunda, monarşistlerle muhafazakârların ise sağında oturdukları yerleşim düzenlemesine kadar uzanmaktadır. Ancak, bu metaforun şaşırtıcı derecede uzun ömürlü olmasını tek başına tarihsel hafızayla açıklayamayız. Öyle görünüyor ki, "sol" ve "sağ" metaforunun siyaset dilinde bugüne kadar gelişinin kaynağı, muhtemelen, bedenin uzamdaki hareketlerinden (sola ve sağa, yukarıya ve aşağıya, ileriye ve geriye) çıkartılan metaforların, toplumsal çatışmaları betimlerken modern, seküler imgeleme elverişli bulunmasıdır; siyaset dilindeki bu kullanım, aynı zamanda, evvelden beri toplumun bir tür beden, bir "kafa"nın idare ettiği ve iyi disipline edilmiş bir beden şeklindeki tasvir edilmesine yenilik ekleyen bir metaforik pratiktir. Belki de baskıları haklı göstermekteki yararlılığı sebebiyle, Platon ve Aristoteles'ten beri, devletlerin yönetim şekli için kullanılan başlıca metafor da bu olmuştur. Toplumun "beden"le karşılaştırmak, onu "aile"yle karşılaştırmaktan bile daha fazla, toplumun otoriter bir düzene göre tasarlanmasını kaçınılmaz, değişmez göstermektedir.

Hücre patolojisinin kurucusu Rudolf Virchow, bedenle ilgili konuşmalarda siyasal metaforlardan yararlanarak, "ters işlem"in ender rastlanan ve bilimsel bakımdan da kayda değer örneklerinden birini sergilemiştir. 1850'li yılların biyolojik tartışmalarında Virchow, hücreyi hayatın temel birimi sayan kendi teorisini desteklemek için, liberal devlet metaforuna başvurmayı faydalı görmüştü. Organizmalar, yapıları ne kadar karmaşık olursa olsun, her şeyden önce basit birer "çokhücreli"ydiler -yani, çokyurttaşlı; beden bir "cumhuriyet", ya da "birleşik ulus"tu. Virchow, bilimci-retorikçiler içinde bir kara

koyundu; bunun bir sebebi, onun metaforlarını aldığı politikanın 19. yüzyıl standartlarına göre antiotoriteryan sayılmasıydı. Ancak bedeni (liberal olsun olmasın) bir topluma benzetmek, bedeni bir makine ya da iktisadi işletme gibi başka karmaşık, entegre sistemlerle kurulan diğer benzerliklerden daha az rastlanan bir durumdur.

Batı tıbbının doğuşunda Yunanistan'da, bedenin birliğini anlatmak için benimsenen önemli metaforlar, sanatlardan seçilmişti. Bu tip metaforlardan biri olan armoni birkaç yüzyıl sonra, bu benzetmenin bedenin temel ve temel olmayan organlardan oluşmasının, hatta bedenin maddiliğinin (yani, ölümün) hakkını veremediğini ileri süren Lucretius tarafından, aşağılama amacıyla seçilen bir örnekti. Şimdi Lucretius'un müzikal metaforu "uydurma" saydığı şiirinin bitiş dizelerine (hastalık ve sağlık hakkında metaforik düşünme şekli konusunda benim bildiğim ilk saldırıya) bakalım:

Elim kolum bir değil, anlamalısın
Ne de sağlığım onlar kadar önemli,
Ama yaşatır bizi, heyecanı
Nefes almanın, ısıtan bir dirilik
Onların yokluğunda ölüleri sunar
Hayat. Madem ki akıl ve ruh,
Bir parçası insanın,
Bırakın müzisyenlere kalsın,
Yüce Helikon'dan düşen kelimeler.
Bulurlar belki başka diyarlarda,
Şimdiye değin hünerlerindeki meçhule
Merhem olanı.
Armoninin diliyim ben, her neyse o da,
Bırakın müzisyenlere kalsın.

(*Evrenin Yapısı*)

Beden hakkında böyle etkileyici bir genelleme düzeyinde metaforik düşünmenin tarihi, başka sanat dallarından ve teknolojiden, özellikle de mimariden alınmış başka imgeleri de kapsar. Bazı metaforlar (Aziz Pavlus'un bedeni bir tapınağa benzettiği nasihat edici ve şiirsel sözü gibi) hiç açıklayıcı değildir. Bazılarının ise (bedenin bir fabrikaya benzetilmesi gibi, bedenin sağlık tabelası altında işlemesi, bedenin bir kale gibi faaliyet göstermesi imgeleri gibi, bedenin felaket doğurması imgesi gibi) çarpıcı bir bilimsel tınısı vardır.

Hastalığın ölümlülük, insanın âcizliği ve her an yaralanabilmesi metaforlarıyla birlikte anılmasından dolayı, kale imgesinin uzun bir bilimsellik öncesi soy kütüğünün olduğu bilinmektedir. John Donne kendisinin ölmekte olduğunu düşünürken kaleme aldığı, hastalık üzerine büyük nesir aryası *Devotions Upon Emergent Occasions*'da [Bazı Durumlara Göre Dualar'da] (1627), hastalığı beden-kaleyi istila eden, onu kuşatan bir düşman olarak betimlemiştir:

Sağlık hakkında kitaplar okur, hangi etleri yiyip ne içeceğimize kafa yorar, hava almaya çıkar ve egzersiz yapar, her taşı parlatıp cilalar ve binamızın duvarlarını sağlam öreriz; yani, Sağlığımız uzun ve düzenli bir çalışmanın ürünüdür; Ancak an gelir, bir dakika içinde bir Top güllesi duvarımızı yıkar, her tarafı harabeye çevirir, her şeyi yerle bir eder; bütün gayretkeşliğimize rağmen önlenemeyen, bütün kuruntularımıza rağmen hiç şüphelenmediğimiz bir Hastalık çıkagelir...

Bazı parçalar, diğerlerinden daha dayanıksızdır: Donne, "kalbi bir dakika içinde bir mayın gibi patlatacak" "doğal olmayan" ya da "isyankâr" bir ateşle sarılmaya dayanabilecek "beyin"den ve "karaciğer"den bahsetmektedir. Donne'

un imgelerinde istilacı olan hastalıktır. Modern tıp düşüncesinin, ancak – Virchow’un hücre patolojisinin temsil ettiği gibi– yeni türde bir tetkikin ortaya çıkarılmasıyla, bir de, hastalıklara tanımlanabilir olup (mikroskop marifetiyle) görülebilir organizmaların yol açtığı doğrultusunda daha kesin bir anlayışı ortaya atan toptancı askerî metaforla birlikte başladığı söylenebilir. Tıp, istilacının hastalık olarak değil de hastalığa sebebiyet veren mikroorganizma olarak görüldüğünde, gerçekten etkili olmaya başlamış ve askerî metaforlar yeni bir inandırıcılık ve kesinlik kazanmıştı. O zamandan beri, askerî metaforlar giderek daha fazla tıbbi vakaların betimlenmesinin bütün yönlerini yansıtmaya başlamıştır. Böylece hastalık, yabancı organizmaların istilası şeklinde yorumlanır olmuştur; öyle ki beden de bu istilaya kendi askerî operasyonlarıyla örneğin immünolojik “savunmalar”ı seferber ederek karşılık vermektedir; çoğu kemoterapinin dilinde gözlendiği gibi tıp “saldırgan”dır.

Daha saldırgan bir metafor, hastalığın düzenli biçimde toplumu istila eden bir şey olarak nitelendiği ve belirli bir hastalıktan dolayı ölüm oranını azaltma çabalarının bir kavga, bir mücadele, bir savaş diye adlandırıldığı halk sağlığı eğitiminde varlığını sürdürmektedir. Askerî metaforlar 20. yüzyılın başlarında halkı Birinci Dünya Savaşı sırasında frengi hakkında, savaştan sonra da tüberküloz hakkında eğitmeye yönelik kampanyalarda ön plana çıkmıştı. 1920’li yıllarda İtalya’da tüberküloza karşı yürütülen kampanyadan bir örnek verecek olursak, “*Guerre alle Mosche*” [Sineklerle Karşı Savaş] başlıklı bir poster, sineklerin getirdiği hastalıkların ölümcül etkilerini göstermektedir. Bu posterde sinekler, masum halkın üstüne ölüm bombaları bırakan bir düşman uçağı olarak resmedilmiştir. Bombaların üstünde yazılar vardır. Bir tanesinde “*Microbi*”; “mikroplar”, bir diğerinde “*Germi della tisi*”, “tüber-

küloz tohumları”; bir başkasında da sadece “*Malattia*”, “hastalık” diye yazmaktadır. Kukuletalı siyah pelerin giydirilmiş bir iskelet, yolcu ya da pilot olarak ön kabinde durmaktadır. “Bu Silahlarla Tüberkülozu Fethedeceğiz” başlıklı başka bir posterde, ölüm rakamları, çekilmiş kılıçlarla duvara raptedilmiştir; her birinin üstünde tüberkülozla savaşmanın yöntemlerinden biri yazılıdır. Örneğin, bir kılıçta “temizlik”, bir diğerinde “güneş”, diğerlerinde de “hava”, “dinlenme”, “doğru beslenme”, “hijyen” yazıları okunur. (Kuşkusuz, bu silahların hiçbirinin ciddi bir önemi yoktur. Çünkü tüberkülozu fetheden –yani, iyileştiren– şey, yirmi yıl sonraya, 1940’lara kadar keşfedilmemiş olan antibiyotikler olmuştur.)

Eskiden *bellum contra morbum*, “hastalığa karşı savaş” yürüten kişi hekim iken, artık bu savaş bütünü toplumun yürütmesi beklenmektedir. Gerçekten de savaş yapmanın bir kitlesel ideolojik seferberlik vesilesine dönüşmesi, savaş, hedefleri bir “düşman”ın yenilmesi olarak resmeden her türden iyileştirici kampanyalara uygun bir metafor olarak faydalı bir kavram haline getirmiştir. Yoksulluğa karşı yürüttüğümüz savaşların yerini, artık “uyuşturucularla savaş” ve kanser gibi belirli hastalıklarla savaşlar almıştır. Kapitalist bir toplumda, etik ilkeye başvurma imkânlarının kapsamı ve inandırıcılığını giderek kısıtlayan ve kendi çıkarını gözetip kârlı çıkmayı öne alan davranışlar göstermemenin aptallık sayıldığı bir toplumda, “askeri” metaforun istenmeyen anlamlarda kötüye kullanılması kaçınılmaz olabilir. Savaş yapmak, insanların “gerçekçi gözle” bakmalarının beklenmediği, yani savaşın ne-
lere mal olduğu ve pratik sonuçlarını dikkate alan bir sorgulamayla değerlendirilmediği çok az sayıdaki insan faaliyetinden biridir. Topyekûn savaşta ödenecek bedel de topyekûndur, sağduyuyla hiçbir alakası yoktur – savaş, onun uğruna yapılan hiçbir fedakârlığın aşırı sayılmadığı

bir olağanüstü durum diye tanımlanmaktadır. Oysa hastalıklara karşı yürütülen savaşlar, sadece daha fazla mücadele hevesi ve araştırmalara daha fazla para harcanması gerektiği çağrılarından ibaret değildir. Bu metaforla özellikle ürkütücü hastalıklar yabancı bir “öteki” gibi, modern savaştaki düşmanlar gibi tasavvur edilmektedir; ve hastalığın şeytanileştirilmesinden kusurun hastaya yüklenmesine geçiş, hastalar ne kadar kurban olarak düşünölseler de düşünölmeseler de kaçınılmazdır. Kurban, masumiyeti akla getirir. Masumiyet de, onunla ilintili bütün terimleri yönlendiren amansız mantık gereği, suçluluğu.

Askerî metaforlar belirli hastalıkların ve –bunun doğal uzantısı olarak– hasta olanların damgalanmasına katkıda bulunur. Zaten beni *Metafor Olarak Hastalık* adlı denemeyi yazmaya götüren etken de, kanserli hastaların nasıl damgalandığını keşfetmem olmuştu.

On iki yıl önce kendim de kanser hastası olduğumda, beni özellikle öfkeliendiren (ve doktorların uğursuz teşhisi üzerine beni kendi dehşetim ve umutsuzluğumdan koparan) durum, bu hastalığın yaygın ününün, ondan mustarip olanların acılarını ne kadar artırdığını görmektir. Hastaneye yattığım ilk zamanlarda kendileriyle konuştuğum hastaların pek çoğu, kendi ölkemde ve Fransa’da çeşitli hastanelere dışarıdan gidip gelen bir hasta olarak kemoterapi tedavisi gördüğüm sonraki iki buçuk yıl boyunca tanıştığım diğlerleri gibi kendi hastalıklarından tiksinti ve bir tür utanç duyduklarını belli ediyorlardı. Bana hiç de merak uyandırıcı gelmeyen hastalıkları hakkında bir sürü fantezinin kısılcasına girmişlerdi. Gördüğüm kadarıyla bu düşüncelerin bir kısmı, tüberküloz hakkında şimdilerde tamamen çürütölmüş olan inançların tam tersiydi. Tüberküloza genellikle duygusal bir gözle, kimliğin çoğalması olarak bakılırken, kanser akıldışı

bir şaşkınlık ve tiksintiyle benliğin eksilmesi muamelesi görmekteydi. Sorumluluk ve hastalığın karakterolojik eğilimi konularında da benzer kurgular söz konusuydu: Kanseri psikişik bakımdan yenik, kendini ifade edemeyen, baskılanmış kişilerin (özellikle de bastırılmış öfke ya da cinsel duygular gibi sorunları olanların) yakalandığı bir hastalık sayılırken, tüberküloz bütün 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında (daha doğrusu, nasıl iyileştirileceğinin yolu bulunana dek) aşırı duyarlı, kabiliyetli ve tutkulu kişileri vurmaya yatkın bir hastalık olarak değerlendirilmekteydi.

İki hastalık arasındaki bu paralellikleri (artık hepimizin kendimizi üstün hissettiğimiz tüberküloz hakkındaki mitler ile birçok kanser hastası ve ailelerinin doğruymuş gibi itibar ettiği kanser hakkındaki boş inançlar arasındaki paralellikleri) görmek, kanseri kuşatan mistifikasyonlar hakkında yazmaya karar verdiğim ilk kısa kitabımın temel stratejisini kurmamı sağladı. Bir insanın kansere yakalandığını nasıl öğrendiğini, nasıl ağlayıp sızlandıktan sonra mücadele etmeye başladığını, nasıl kendini avutup sonra acılar çektiğini ve cesaretini toplayarak tekrar mücadeleye giriştiğini birinci tekil şahıs ağzıyla bir kere daha anlatmanın kimseye pek bir faydasının dokunacağını sanmıyordum – halbuki ben, kendi hikâyesimin faydalı olmasını istiyordum, kendim de aynı yolları geçmiştım. Kanımca, bir anlatı formunda yazmak, bir fikir kitabından daha az yararlı olurdu. Anlatı hazzını tutturmak için başka yazarlara başvuracaktım; o arayışta, göz alıcı, büyüleyici hastalık –tüberküloz– için, edebiyat dünyasından aklıma hemen o hastalığa fiilen yakalanmış başka örnekler gelmesine rağmen, kanser teşhisine Tolstoy'un *İvan İlyiç'in Ölümü*, Arnold Bennett'in *Riceyman Basamakları* ve Bernanos'un *Bir Köy Papazının Güncesi* gibi kitaplarında gerçekte yaşamayanların bir hastalığı olarak rastladım.

Bunun üzerine kendi kitabımı kaleme aldım; üstelik, bu kitabı çok çabuk, yaşamak ya da yazmak için geriye ne kadar vaktim kaldığı konusunda kapıldığım kaygıların yanı sıra, kendi fikirlerimi açıklama coşkusunun da itkisiyle yazdım. Benim amacım, gereksiz yere çekilen acıları hafifletmektir; tam da Nietzsche'nin, geçenlerde rastladığım *Tan Kızıllığı*'nda bir pasajda formüle ettiği gibi:

Hastalık hakkında düşünmek! – Hastanın hayal gücünü dizginlemek, böylece en azından, onun şimdiye dek olduğu gibi, hastalığından ziyade hastalığını kafaya takmaktan acı çekmek zorunda kalmaması – kanımca bu da bir şeydir. Bayağı önemli bir şey!

Benim kitabımın amacı hayal gücünü kışkırtmak değil, zihni sakinleştirmektir. Edebî çabaların geleneksel amacına uygun düşen o anlam atfetme çabasına girmeyip tersine, bir şeyi anlamından soyup için; donkişotvari, yüksek polemik stratejisi “yorumu karşı”yı bu defa gerçek dünyaya uygulamak için. Bedene uygulamak için. Benim amacım her şeyden önce, pratikti. Zira ilk acıklı gözlemim, tekrar tekrar söylediğim gibi, kansere yakalanma deneyiminin bozduğu metaforik tuzakların son derece gerçek sonuçlar doğurduğu şeklindeydi: Söz konusu tuzaklar insanları yeterince erken tedavi aramaktan ya da doğru tedavi için daha fazla çaba harcamaktan alıkoyuyordu. Ben inanıyorum ki, metaforlar ve mitler öldürür. (Örneğin, metaforlar ve mitler insanların kemoterapi gibi etkili önlemlerden hiç de akılcı olmayan bir şekilde korkmalarına sebep olmakla kalmaz, diyet ve psikoterapi gibi tamamen yararsız çarelerden medet umulmasına yol açarlar.) Dolayısıyla hasta olan ve onlara bakan insanlara, kendi kitabım aracılığıyla bu metaforları, kendini engelle-

meve zemin hazırlayan bu çaresizlik duygusunu ortadan kaldıracak bir araç sunmak istiyordum. Ölümcül bir hastalığa yakalandıkları için dehşete düşmüş insanları doktorlara başvurmaya ya da beceriksiz doktorlarının yerine mesleğinin ehli doktorlara danışmaya ikna etmeyi umuyordum. Kanseri sanki sadece bir hastalıkmış (çok ciddi bir hastalık ama yine de sadece bir hastalık) gibi görmekten başka arzum yoktu. Bir lanet değil, bir ceza değil, bir sıkıntı da değil. "Anlam"ı olmayan bir şey. Ve zorunlu olarak bir ölüm hükmü de değil (onunla ilgili mistifikasyonlardan biri buydu, kanser=ölüm). *Metafor Olarak Hastalık* sadece bir polemik kitabı değildir, aynı zamanda bir teşvik, bir nasihat kitabıdır. Şöyle diyordum o metinde: Doktorlara gerçeği söylettirin; hastalık hakkında bilgili ve etkin bir hasta olun; iyi tedavi imkânı bulun; çünkü (yaygın beceriksizce uygulamalar ortasında) iyi tedavi mutlaka vardır. Kesin bir çare henüz bulunamamış olmasına rağmen, kanser vakalarının yarısından çoğu mevcut tedavi yöntemleriyle iyileştirilebilir.

Metafor Olarak Hastalık'ı kaleme aldığımdan (ve doktorlarımın kötümserliğini şaşkınlıkla boşa çıkararak kendi kanserimin iyileşmesinden) sonraki on yılda, kanserle ilgili tutumlarda bir değişiklik gözlemlendi. Kanserli olmak artık pek bir damga gibi, Erving Goffman'ın ifadesini kullanırsak, "mahvolmuş kimliği" yaratan bir uğursuzluk olarak görülmüyor. Kanser sözcüğü artık daha serbestçe telaffuz edilmekte ve bu hastalığa yakalanan hastalar, vefat etseler de ölüm ilanlarında genellikle "amansız hastalık"tan öldüklerinden pek bahsedilmiyor. Avrupalı ve Japon doktorlar hâlâ düzenli biçimde kanser teşhisini önce aileye söylemelerine ve genellikle durumunu hastadan gizlemeyi salık vermelerine rağmen, Amerikalı doktorlar bu politikadan fiilen vazgeçmiş durumdadırlar; daha doğrusu artık yaygın olan uygulama, hastaya

durumunun hiç saklamadan, dang diye bildirilmesidir. Kanser hakkındaki bu yeni açıksözlülük eğilimi, televizyonda ve gazetelerin ön sayfalarında ulusal liderlerimizin rektal-kolon ya da genito-üriner diyagramlarını teşhir ettiren aynı mecburi açıksözlülüğün (veya görgüsüzlüğün) bir parçasıdır (adı telaffuz edilmemesi gereken şeylerden özellikle bahsetmek, toplumumuzda giderek bir erdem haline gelmektedir). Bu değişiklik, mahkemeye başvurmadan büyük keyif alan bir toplumda doktorların kendilerine karşı dava açılma korkusuyla da açıklanabilir tabii. Fakat kansere bir on yıl öncesine kıyasla artık daha az fobik bir şekilde ve kesinlikle daha az gizlilikle yaklaşılmasının sebeplerinden biri, onun artık en korkulan hastalık olmamasıdır. Üstelik son yıllarda damgalanma katsayısı ve mahvolmuş kimlik yaratma kapasitesi çok daha büyük olan bir hastalığın ortaya çıkışıyla, kanserin üstündeki yüklerden bir kısmı kalkmıştır. Anlaşılan, toplumların kötülükle özdeşleştirilen, suçu onun "kurbanlar"ına yıkacakları bir hastalığa mutlaka ihtiyaçları oluyor, ancak bu hastalıkların sayısı birden fazla olunca takıntı haline gelmesi de zor oluyor.

İkinci bölüm

Henüz tam olarak anlaşılamamış ve tedaviye son derece dirençli bir hastalık düşüncesi hâlâ zihnimizi kurcalayan bir şeyse, bu dehşet uyandırıcı yeni (en azından, salgına dönüşmüş haliyle yeni) hastalığın ortaya çıkışı da hastalığın metaforlaştırılması bakımından çok yönlü bir vesile olmuştur.

Daha kesin bir dille konuşacak olursak, AIDS (edilmiş yetersiz bağışıklık sistemi sendromu) bir hastalığın ismi değildir. AIDS, sonuçları bir hastalıklar yelpazesine karşılık gelen bir tıbbi durumun ismidir. AIDS'le ilintili imge ve metaforların çoğunun prototipi işlevi gören kanser ve frenginin aksine, AIDS'in tanımı, fırsatçı enfeksiyonlar ve habis alametler diye adlandırılabilir başka hastalıkların varlığını, onların akılda tutulmasını gerektirmektedir. Ancak AIDS bu anlamdaki tek hastalık olmasa da, kısmen –kanser ve frengiden farklı olarak– ortaya çıkışının tek bir sebebe bağlanmasından dolayı, benzersiz bir hastalık diye nitelenmeye hak kazanmaktadır.

AIDS'in metaforik anlamda ikili bir soy kütüğü vardır. Bir mikro süreç olarak kanser gibi betimlenmiştir: bir işgal olarak. Odak noktası hastalığın bir başkasına geçirilmesi olduğunda, frengiyi hatırlatan daha eski bir metafora başvurulur: pislik. (Bu hastalık, enfeksiyon kapmış

kişilerin kanı ya da cinsel sıvılarından veya virüs bulaşmış kan ürünlerinden geçer.) Ancak AIDS'i tanımlamak için başvurulmuş askerî metaforlar, kanseri betimlemek için başvurulmuş askerî metaforlardan bir parça daha farklı bir noktada yoğunlaşmaktadır. Kanserde, metafor nedensellik meselesini (kanser araştırmalarında hâlâ tatsız bir konudur) atlar ve vücuttaki haydut hücrelerin mutasyona uğradığı, ilk çıktığı yer veya organdan önünde sonunda başka organlara ya da sistemlere sıçradığı –buna, iç yıkıcılık adı verilebilir– noktada yoğunlaşır. AIDS'in tanımlanmasındaki düşman, hastalığa sebebiyet veren şey ise, dışarıdan gelen yayılcı bir ajandır:

İstilacı ufaktır; bir topluluğun başının on altıda biri kadardır... Vücudun bağışıklık sisteminin keşif askerleri, makrofaj denilen kocaman hücreler, minnacık yabancı-
nın varlığını anlar ve bağışıklık sistemini hemen alarma geçirirler. İstilacı, başka şeylerin yanı sıra tehditle başa çıkmak için antikor üreten bir dizi hücreyi harekete geçirerek yola koyulur. Kendine tek bir hedef belirlemiş olarak ilerleyen AIDS virüsü, yoluna çıkan kan hücrelerinin çoğunu görmezden gelir, hızla üstüne gelen savunuculardan kurtulur ve bağışıklık sisteminin ana koordinatöründe, yardımcı T hücresinde yerleşir...

Bu, çoğulcu bir dünyaya karakteristik olarak güvensizlikle bakan bir siyasal paranoyanın dilidir. “Başka şeylerin yanı sıra tehditle başa çıkacak antikor üreten” hücrelerden oluşan bir savunma sistemi, öngörülebilir bir şekilde, “kendine tek bir hedef belirlemiş olarak” ilerleyen bir istilacının eşi değildir. Ve kanser sohbetlerinde boy gösteren bilimkurgu tadı, liderlerimizin fantezileri ve video eğlenceleriyle boy ölçüşmeye hazırlandığımız (ve alıştırıldığımız) ileri teknoloji savaşı gibi tarif edilen enfeksi-

yonla, AIDS'le ilgili konuşmalarla yazılarda (1986 sonlarında *Time* dergisinden çıkan bir yazı gibi) daha da keskindir. Yıldız Savaşları ve Uzaylı İstilacılar çağında AIDS, ideal biçimde idrak edilebilir bir hastalık olduğunu kanıtlamıştır:

Bu hücrenin yüzeyinde, onun zar proteinlerinden birinin –bir kilidi tık diye açan bir anahtar gibi– kusursuz biçimde uyduğu bir reseptör bulunur. Hücreyle temas eden virüs, hücre zarına sızar ve süreç içinde koruyucu kabuğundan kurtulur...

Sonra işgalci, bilimkurgu hikâyelerinden aşına olduğumuz bir yabancı istilası şeklinde hücreye kalıcı olarak yerleşir. Böylece vücudun kendi hücreleri istilacı hale gelir. Virüsün beraberinde getirdiği bir enzim yardımıyla,

çıplak AIDS virüsü, onun RNA'sını ... hayatın ana molekülü olan DNA'ya dönüştürür. Molekül daha sonra hücre çekirdeğine sızar, bir kromozomun içine yerleşir ve onu daha fazla AIDS virüsü üretmeye yönlendirerek hücre makinesinin bir parçasını bozar. Derken, bu yabancı ürün tarafından alt edilen hücre, başka virüslerle saldıracak yeni bir virüs seli doğurarak şişip kabarır ve ölür...

Metafor der ki: Virüs diğer hücrelere saldırıya geçtikçe, "normalde sağlıklı bir bağışıklık sistemi sayesinde savuşturulmuş olan bir dizi fırsatçı hastalık da vücudu abluka altına alır"; immünolojik savunmalarının çöküşünü takiben, "yabancı ürün"ün durmadan kopyalanması sonucu vücudun birliği ve direnci zayıflamıştır artık. "Bu saldırıyla günden güne zayıflayan AIDS kurbanı, bazen aylar içinde ama neredeyse her örnekte ilk semptomların gö-

rölmesinden sonraki birkaç yılda ölür.” Henüz pes etmemiş olanlar “hastalığın gammaz semptomlarını sergileyerek saldırıya maruz kalmış” kişiler olarak tarif edilirken, milyonlarca başka insan da “nihai, topyekûn bir saldırıyla tam yenilgiye uğrayacağı âna değin âciz bir halde, virüse yataklık eder”.

Kanser, hücreleri hızla çoğalttırır; AIDS’te ise hücreler ölür. AIDS’in bu asıl modeli (löseminin ayna imgesi) değişikliğe uğrasa bile, virüsün nasıl hareket ettiğiyle ilgili anlatımlar, hastalığın topluma sızması olarak algılanmasını yansıtmaya devam eder. Örneğin geçenlerde virüsün makrofajlarda (“makrofajlar neredeyse patlayana kadar virüsle dolduğu zaman bile”, onları öldürmeden hastalıkla mücadele etme işlevlerini bozarak; ayrıca, vücudun “istilacı ajanlar”a karşılık vermesini sağlayan antikor üretmeden ve varlığı, sendromun yanılmaz bir göstergesi olarak) yıllarca “pusuya yatabileceği”nin keşfedildiğini bildiren *The New York Times*’ın ön sayfa haberinin başlığı “Hücrelerde Saklanıp Normal Testlerle Saptanmaktan Kurtulan AIDS Virüsü Bulundu” şeklindeydi.¹ Virüsün, şimdilerde düşünüldüğü gibi yerleştiği bütün hücreler için ölümcül bir nitelik taşımaması, kur-

1. Makrofajlara yüklenen daha büyük rolün (“virüs onlarda çoğaldığı, ama T-4 hücrelerini öldürdüğü gibi onları öldürmediğinden AIDS virüsü için bir hazne işlevi görmek”), AIDS virüsü ve semptomlarının antikorlarına sahip hastalarda enfekte olmuş T-4 lenfositleri bulmanın pek güç olmamasının açıkladığı söylenmektedir. (Virüs “kilit hedef seçilen” hücrelere yayılınca bu antikorların gelişeceği varsayımı hâlâ yaygındır.) Halihazırda enfeksiyon kapmış hücre nüfuslarının varlığını gösteren kanıtlar, toplum halinde yaşayan insanlardaki enfeksiyonu gösteren kanıtlar kadar az, hatta ondan daha azdır; bu durumun çok şaşırtıcı görülmesinin esas dayanağı ise, hastalığın zaten her yere yayılmış olduğu ve yayılması gerektiği inancıdır. “Doktorlar, virüsün gizlendiği yer olarak, bir milyon T-4 hücresinde bir gibi çok çok az sayıda hücrenin enfeksiyon kapıp kapmadığını hesaplamışlardır...” Aynı makalede (*The New York Times*, 7 Haziran 1988) bildirilen başka bir benzer spekülasyon şöyledir: “Enfeksiyona maruz kalmış makrofajlar, mümkün olursa hücrelere temas ederek, virüsü başka hücrelere taşıyabilir.”

nazlığı ve görünmezliğinden dolayı kazandığı hastalık-düşman ününü artırmaktan başka işe yaramamaktadır.

Virüs saldırısını dehşet verici kılan şey, bulaşma ve buna bağlı olarak vücudun zayıf düşmesinin kalıcı bir durum olduğunun düşünülmesidir. Enfeksiyon kapan bir insan hiçbir zaman başka bir semptom göstermemiş (yani, enfeksiyon etkin olmamış, ya da tıbbi müdahale-nin mümkün olduğu bir evrede kalmış olsa bile), düş-man virüs sonuna kadar "içeride" duracaktır. Aslında, yaygın biçimde inanıldığı üzere, bir şeyin onu uyandır-ması ("tetikleme"), "gammaz semptomlar"ın görünme-si, sadece bir zaman meselesidir. Hekimlerin kuşaklar boyunca "büyük maskara" gözüyle baktıkları frengi gibi AIDS de klinik bir kurgu, bir çıkarımdır. Kimliğini, uzun ve uzamakta olan bir semptomlar silsilesinden, hastanın bu hastalığa yakalandığı "anlamına gelen" semptomlar arasında birinin varlığından (hiç kimse AIDS'in olabile-ceği her şeye sahip değildir) alır. Hastalığın kurgulanışı, yalnızca klinik bir varlık olarak AIDS'in icat edilmesine de-ğil, aynı zamanda, AIDS'le bağıntılı hastalıklar (ARC-AIDS-related complex) diye adlandırılan ve "erken", genellikle ateşlenme, kilo kaybı, mantar enfeksiyonları ve lenf bezlerinin kabarması gibi düzensiz immünolojik eksiklik semptomları sergileyen kişilere atfedilen bir tür "küçük" AIDS'in 'bulunuşuna da dayanır. AIDS tedricen ilerler, bir zaman hastalığıdır. Semptomlarda belli bir yo-ğunluğa ulaşıncaya hastalığın seyri değişebilir ve katlanıl-maz acılar başlayabilir. En sık rastlanan hastalıklara (şim-diye değin hiç alışıldık olunmayan, en azından ölümcül biçimiyle ender rastlanan bir deri kanseri ve zatürreenin ender rastlanan bir şekli gibi) yol açmasının dışında, bu güçten kuvvetten kesici, vücudun şeklini bozucu ve aş-ağılayıcı semptomların bolluğu, AIDS hastasını gittikçe daha dermansız, umutsuz ve temel işlevleriyle ihtiyaçla-rını dahi görmekten âciz bir hale getirmektedir.

AIDS'in yavaş ilerleyen bir hastalık şeklinde algılanması onu, kanserden daha ziyade, "evreler" temelinde tanımlanan frengiye benzetmektedir. "Evreler" halinde düşünmek, AIDS'le ilgili saptamaların özünü meydana getirmiştir. Frenginin en ürkütücü hali, üçüncü evresini oluşturan "geç frengi"dir. AIDS diye adlandırılan hastalık da, genellikle enfeksiyon ile "gammaz" semptomların belirmesi arasında uzun süren bir gizlenme dönemiyle üç aşamasının sonuncusu olarak anlaşılmaktadır (ki bu aşamaların birincisi, vücut bağışıklık sistemi virüsünün [HIV] bulaşması ve bağışıklık sistemine yönelik ilk saldırıların ortaya çıkmasıdır). (Yine de görünüşe bakılırsa hastalığın ikinci ve üçüncü evreleri arasındaki gizlenme döneminin on yıllar sürebildiği frengi kadar uzun bir dönem değildir bu. Ancak belirtmeye değerdir ki, frengi Avrupa'da 19. yüzyılın sonunda ilk kez salgın biçiminde ortaya çıktığında, bugün bilinmeyen ve açıklanamamış bir enfeksiyonal etkidten dolayı seyri hızlı bir hastalık olmuş, ölümler genellikle ikinci evrede, bazen de birkaç ay ya da yıl içinde gerçekleşmişti.) Kanser yavaş büyür: Uzun bir süre gizli kaldığı düşünülmez. (Bir sürecin "evreler"le anlatılmasının ikna edici bir yorumu, "gizlenme" kavramının ortaya koyduğu üzere, süreçte normatif bir gecikme ya da durma olması ihtimalini de kapsamasıdır herhalde.) Doğrudur, kanser "evreli" bir hastalıktır. Bu, teşhis koymanın başlıca aracıdır; bir hastalığı ağırlığına göre sınıflandırmayı, böylece ne kadar "ilerlediği"ni belirlemeyi sağlar. Fakat çoğunlukla da kapladığı yerle ilgili bir düşüncedir: Kanser vücudun içinde, önceden tahmin edilebilir rotalarda yol alarak veya oradan oraya göç ederek ilerler. Kanser her şeyden önce -ve evrelerin birbirini zaman boyutunda takip etmesiyle tanımlanan hastalıklar olarak frengi ve AIDS'in aksine- vücut coğrafyasıyla ilgili bir hastalıktır.

Frengi, bütün o dehşet verici evrelerini sonuna dek tamamlaması gereken bir bela değildi; (Baudelaire, Maupassant ve Jules de Goncourt'un başına geldiği gibi) kısmi felçte kaldığı da oluyordu, bir sıkıntı duyma, bir haka-retmiş gibi yaşanma evresinde de ve (Flaubert'in başına geldiği gibi) genellikle o evrede kalmıştı. Flaubert'in gözlemlediği üzere, "musibet" de bir klişe halini almıştı. Nitekim 19. yüzyıl ortasındaki beylik laflar hazinesi olan, *Dictionnaire des idées reçues*'nün [Kabul Görmüş Fikirler Ansiklopedisi] bir maddesinde, "FRENGİ. Az ya da çok herkeste var," diye yazmaktaydı. Kaldı ki, romantik yazarlar çağından beri akciğer tüberkülozu ile duygusallığın artışı arasında kurulan bağa paralel olarak frengi ile zihinsel faaliyetlerin ("hararetle") yoğunlaşması arasında da bir bağ kurulduğu zaman, frengi 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarındaki Avrupa'da, nasılsa inanılmaz bir etkiyle olumlu bir çağrışım kazanacaktı. Sanki hayatları frengiden ileri gelen bir bunamayla son bulan bütün dikkate şayan yazarlarla sanatçıları onurlandırmak istencesine, merkezî sinir sisteminde ağır tahribata yol açan çeşidi olan nörosifilizin beyinsel arızalarının, fiilen özgün düşünceler üretmeye ya da sanatsal yaratıcılığa ilham kaynağı olabileceği inancı yaygınlaşıyordu. Romanları 20. yüzyıl başındaki hastalık mitlerinin bir ambarı işlevini gören Thomas Mann, frenginin ilham kaynağı olması düşüncesini, romanın başkahramanı büyük bestekârın, kendi isteğiyle frengi kaparak (ve ona, enfeksiyonun merkezî sinir sistemiyle sınırlı kalacağı konusunda teminat veren şeytandan aldığı garantiyle), yirmi dört yıl boyunca çok parlak bir yaratıcılık dönemi geçirdiği *Doktor Faustus* adlı eserinin odağına yerleştirmişti. E.M. Cioran da, 1920'lerin sonlarındaki Romanya'da, frengi kıskançlığının, ergenlik döneminin bir edebi yıldız haline gelme düşlerini nasıl süslediğini anlatmıştı: Önce frengi-

ye yakalandığını keşfedecek, müthiş bir verimlilikle geçireceği dahice yıllarla ödüllendirilecek, daha sonra delirerek çöküşü yaşayacaktı. Nörosifilizin karakteristik özelliği olan bunamanın bu şekilde romantikleştirilmesi, 20. yüzyılda sanatsal yaratıcılık ya da tinsel özgünlük kaynağı olarak akıl hastalığıyla ilgili çok daha kalıcı bir fantezinin habercisi olmuştu. Ne var ki AIDS'te (bunama yine yaygın, geç bir belirti olmakla birlikte), bunun yerini tutacak nitelikte hiçbir mitoloji ortaya çıkmış değildir ya da ufukta henüz öyle bir ihtimal görünmemektedir. AIDS belki de ölümü çağrıştırma gücünün çok fazla olmasından dolayı, kanser gibi herhangi bir romantikleştirme ya da duygusallaştırma girişimine meydan tanımaz. Ölmenin uyandırdığı öfkeyle ilgili olarak benim bildiğim en hakiki öykü olan Krzysztof Zanussi'nin *Spirala* [Helezon] (1978) filminde, başrol oyuncusunun hastalığı asla belirtilmez; bu yüzden o, kanser olmak zorundadır. Artık, birkaç kuşaktan beri, ölüm denince ilk akla gelen söz "kanserden ölmek" halini almış, kanserden ölmek de insan soyu adına bir "yenilgi" olarak yaşanmıştır. Bugünse, insan soyunun hayata ve umuda bağlılığının önündeki meydan okumanın adı AIDS'tir.

Üçüncü bölüm

Kanseri kötülükle eşanlamalı sayan sayısız tantanalı metaforik kullanımlardan dolayı, kanserli olmak pek çok kişi tarafından utanılası, dolayısıyla gizlenmesi gereken bir musibetmiş gibi; ayrıca, hiç adil olmayan bir şey, insanın bedeninin kendisine ihanet etmesi gibi yaşanmıştır. Kanser hastası acı acı feryat eder: Niçin ben? AIDS'te ise bu utanç, insanı töhmet altında bırakacak bir suçluluk duygusuyla birlikte pekiştirilmeye çalışılır; skandal, patlak vermiştir artık. AIDS'te çok az kişi, "Niçin ben?" diye merak eder. Sahra Altı Afrikası'nın dışında AIDS'e yakalanmış olan insanların çoğu, bu hastalığı nasıl kapıldığını bilir (ya da bildiğini sanır). AIDS, insanı rasgele vuran, esrarengiz bir bela değildir. Gerçekten de AIDS'li olmak –şimdiye değin görülen vakaların büyük çoğunluğunda– kesinlikle, belirli bir "risk grubu"nun, bir paryalar topluluğunun üyesi olmanın ifşa edilmesiyle aynı anlama gelmiştir. Hastalık komşulardan, iş arkadaşlarından, aile fertlerinden ve dostlardan saklanmış olabilecek –ve utandırıcı– bir kimliği ele vermiş olur. AIDS ayrıca, bir kimliğin doğrulanması işlevini görmüş ve (başlangıçta bundan en ağır şekilde etkilenen Amerika Birleşik Devletleri'ndeki risk grubuna girenler arasında) hem kapalı bir topluluk yaratmış hem de hastaları toplumdan tecrit

eden ve çeşitli tacizlerle saldırılara maruz bırakan deneyimlerin zeminini hazırlamıştır.

Kanserli olmak “güvenli olmayan” davranışlara kapılmış birinin kusuru şeklinde de anlaşılmaktadır – yemek borusu kanserinde alkolik olanlar için, akciğer kanserinde sigara içenler için böyle bir yaftalama söz konusudur: sağlıklı yaşamamanın cezası. (Bir petrokimya fabrikasında çalışıp mesane kanserine yakalanan işçiler gibi, emniyetli olmayan işlerde çalışmak zorunda kalan kişilerin yaşadıkları sıkıntıların tam zıttı bir durum.) Kolon kanseriyle meme kanserini hayvansal yağları zengin yiyeceklerle ilişkilendiren son zamanlardaki spekülasyonlarda sık sık duyulduğu üzere, birincil derecede önemli organlar ya da sistemler ile insanların benimsememeye çağrıldığı özgül pratikler ve ilişki biçimleri arasında gidecek daha fazla bağ aranmaktadır. Ancak diğer hastalıkların yanı sıra kanserle ilintili sayılan “güvensiz” alışkanlıklar, irade zayıflığının ya da tedbirli hareket etmemenin, veya yasal (ama çok tehlikeli) kimyasal maddelere düşkün olmanın sonucudur (şimdiye dek herhangi bir ithamla anıldığına pek rastlanmayan kalp hastalığı bile, artık büyük ölçüde beslenme ve “hayat tarzı”nda kaçılan aşırılıkların bedeli sayılmaktadır). AIDS’e sebebiyet veren “güvenli olmayan” davranışlar, salt zayıflık olmaktan öte ölçütlerle yargılanmaktadır. Bu düpedüz bir düşkünlük, bir suçluluktur – yasadışı sayılan kimyasal maddelerin, sapkınlık gözüyle bakılan seksin müptelaları.

Çoğu insanın kendi başına saldıdığı bir felaket olarak düşündüğü bu hastalığın cinsel yolla geçmesi –özellikle de AIDS hem cinsel aşırılıktan hem de sapkınlıktan ileri gelen bir hastalık olarak kavrandığı için– başka bulaşma yollarından daha ağır eleştirilere uğramaktadır. (Bunları söylerken aklımda elbette, insanlara bugünlerde hastalığın heteroseksüel ilişkilerle bulaşmasına son derece en-

der rastlandığının ve ihtimal dışı görüldüğünün söylen-
diği Amerika Birleşik Devletleri var – sanki Afrika diye
bir yer hiç yokmuş gibi.) Esasen cinsel ilişki yoluyla ge-
çen bir bulaşıcı hastalık, cinsel bakımdan daha aktif in-
sanları ister istemez daha fazla risk altına sokar ve bu
akıbeti, o aktifliğin cezası olarak görmek de kolaylaşır.
Frengi için geçerli olan AIDS için haydi haydi geçerlidir;
üstelik yalnızca önüne gelenle yatmakla damgalanmaya
yol açtığı için değil, doğal sayılmayan özel bir cinsel
“pratik” daha tehlikeli sınıfına sokulduğu için de. Cinsel
ilişkiye girmenin sonucunda hastalığa yakalanmak, sanki
daha kasti bir durumdur ve bu yüzden daha fazla suç-
lanmayı hak etmektedir. Kirlenmiş şırıngaları birbirleriyle
paylaşarak hastalığa yakalanan uyuşturucu müptela-
larına, bir tür kasıtsız intihara kalkışan (ya da bilerek
intihar eden) kişiler gözüyle bakılmaktadır. Her derde
deva antibiyotikleriyle tıbbi ideolojinin beslediği ve cin-
sel ilişki yoluyla bulaşan tüm hastalıkların görece zarar-
sız olduğu şeklindeki yanılsamalar yüzünden, coşkuyla
cinsel alışkanlıklarını sürdüren uçkuru gevşek homoseks-
süel erkekler de –onların davranışlarının da diğerlerin-
den aşağı kalır yanı olmayan bir ölçüde intihar anlamını
taşıdığı bugün açığa çıkmış olsa dahi– kendilerini o yola
adamış zevk düşkünleri olarak değerlendirilmektedirler.
Suçlanabilecek alışkanlıkları olmayan, dolayısıyla yaka-
landıkları hastalıklardan kendileri sorumlu tutulamaya-
cak hemofili hastaları ve kan nakli yaptırmış kişiler dahi,
gözünü korku bürümüş insanlar tarafından acımasızca
aforoz edilebilmekte; hatta zaten damgayı yemiş “sap-
kınlar”dan farklı olarak –onların bilinmesi daha zor ol-
duğu için– potansiyel bakımdan daha büyük bir tehdit
grubunu temsil etmektedirler.

Sebebi cinsel kusura bağlanan bulaşıcı hastalıklar,
her zaman için, halka açık yerlerde cinsel olmayan yol-

larla kolayca yakalanabilecek hastalıklara ilişkin bir korku doğurur ve garip bulaşma fantezilerinin ortaya atılmasına vesile olurlar. ABD donanmasına ait gemilerde tokmaklı, sabit kapıların kaldırılıp, onların yerine açılır kapanır kapıların konması ve 20. yüzyılın ilk on yıllarında ABD’de umumi yerlerdeki çeşmelere takılan metal kupaların artık kullanılmaz olması, frenginin “masum yollarla bulaştırılan enfeksiyonu”nun “keşfedilmesi”nin ilk sonuçlarıdır; orta sınıf ailelerin çocuklarına birkaç kuşak boyunca her fırsatta, çıplak kışları ile klozette oturdukları yer arasına kâğıt koymalarının tembih edilmesi- nin sebebi de, frengi tohumlarının kirli insanlar tarafından masum insanlara geçirildiği yönündeki –eskiden yaygın olan, fakat hâlâ da ciddi ciddi inanılan– korku hikâyelerinden kalmadır. Korku salan her hastalık; fakat özellikle de cinsel başıboşlukla ilişkili görülenler, hastalığın farazi taşıyıcıları (ki bunlar genellikle yalnızca yoksullar ve –dünyanın bu kısmında– koyu renkli insanlar olur) ile “genel halk” diye tarif edilen (tabii bu tanımlı yapanlar, sağlık alanında çalışan profesyoneller ile diğer bürokratlardır) kitle arasında, zihinleri oldukça meşgul etmiş olan bir ayrım yapılmasına yol açmıştır. AIDS bu hastalığın “genel halk”ı (şırıngayla uyuşturucu almayan ya da o tür insanlarla cinsel ilişkiye girmeyen beyaz heteroseksüelleri) kapsayan versiyonu arasında, “bulaşma”yla ilgili buna benzer fobileri ve korkuları canlandırmıştır. Frengi gibi “tehlikeli ötekiler”in hastalığı sayılan ya da o tür insanlardan kapılan bir hastalık olan AIDS de –frengiden daha büyük oranlarda– zaten “damgalanmış” olan kişileri vuran bir hastalık şeklinde algılanmaktadır. Yine de frengi belirli türde bir ölümle, uzun süren bir acı ve ıstırap döneminden sonra meydana gelen ölümle özdeşleştirilmiyordu, oysa eskiden kansere, şimdi de AIDS’e tam da bu gözle bakılmaktadır.

AIDS'in görünüşte ona katkıda bulunan sebeplerin ya da hastalığı meydana getiren rahatsızlıkların (yani, hastada zaten var olması şart görülen rahatsızlıkların) sıralandığı açık uçlu bir listeye sahip tek bir hastalık değil de bir sendrom olması, onu, kanser gibi çok karmaşık, çok biçimli bir hastalıktan bile çok daha fazla "tanım"la, yani "kurgu"yla ilgili bir olgu haline getirmektedir. Gerçekten de, AIDS'in değişmez bir şekilde ölümle sonuçlandığı savının geçerliliği, kısmen, doktorların neyi AIDS olarak tanımladıklarına –ve hangi belirtileri bu hastalığın ilk aşamaları olma ihtimali yüksek göstergeler saydıklarına– bağlıdır. Ancak bu karar da, "tamamen olgunlaşmış" (ya da "tüm belirtileriyle ortaya çıkmış") bir hastalık demekten daha az ilkel olmayan bir metaforik yaklaşıma dayanmaktadır.¹ "Tamamen olgun hali" hastalığın kaçınılmaz şekilde ölümcül bir nitelik kazandığı formdur. Henüz olgun olmayan şey nasılsa olgunlaşacaktır, filizlenen tohum nasılsa

1. Bilinen tanım, "AIDS'in gözlendiği tanımın kriterlerini karşılayacak şekilde" bu hastalığa ya da sendroma yakalanmış insanlar ile HIV virüsünün bulaştığı ve "tamamen olgunlaşmış hastalığın ampirik kriterlerini karşılamayan" semptomlarının görüldüğü daha çok sayıdaki kişiler arasında bir ayrıma gitmektedir ("bu işaret ve semptomların HIV enfeksiyonu bağlamında bir küme halinde bir araya gelmesi, 'AIDS'le bağıntılı hastalıklar' –ARC– terimiyle karşılanmıştır"). Daha sonra da şu oranlar ortaya atılmaktadır: "ARC'li hastaların yaklaşık yüzde 25'inin hastalığının üç yıl içerisinde tamamen olgunlaşacağı evreye geçeceği hesaplanmıştır." Harrison, *Principles of Internal Medicine*, (1987), s. 1394.

Bir kısaltmayla bilinen ilk büyük hastalığın, yani AIDS diye adlandırılan durumun, bu şekliyle doğal sınırları yoktur. Bu, kimliği, tıbbi kurumlar ile diğer bürokratik çevrelerin hem araştırma yapma hem de listeleyip saptama ve gözetimi sürdürmeleri maksadıyla tasarlanıp belirlenmiş bir hastalıktır. Tıp ders kitaplarında, birbirinden tamamen farklı anlayış modellerinden türetilmiş olan, ampirik düzlemde gözlenen şeyler ile gözetimle ilintili şeylerin bilinçaltında eşitlenmesinin sebebi budur. (AIDS, ya "gözlendiği tanımın kriterleri" ya da "ampirik kriterler" diye tanımlanan durumu karşılayan şeydir: HIV enfeksiyonu, artı, Amerika Birleşik Devletleri'nde Atlanta'daki federal Hastalık Kontrol Merkezleri'nde bu hastalığın tanımıyla ilgili temel göstergelere göre hazırlanmış olan çizelgeye dahil edilen bir ya da daha fazla sayıda hastalığın varlığı. Hastalığın olgunlaşması metaforunu da içeren bu tamamen şartlı tanım, hastalığın nasıl anlaşılacağını kesin olarak etkilemektedir.

çiçek açacaktır (kanatları yeni tüylenmiş bir kuş nasılsa uçacaktır) -- hekimlerin botanik ya da zooloji alanından seçtikleri metaforlar, AIDS'te gelişmeyi yani evrimi norm, kural haline getirmektedir. Burada, metaforun klinik bir anlayış yarattığını söylüyor değilim, yine de benim kanaatim metaforun, bir olguyu onaylamaktan çok daha fazlasını yaptığıdır. Bu metafor, ispatlanmış olmayan ya da henüz ispatlanamayan klinik kanıtların bir yorumunu güçlendirmektedir. Ancak yedi yıl önce varlığı saptanmış bir hastalık hakkında, enfeksiyonun mutlaka ölüme varacağı, hatta AIDS'li diye tanımlanan herkesin bu hastalıktan dolayı kesinlikle öleceği sonucuna varmak için haliyle vakit çok erkendir. (Bazı tıp yazarlarının spekülasyon yürüttükleri doğrultuda, dehşetengiz ölüm oranları, bu virüs karşısında en zayıf olanların --başka muhtemel ortak faktörlerin yanı sıra, bağışıklık gücünün azalmasından, genetik yatkınlıktan dolayı-- erken, çoğunlukla hızlı ölümlerini gösteriyor olabilir; fakat bu, sadece ölümle sonuçlanacak bir enfeksiyonun dehşet saldıgını söylemekle aynı şey değildir.) Hastalığı ayrı evrelere bölünmüş bir süreç olarak kavramak, "tamamen olgunlaşmış hastalık" metaforunu yerleştirip kabul ettirmenin zorunlu yoluydu. Ancak bu yaklaşım, metaforun akla getirdiği "kaçınılmazlık" düşüncesiyle de zayıflamış durumdadır. Ölümden başka bir sonu olmayan enfeksiyonun kanıtlayacağı şeyler konusunda birden çok ata oynamayı seçenler, iki ihtimalden (birincisi, daha az feci diye görülen, virüsün bulaştığı herkesin HIV enfeksiyonunun "ilerlemeyeceği" yani HIV enfeksiyonundan "mezun olmayacağı" düşüncesiyle; ikincisi, daha büyük felaket sayılanı, herkesin mutlaka en kötü akıbeti yaşayacağı öngörüsü) herhangi birini --ya da ikisini birden-- öne çıkarmak için, standart üç katlı bir sınıflandırmayı (HIV enfeksiyonu, AIDS'le bağlantılı hastalıklar --ARC-- ve AIDS) kullanabilirlerdi.

Bu hastalıkla ilgili tartışmalara bir süre eldeki kanıtların daha katastrofik bir yorumla okunması eğilimi egemen olmuştur, ki bu da terminolojide bir değişim süreci yaşandığı anlamına gelmektedir. Hastalığın nasıl anlaşılacağına karar veren etkili merciler, hastalığın farklı evreleri için farklı kısaltma isimler kullanılmasının artık sahte bir rahatlama sağlamaması gerektiğinde karar kılmışlardır. (Tabii bu rahatlık asla, asgari düzeyde yatıştırıcı olmaktan daha öte bir etki yapamazdı.) Terminolojiyi yeniden düzenlemeye (sözgelimi, ARC kategorisini, hastalığın evrelerinin dışında tutmaya) yönelik son zamanlarda ortaya atılan öneriler, hastalığın evreler şeklinde düşünülmesini reddetmeye kalkmaz; ancak hastalık sürecinin sürekliliğini daha bir vurguyla öne çıkarır. "Tamamen olgunlaşmış hastalık" demek artık daha kaçınılmaz görünmekte ve zaten köklü bir eğilim olan kaderciliği pekiştirmektedir.¹

Başından beri, hastalığın kurgulanması, bu tür ayırımların kısa sürede ortadan kalkacağı düşüncesini de içermekle birlikte, bir grup insanı başka gruplardan (hastaları iyilerden, ARC'li insanları AIDS'li kişilerden, onla-

1. 1988'de salgın hakkında kurulan Başkanlık Komisyonu, "hastalığın bu evresinin hayatı tehdit edici yönlerini perdelediği" gerekçesiyle ARC teriminin "vurgulanarak kullanılmaması"nı tavsiye etmişti. Bu arada AIDS teriminden vazgeçilmesine yönelik baskıların olduğunu da kaydetmek gerekir. Başkanlık Komisyonu'nun hazırladığı raporda, maksatlı bir yaklaşımla, salgının kendisi için, "hastalığın gözlenmesi"nden "enfeksiyonun gözlenmesi"ne geçişin tavsiye edilmesinin bir parçası olarak HIV kısaltması kullanılmaktaydı. Yine, bu doğrultuda gösterilen başka bir sebep, şimdiki terminolojinin, mevcut tehdidin gerçek ağırlığını maskeliyor olmasıdır. ("HIV enfeksiyonunun bütün evrelerinden [yani, ilk enfeksiyondan serokonversiyona, antikorun pozitif olduğu asemptomatik evreye, tüm belirtileriyle ortaya çıkmış AIDS'e] daha ziyade AIDS'in klinik tezahürlerinde yoğunlaşmak, enfeksiyonun yaygınlığı konusunda halkın yanıltılması şeklinde arzu edilmeyen bir etki doğurmuştur...") Anlaşılan, bu hastalık önünde sonunda yeniden isimlendirilecektir. Terminolojideki bu değişiklik, enfeksiyonu kapalı ama henüz asemptomatik evrede bulunan kişilerin resmî düzlemde AIDS hastaları arasına dahil edilme politikasını haklı çıkaracaktır.

rı bizden) ayıran kavramlara bağılı olmuştı. Ne kadar kaçamak yollara sapılırsa sapılsın, öngörüler daima kâderci görünüyordu. Aynı doğrultuda, AIDS uzmanlarıyla halk sağığı yetkililerinin, kendilerine virüs bulaşmış olanların “tamamen olgunlaşmış hastalığa” yakalanma ihtimalleri konusunda sık sık yaptıkları açıklamalar, çoğunlukla, kamuoyunun yönlendirilmesini hedefleyen, kaygı verici haberin kademe kademe dozunun artırılarak bildirilmesini benimseyen bir uygulama gibi görünmekteydi. Kendilerini beş yıl içerisinde AIDS’li olacak kişiler kategorisine sokan belirtiler göstermesi beklenenlerle ilgili olarak yapılan oranlama tahminlerinin (ki şu anda oldukça düşük sayılmakta, bu satırlar kaleme alınırken rakam yüzde 30 ile 35 arasında değişmektedir) hemen arkasından, değişmez bir şekilde, söz konusu enfeksiyonu kapmış insanların “çoğu”nun (dendikten sonra “herhalde hepsi” diye de eklenerek) önünde sonunda hastalığa tamamen yakalanmış olacağı iddiaları sıralanmaktadır. Demek ki, buradaki kritik rakam görece kısa bir zaman dilimi içinde AIDS’in gelişmesi ihtimali olan insanların oranı değil, HIV virüsünün kapılması (ki virüsün ömür boyu insanda kalacağı ve bu durumun geriye döndürülemeyeceğı de belirtilmektedir) ile ilk semptomların ortaya çıkışı arasındaki maksimum sürenin ne kadar olacağıdır. Hastalığın seyrinin takip edildiğı yıllar bir bir arttıkça enfeksiyon kapma ile hastalanma arasında geçen yılların sayısı da artma eğilimi göstermektedir (şu anda yedi yıl olarak hesaplanan bu süre, herhalde on ila on beş yıl arasına çıkacaktır). Muhtemelen yukarıya doğru artma eğilimi sergileyecek olan bu rakam, AIDS’in önlenemez, mukadder bir ölümle sonuçlanacak bir hastalık olduğu şeklindeki tanımının kalıcılığını da pekiştiren bir etki yapmaktadır.

Virüsü “barındıran” kişilerin hepsinin önünde so-

nunda bu hastalığa yakalanacaklarına inanmanın en açık sonuçlarından birisi, henüz o noktaya gelinmemiş olsa da, testi pozitif çıkanların AIDS'li insan sınıfına sokulmasıdır. Her ölüm hükmü gibi bu akıbetin gerçekleşmesi de yalnızca bir zaman meselesi olarak görülür. Çok fazla açığa vurulmasa da, HIV testi pozitif çıkanlara genellikle bu hastalığa yakalanmış muamelesi yapılır. HIV testinin pozitif çıkması (oysa genellikle, virüsün değil, virüsün antikorlarının varlığının test edildiği anlamına gelir), gün geçtikçe daha çok o kişinin hasta olmasıyla eş tutulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, virüs bulaşmış olan kişi, hasta olmuş demektir. Klinik tıbbın çok değerli bir yaklaşımını yansıtan "enfeksiyona uğramış ama hasta değil" (vücudun pek çok enfeksiyonu "barındırdığı") düsturunun yerini giderek, bilimsel gerekçeleri ne olursa olsun, antibilimsel "pislenme" mantığını canlandırmak anlamına gelen ve "enfeksiyona-uğramış-ama sağlıklı" saptamasını kendi içinde çelişkili bir terim durumuna sokan biyomedikal kavramlar almaktadır. Bu yeni anlamıyla hasta olmak, pek çok pratik sonuç doğurabilmektedir. İnsanlar, HIV pozitif oldukları öğrenildiği zaman işlerini (bu sebeple bir insanı işten çıkarmak Amerika Birleşik Devletleri'nde kesinlikle yasal bir işlem olmamasına rağmen) kaybediyorlar ve bu yüzden "pozitif" bulguları gizlemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Test sonucunun HIV pozitif çıkmasının sonuçları, hükümetin şimdiden zorunlu testler koyduğu bazı seçme topluluklar (ki bunların sayısının artacağı şimdiden bellidir) açısından daha da cezalandırıcı bir nitelik taşımaktadır. ABD Savunma Bakanlığı, HIV pozitif olduğu anlaşılan askerî personelinin, bu virüsü sadece kapmış olmanın dahi -başka semptomlar görülmese bile- virüs taşıyıcılarının kayda değer bir azınlığında akli melekelerde ciddi değişikliklere yol açtığını gösteren kanıtlar yüzünden,

“hassas, stresli işler”den alınacağını açıklamış bulunuyor. (Bunun için aktarılan kanıta bakarsak: Testi pozitif çıkmış olan birine uygulanan bazı nörolojik testlerin düşük sonuç vermesi; ki bu –çoğu doktor bunu neredeyse tamamen imkânsız bulmakla birlikte– virüse maruz kalmanın sebep olduğu ya da resmî açıklamalarda sorgulanmaksızın kabul edilen türden, HIV pozitif olduğunu yeni öğrenmiş insanların kapıldığı “öfke, yılgınlık, korku ve panik” duygularının yol açtığı bir zihinsel rahatsızlığı yansıtır da olabilir.) Testin pozitif çıkmasının artık bir insanın istediği herhangi bir yere göçmesini kesin şekilde önlediğine de şüphe yoktur.

Daha önceki bulaşıcı nitelikteki hastalıklarda, salgın olma durumu, çetelesi tutulan mevcut vakaların sayısına göre belirleniyordu. AIDS salgınının boyutlarının ise, şu anda bilinen rakam ile enfeksiyonu kapmış ama iyi görünen (görünüşte sağlıklı fakat gerçekte mahvolmaya mahkûm) kişilerden meydana gelen çok daha büyük sayıdaki tahmini rakamın toplamından oluştuğu düşünülmektedir. Dolayısıyla her an yeni hesaplar yapılmakta ve bu hesaplar durmadan yenilenmekte, böylece bu insanları saptamaya ve yaftalamaya yönelik baskı da çoğalmaktadır. En güncel biyomedikal testlerle, yeni bir “ömür boyu parayalar sınıfı” (“geleceğin hastaları”) yaratmak artık mümkündür. Ne var ki, modern tıbbi tetkiklerin zaferinin yarattığı hastalık anlayışının bu derece kapsamlı bir genişlemeye uğramasının sonucu da, bir tür geçmişin yenisinden canlanışını (tıbbın kendini muzaffer ilan ettiği çağdan önceki dönemi; hastalıkların sayısız ve esrarengiz olduğu ve hastalıkların seyrinin “ciddi biçimde hasta olma” halinden “ölme”ye doğru ilerlemesinin normal bir durum sayıldığı dönemi; yani, şimdi olduğu gibi, tıbbın yanlışlıklara düşmesi ya da tamamen başarısız kalması

hallerinin kısa sürede mutlaka düzeltilmesi gereken bir durum olarak görülmediği bir dönemi) andırmaktadır. İnsanların fiilen hasta olmadan önce hasta muamelesi görmelerine sebep olan, anlaşılan sayısız miktarda semptom hastalığı üreten, bu semptom hastalıklar için ancak geçici tedbirler önerilebilen, pek çok insanı fiziksel ölümden önce toplumsal ölümle yüz yüze getiren bir hastalık olarak AIDS; John Donne'ın *Devotions*'da anlattığı türden, "bir yetiyi ve onun işlevini körelten her şeyin bir hastalık sayıldığı" modern öncesi döneme ait olan bir hastalık deneyimini yeniden gündemimize sokmaktadır – o zamanlar, hastalık:

. Ona henüz hastalık adını koymadan önce, belli belirsiz rahatsızlık hissettiğimizde başlardı, sonra şüphelerle boğuşurduk ve Hastalık vehimleriyle debelenirdik; hâlâ hastalığa yakalandığımızdan emin olmazdık; bir el, ötekinin nabzına bakar, gözümüz sidiğimizde olurdu, nasıl olduğumuzu anlayalım diye... hastalık bize türlü eziyetler eder, asıl işkence başlayana kadar rahat edemezdik...

Ve onun vücudun her tarafına yayılan acıları gerçek bir tedaviyi boşa çıkartırdı zira "tesadüfen ortaya çıkan, ana hastalığın belirtisi olan" acılar o kadar şiddetli olurdu ki, "hekim hastalığı iyi etmekten" ziyade, hastalığın kendisinin iyileşmesini gözlemek zorunda kalırdı ve bunun sonucu da pes etmeye varırdı:

Hastalık en büyük sefalet olduğu için, hasta olmanın en sefil yanı da yalnızlıktır; hastalığın bulaşıcılığı, ona yardım etmesi beklenen kişileri yanına koştırmaktan caydırır; Hekim bile kolay kolay yanına gelmeye cesaret edemez... Hasta bir Kanun Kaçağı, Aforoza Uğramış biridir...

Modern öncesi tıpta hastalık, sezgisel yolla tecrübe ediliyormuş, dışarısı ile içerisinin bir ilişkisiymiş gibi anlatılmıştır: bir iç his ya da bedenin yüzeyinde, bakarak (ya da o olmazsa, dinleyerek, elle dokunarak) fark edilen, içi açıp bakıldığında da (cerrahide, otopside) doğrulanan bir şey. Modern –yani şu an için geçerli– tıp ise, vücudun içinde gözlemlenen şeylere dair çok daha karmaşık kavramlarla karakterize edilmiştir: Gözlenen şey sadece hastalığın sonuçları (zarar görmüş olan organlar) değil, aynı zamanda bu hastalığın sebebi (mikroorganizmalar) ve çok daha karmaşık bir yapıya sahip olan hastalığın tipolojisidir.

El yordamıyla teşhisler koyma çağında muayene olmak, hekimin konuşmaya istekli olmasıyla paralel biçimde derhal bir hüküm verilmesiyle sonuçlanıyordu. Şimdiyse muayene olmak, bir sürü test yaptırmak demektir. Böyle birtakım testlere tabi tutulmak da, gelişkin tıbbi testlerin kaçınılmaz bir şekilde endüstriyel bir karakter taşıdığı göz önüne alındığında, haftalarca süreye yayılabilecek bir zamanın geçmesini gerektirebilir: kendilerine dair ya ölüme ya da beraate hükmedilmesini bekleyenlerin gözünde ıstırap verici bir gecikme. Hatta pek çok insan, bu hükümle yüz yüze gelme, gelecekte kendisine ayrı bir muamele yapılmasına, daha da kötüsü, kendini kaderin insafına teslim etmesine yol açabilecek bir listeye dahil edilme korkusundan dolayı test yaptırmaktan kaçınmaktadır (yaptırısam ne olacak ki?). Bazı yaygın kanserlerin erken teşhis edilmesi açısından insanın kendi kendini yoklamasının ne kadar faydalı olduğu, eğer hastalık fazla ilerlemeden tedaviye başlanma imkânı bulunursa ölümlerle sonuçlanma ihtimalini oldukça azalttığı, çoktan beri genel kabul gören bir anlayıştır. İlerlemesi engellenemez ve iyileştirilemez olduğuna inanılan bir hastalığın erken bir aşamasında teşhis edilmesinin ise herhangi bir yarar getirmeyeceği düşünülmektedir.

AIDS utanç duygusu uyandıran diğer hastalıklar gibi, genellikle bir sır olarak saklanır (fakat tabii ki hastadan saklanması mümkün değildir). Kanser teşhisi, hastalardan genellikle aileleri tarafından gizleniyordu; AIDS teşhisi ise, en az aynı derecede yaygın bir şekilde, hastalar tarafından ailelerinden gizlenmektedir. Salt hastalıktan daha fazla bir şey gözüyle bakılan diğer ciddi hastalıklarda olduğu gibi, AIDS'li pek çok insan da ya etkisiz kaldığı ya da esas tehlikeyi ortadan kaldırmadığı için hastalığa özgü tedaviler yerine, bütün vücudunu kapsayan bir muameleyle karşı karşıyadır. (Etkili, bilimsel tıbbın salt hastalığa özgü –ve muhtemelen zararlı– tedaviler önerdiği için küçümsenmesi, kendini aydın sayanların sık sık kapıldıkları yanlış bir kanıdır.) Aslında cerrahi müdahale ile ilaçların genellikle iyileştirebileceği bir hastalık olan kansere yakalanmış bazı insanlar, böylesi feci sonuçlara yol açabilecek yanlış düşünceleri benimsemektedirler. Yine tahmin edilebileceği şekilde, batıl inançlar ile tevekkül de, bazı AIDS'lilerin antiviral kemoterapiyi reddetmelerine (ki kemoterapinin, eğer başka yollardan herhangi bir iyileşme umudu yoksa, belli ölçülerde –sendromun ilerlemesini yavaşlatmakta ve bazı ortak belirtiler sergileyen hastalıkları bir süreliğine durdurmakta– etkili olduğu kanıtlanmıştır) ve genellikle bir “alternatif tıp” gurusunun yönlendiriciliğinde, kendi kendilerini iyileştirecek yöntemler aramalarına yol açmaktadır. Oysa sıksıklaşıp iyice zayıflamış bir bedeni iyileştirmek üzere makrobiyotik bir diyetin artırıcı mucizelerinden medet ummak, AIDS tedavisinde, John Donne'ın çağındaki “bütüncül” tıbbi tedavi tercihi olan kendini hacamat ettirmekten medet ummaya eşittir.

Dördüncü bölüm

Etimolojik açıdan bakıldığında, hasta “ıstırap çeken” demektir. Fakat en çok korkulan şey, genel olarak ıstırap çekmenin kendisi değil, ıstırap çekmenin insanı aşağılatıcı yanıdır.

Hastalığın yalnızca bir ıstırap çekme destanı değil, aynı zamanda bir tür öz aşkınlık deneyimi vesilesi olması, duygusal romanlar ve –daha inandırıcı bir şekilde– hekim yazarların anlattığı vaka kayıtlarıyla da desteklenmektedir. Bazı hastalıkların, bu tür bir meditasyona başka hastalıklardan daha uygun düştüğü söylenebilir. Oliver Sacks, kendi ıstırap çekme ve öz aşkınlık, eksilme ve coşkunculuk portrelerinin malzemesi olarak katastrofik nörolojik hastalığı kullanmaktadır. Sacks’ın büyük öncüsü Sir Thomas Browne da, tüberkülozdan benzer bir amaçla, genelde hastalık hakkında uzun uzun kafa yormak amacıyla faydalanmış; *A Letter to a Friend, On Occasion of the Death of His Intimate Friend*’de [Can Dostunun Ölümü Vesilesiyle Bir Dosta Mektup] (1657), romantizm öncesi dönemin anlayışını, tüberküloz hakkındaki bazı bilinen klişelerle tanımlamıştı: Hasta olmanın da (“bu çok uzayan bir Hastalık”) ölmenin de (“onun yumuşak Ölümü”) bir usulü vardı. Yumuşak ya da kolay ölümler hakkındaki bir roman (aslına bakarsanız, tüber-

külozdan ölmek genellikle sert ve son derece acı veren bir akıbeti), utanç verici ya da aşağılayıcı sayılmayan çoğu hastalığı kuşatan mitolojinin bir parçasıdır.

Tüberküloza yumuşak, sancısız ölümün atfedilmesine karşıt olarak, kanser gibi AIDS'in de sert ölümün zeminini hazırladığı düşünülmektedir. Kolektif hayal gücümüzün üstünde sallanan metaforlaştırılmış hastalıkların hepsi zor, sancılı ölümdür ya da öyle olduğu hayal edilmektedir. Ölümlü olmanın kendisi, yeterince dehşet uyandıracak ağırlıkta değildir. Hatta çok fazla akıl karıştırıcı bir durum da değildir ölüm – herhalde hastalıkların en damgalanmış sayılan fakat pek ender ölümle sonuçlanan ve başkalarına geçmesi de son derece zor olan cüzam, bu açıdan etkileyici bir örnektir. Enfarktüs geçiren bir insanın sonraki birkaç yıl içinde hayatını kaybetme ihtimali kanserli bir hastanın hastalığından dolayı ölme ihtimalinden daha fazla olmasına rağmen kanser, kalp hastalığından daha korkutucudur. Kalp krizi önemli bir olaydır; ancak insana yeni bir kimlik sağlamaz, hastayı “onlar”dan biri durumuna düşürmez. Daha iyi bir arayışa yönelme anlamı yüklenmesi dışında dönüştürücü bir etken sayılmaz; korkunun zıplattığı kalp hastası, egzersiz ve doğru beslenme gibi iyi alışkanlıklar geliştirir, daha akıllı başında, daha sağlıklı bir hayat sürmeye koyulur. Genellikle de bir anda “götürdüğü” için öyle olduğu düşünülse bile, kolay bir ölümü akla getirir.

En dehşetengiz hastalıklar, yalnızca ölümcül görülmele kalmayan aynı zamanda –kelimenin gerçek anlamıyla– insanlıktan çıkarıcı olarak algılanan hastalıklardır. 19. yüzyılda Fransa’da yeni “canavarlaşmış” hayvanlardan, hatta “birdenbire” kuduz olmuş insanlardan bulaşmış sayısız (ki gerçek kuduz, *la rage*, vakalarına son derece ender rastlandığı halde) sahte kuduz hastalığı vakasının dillerde dolaşmasına sebep olan ve kuduz hastalığı fobi-

sini güçlendiren başlıca olgu, bu hastalığın gerçekten de –Pasteur’ün 1885’te bir tedavi yolu bulmasına kadar– kaçınılmaz bir şekilde ölümle noktalanması değil, daha ziyade, enfeksiyonun, hastalığın bulaşmasının insanları –dizginleri boşalmış, kontrol edilemez hale gelmiş cinsel, günahkâr dürtülerle– çıldırmış hayvanlara döndürdüğü fantezisiydi. Kolera da 19. yüzyılda Avrupa’da çiçek hastalığından daha az sayıda insanın ölümüne yol açmakla birlikte, insanı aniden vurmasından ve insanı küçük düşürücü semptomlarından (ölümden sonra ölümün sebebi anlamak için bütün vücudun kesip parçalara ayrılmasını gerektirecek bir şiddette, birden meydana gelen ishal ve sürekli kusma) dolayı daha fazla korkulan bir belaydı. Birkaç saat içinde vücudun neredeyse bütün suyunu kaybetmesi, hastayı inceltip kurutarak, kendi eski benliğinin pörsümüş bir karikatürüne çevirmekteydi –deri mavimsi bir siyahlığa bürünüyor (Fransızcada insanı allak bullak eden, hayretten olduğu yere mıhlayan korkuya hâlâ *une peur bleue*, mavi korku, denmektedir), vücut buz gibi soğuyordu; zaten ölüm de aynı gün ya da hemen ertesi gün, çok geçmeden geliyordu.

Çocuk felcinin etkileri de dehşete düşürücü olabilmişti – vücudu eritip bitiriyordu; fakat ona yakalanan çocuğun damgalanmasına ya da etinin çürümesine yol açan bir musibet değildi: İğrenç değildi. Dahası çocuk felci, her ne kadar fazlasıyla tahripkâr görünse de yüzü değil, yalnızca vücudu etkiliyordu. Çocuk felcine karşı metaforik olmayan ve nispeten yerindetepkinin kaynağı, daha çok, fiziksel güzellik ve fiziksel yıkıma dair değerlendirmelerimizde belirleyici bir öneme sahip olan yüzün ayrıcalıklı statüsünden gelmektedir. Modern felsefe ile modern bilimin zihin ile bedeni Kartezyen bir ayrıma tabi tutmasının herhangi bir dayanağının bulunmadığının ortaya çıkarılması, bu kültürün yüz ile beden ayrılığı-

na (oysa âdetlerin, modanın, cinselliğe bakışın, estetik duyarlılığın her yönünü; fiilen, bütün değerlendirme ölçütlerimizi etkileyen bir ayrılıktır bu) inanmasını bir nebze olsun azaltmamıştır. Yüz ile beden ayrılığı, Avrupa kültürünün başlıca ikonografik geleneklerden birinin esasını oluşturup, insanın yüzüne yazılmış olan kader ile bedende meydana gelen değişimler arasındaki hayret uyandırıcı farklılığıyla birlikte, Hristiyan şehitlerin resmedilmesinde kendisini gösterir. Orada, aşağıda maruz kalınan feci şeyler karşısında hiçbir şey yapmadan üstünlüğünü muhafaza eden yüzü yansıtan, Aziz Sebastian, Azize Agatha, Aziz Lawrence'in (ama İsa'nın kendisinin değil) sayısız suretleri. Aşağıda, bedenin yıkımı. Yukarıda, uzağa –genellikle de yukarıya– bakan, acıyı ya da korkuyu belli etmeyen, yüzüyle cisimleşen bir kişi; çoktan başka bir yere gitmiş biri. (Yalnızca İsa, hem İnsanoğlu hem de Tanrı'nın Oğlu olarak, yüzüyle ıstırap çeker: onun Çilesidir bu.) Bizim kişi anlayışımız, vakar anlayışımız, yüzün bedenden ayrılmasına dayanır,¹ yüzün, bedende meydana gelen şeylerden muaf tutulabileceği ihtimaliyle. Ve ne kadar öldürücü olursa olsun, yüze zarar vermeyen ya da yüzün şeklini bozmayan kalp krizleri ve grip gibi hastalıklar, asla çok koyu bir dehşet uyandırmazlar.

Yüzde meydana gelen her türlü değişiklik, tiksindirici ya da utanılası bir durum olarak algılanıyor değildir.

1. Yüzün aristokrasisine karşı gerçek bir argüman olamaz; insanın tek, en zayıf yeridir yüz. Yüz ile beden arasındaki ayrılığın akıl mantık ölçülerini aşarak abartılıp bir takıntı halinde sunulması, bedenin parçalardan meydana geldiğini, bu parçalardan her birinin bağımsız bir hayat sürdüğünü, yüzün de bedenin parçaları içinde herhangi bir tanesi olduğunu vurgulayıp duran Gombrowicz'in *Ferdydurke*'sinin odağında yer almaktadır. Gombrowicz'in eros ve toplumsal sınıf üstüne kendi Rabelais sonrası yergisini ortaya koyduğu bu bakış açısı, hastalığın insanı mecburen küçük düşüren yanlarını değil de, çocukluğa zoraki, aşağılayıcı bir geri dönüşü anlatır. Bir başka ifadeyle Gombrowicz'in romanı bir trajedi değil, bir komedidir.

En çok korkulan ihtimaller, anlaşılan, hayvansılığa (cüzamlının “aslan yüzü”ne) ya da bir nevi çürümeye (fren-gide gözlendiği üzere) yol açan türde mutasyonlardır. Hastalıkla ilintili ahlaki yargıların bazılarının temelinde, güzel ile çirkin, temiz ile temiz olmayan, bilinen, tanıdık ile yabancı, tekinsizle ilgili estetik yargılar yatmaktadır. (Daha doğru bir yaklaşımla, bunlar, estetik ve ahlaki kategorilerin ayrılmasından ve –süreç içinde– birbirlerine zıt görünmeye başlamalarından önce egemen olan yargılardır.) Şekil bozukluğunun ölçüsünden daha çok dikkat çeken yan, kişinin çözülüşünün temelini oluşturan ve sürüp gitmekte olan değişiklikleri yansıttığıdır. Çiçek hastalığı da şekil bozucudur, benek benek çukurlarıyla yüzü çopurlaştırır; ancak çiçek hastalığının izleri daha fazla kötüleşmez. Gerçekte onlar kesinlikle hayatta kalan birisinin damgalarıdır. Bir cüzamlının, bir frengilinin, AIDS’li birinin yüzündeki lekeleri ise, ilerlemekte olan bir mutasyonun, çürüyüp tükenmenin işaretleridir; organik bir yansımadır.

Organik olanın kötü sıfatlarla tasvir edilmesi, 19. yüzyılda, hem hastalığı hem de hastalığın sebebini tarif etmek için giderek daha sık rastlanan bir durumdu. Koleraya gibi özgül hastalıkların ve keza, genel olarak hastalığa meyilli olmanın, “mikrop bulaşmış” (yani “pis”) bir atmosferden, temiz olmayan bir şeyden birden fışkıran pisliklerden kaynaklandığı düşünülmekteydi. Genellikle organik maddenin çürümesi şeklinde (ilk olarak da kötü kokusuyla) tarif edilen bu hastalık taşıyıcı atmosfer, kırsal bölgelerde rastlanan pislikten ziyade kent pisliğiyle, atılan çöplerle, çürüyen yiyeceklerle, mezarlıkların evlere yakınlığıyla özdeşleştiriliyordu. Sonunda, Pasteur ile Koch’un özgül mikroorganizmaların oynadıkları rolü keşfetmeleri bu iddiaları boşa çıkardı. 1880’li yıllara gelindiğinde, bilim camiası, bu pisliklerin yayılmasının so-

nucu olan ya da kendiliğinden meydana gelen *miasma*'ya¹ inanmıyordu artık. (1883'te Koch, tüberkül basili-
lini keşfetmesinden bir yıl sonra, koleraya sebebiyet ve-
ren ve sudan geçen basili keşfetmişti.) Ancak "mikrobun
bulaşması" teorisiyle miyasma teorisinin yenilgiye uğra-
tılmasından sonra bile, miyasma –"temel sebep" statüsü
elinden alınmış olsa dahi– pek çok hastalığın açıklanma-
sında bir tür "belirsiz ortak faktör" olarak varlığını sür-
dürmekteydi. Karanlık, pis şehirlerde yaşamının tüber-
küloza yol açtığı (ya da en azından, insanı ona karşı zayıf
bir duruma düşürdüğü) inancı, *miasma* teorisinin bir
versiyonudur ve bu yüzyıla değin, tüberkülozun gerçek
sebebinin keşfedilmesinden çok sonralara kadar, inandırı-
cılığını korumayı başarmıştır. Öyle görünmektedir ki,
miasma'nın sağladığı türden bir açıklama, enfeksiyonun
atmosfere karışarak genelleştirilmesi, bir hastalığa ahlaki
boyut katmak açısından gereklidir.

Bu teori bilimcilerin onu çürütmesinin peşinden, en
azından büyük bir sanat eserine ilham kaynağı olmuştu:
Debussy'nin Maeterlinck'in oyunu *Pelléas ve Mélisande*'
den uyarladığı opera –bir çeşit *Tristan ve Isolde*– miyas-
ma dünyasında yerini almıştı. Oyunda yer alan herkesin
zayıflık ve kaybolma duygularını dile getirdiği, bazı ka-
rakterlerin zaten hastalanmış olduğu, içeriye hiç ışık sız-
mayan, eski, her tarafı dökülen, rutubetli zemininden
yeraltın dehşetinin fışkırdığı, içine herkesin düşebileceği
su dolu çukurlarla dolu –*miasma*, ekşi, pis kokunun büt-
tün türevlerinin bulunduğu– bir kalede geçen bir eser
olan *Pelléas ve Mélisande*'nin bize psikolojik hastalığın ve
nevrozun nefis bir portresi olarak görüldüğü doğrudur.
Tam da hastalığa sebep olan etkenlerin bütün özgüllük-

1. (İng.) Eskiden ateşli hastalıklara yol açtığına inanılan mikroplu, pis hava.
(Ç.N.)

leriyle ele alınmasını öngören yeni bir anlayışın benimsenmesi sonucu "hastalıklı olma" kategorisinin 19. yüzyıl tıbbi düşüncesinin çıkarılması sebebiyle *miasma* teorisi de psikolojinin durmadan genişlemekte olan alanına göç etmişti. Fiziksel bakımdan hastalıklı kişi, artık nevrasteni gösteren ya da nevrotik kişi halini almıştı. Ve organik bakımdan kirlenmiş, objektif açıdan patojenik bir ortam fikri, akıl hastalığına meyilli olmaya yol açan, psikolojik bakımdan kirlenmiş bir hava kavramında yeniden kendini gösteriyordu.

Bu anlayış psikolojinin alanıyla sınırlı kalmadı ve –psikolojinin bilim olarak yeniden inandırıcılık kazanmasıyla beraber– tıp alanında yeniden etkili olmaya başladı. Pek çok hastanın hatta çoğu hastanın "gerçekten" fiziksel bakımdan değil, akli bakımdan (daha tutucu bir nitelemeyle, "psikosomatik" açıdan) hasta olduğu şeklinde yaygın kabul gören yaklaşım, 20. yüzyılda son derece başarılı olduğu görülmüş yeni bir versiyonda miyasma teorisi şeklinde –fazladan nedenselliği, fazladan anlamıyla– varlığını sürdürmektedir. Kanseri dahil olmak üzere pek çok hastalıkta, psikolojik miyasmanın (depresyonun, korkmanın) fiziksel hastalığa sebebiyet verebileceği teorisine –değişik derecelerde itibar edilerek– başvurulmuştur. Ona dair metaforlardan bazıları kanser için kullanılan metaforlarla örtüşen AIDS'in, (modern döneme özgü enerji ve felaket değerlendirmelerinin bol miktarda üstüne boca edildiği, cüzam ve frengi gibi modern dönem öncesi hastalıkların yeniden canlanmış haliymiş gibi yaşanan bir hastalık olarak) kanserden çok farklı görünmesinin bir açıklaması da, hiç kimsenin –en azından şimdilik– onu psikolojinin alanına dahil etmeye kalkışmamış olmasıdır.

Beşinci bölüm

AIDS salgınının anlamaya yardımcı olacak başlıca metafor, “veba”dır. Yine AIDS sebebiyle, halkın dilinde kanserin yanlış şekilde salgın bir hastalık, hatta bir veba olarak kavranmasından geri adım atıldığı gözlenmektedir: AIDS, kanseri bayağılaştırmıştır.

Latince *plaga*, “vurma”, “yara”dan gelen “veba” sözcüğü, uzun bir süre metaforik anlamda, hem en ağır toplu bela, kötülük, musibet ölçüsü (Prokopios, bir iftira, kara çalma şaheseri olan *Bizans’ın Gizli Tarihi*’nde, İmparator İustinianos’u “vebadan bile daha kötü birisi” olmakla itham etmişti), hem de pek çok ürkütücü hastalığı kapsayan genel bir isim olarak kullanılmıştır. Bu sözcüğün sürekli olarak birlikte anıldığı hastalık, tarihe geçmiş en öldürücü salgınları doğurmuş olmasına rağmen, sırf acımasız bir katil gibi toplu ölümlere yol açması bir hastalığın vebaya benzetilmesi açısından gerekli değildir. Artık çok ender hallerde ölümle sonuçlanan cüzam hastalığı, takriben 1050 ile 1350 yılları arasında bir salgın hastalık olarak en yaygın halindeyken bile çok fazla ölüme sebebiyet vermiyordu. Kaldı ki, frengi de genellikle öldürücü bir karakter taşıdığı için değil, insanı rezil edici, akli melekelerini köreltici ve tiksindirici musibet sayıldığı için veba muamelesi görmüştür (Blake, “Evlilik denilen

cenaze arabasını vebayla solduran genç Harlot'un laneti"nden bahsetmektedir).

Veba olarak düşünölen hastalıklar, genellikle salgın olanlardır. Ve bu tür kitlesel hastalık vakaları salt bir çile, katlanılan bir acı olarak değil, ceza olarak kavranmaktadır. Hastalığı bir ceza olarak değerlendirmek, hastalığa yol açan sebeplerle ilgili olarak ve tıbbın soylu ismini hak etmesini sağlamak üzere ortaya atılmış en eski fikirdir. Salgın hastalıklar üzerine birçok risale kaleme almış olan Hippokrates, hıyarcık vebasının sebebinin "Tanrı'nın gazabı" olduğunu özellikle vurguluyordu. Yine de Antikçağ'da hastalıkların -*Oidipus*'taki veba gibi- ceza şeklinde yorumlanması, cüzamın ve daha sonra frenginin başına geleceğı türden utanılası bir durum değildi. Hastalıklar, anlam yüklendikleri sürece, toplu musibetler ve bir topluluğa atfedilen yargılardı. Bireylerin payına düşen belalar olarak tasavvur edilen şeyler hastalıklar değil, sadece yaralanmalar ve sakat kalmalardı. Antikite döneminin edebiyatında modern anlamıyla utanılası, tecrit edici bir hastalıkla benzerlik ararsak, herhalde Philoktetes'e ve onun ayağındaki iltihaplı, pis kokan yarasına bakmamız gerekecektir.

En çok korkulan hastalıklar, yani ölümcöl olmayıp da, vücudu cüzam, frengi, kolera ve (pek çok kişinin hayalinde) kanser gibi tamamen kendine yabancı bir şeikle dönüştüren türleri, "veba" katına çıkarılmaya özellikle yatkın olan hastalıklardır. Cüzam ile frengi, her fırsatta iğrenç, tiksinti verici diye adlandırılan ilk hastalıklardı. 15. yüzyılın sonlarında hekimlerin ağzından çıkan tariflerde, bugün AIDS'in etrafında dolanan metaforların bir versiyonunu doğuran (sadece iğrenç ve "ceza" olmakla kalmayıp, aynı zamanda toplu bir istila şeklinde algılanan) hastalık, frengiydi. 16. yüzyıl başlarında Avrupa'nın en etkili pedagogu olan Erasmus, frengiyi "bir tür cüzamdan başka

bir şey olmayan” bir musibet şeklinde tanımladığı halde (1529’da, ona “cüzamdan daha kötü bir şey” demektedir), frengi, cinsel yolla geçtiği için, tamamen farklı bir hastalık olarak algılanmaktaydı. Paracelsus (Donne’un aktarışıyla), “o zamanlar insanoğlunu birkaç yerde istila etmiş ve sınırları aşarak her tarafa yayıldığı için, genel cinsel başıboşluğa ceza olarak Tanrı’nın ilk cezalandırdığı hastalık olan o pis, bulaşıcı musibet”ten bahsetmiştir. Frengiyi bireylerin hadlerini aşmalarının cezası olarak düşünmek, uzun bir süre boyunca, doğrusunu söylemek gerekirse bu hastalık kolayca tedavi edilebilir hale gelene değin, onu (şimdi, zengin endüstri ülkelerinde, AIDS’te gözlemlendiği üzere) bir topluluktaki cinsel başıboşluğa müstahak görülen bir ceza saymaktan pek farklı değildi. Modern bakışla bireylerin başına gelen (ve onları teşhir eden) bir hastalık olarak kavranan kansere zıt olarak, AIDS, modern öncesi bir bakışla, hem bireyler hem de bir “risk grubu”nun (hastalığın bir topluluğu damgalaması şeklindeki arkaik fikri de canlandıran, o tarafsız görünen, bürokratik kategoriye dahil edilenlerin) üyeleri olan insanların maruz kaldığı bir hastalık olarak kavranmaktadır.

Elbette vebayla ya da veba benzeri hastalıklarla ilgili her anlatıya, hastalık ve hastalar hakkındaki korkunç klişelere uygun bir vasıta gözüyle bakılamaz. 18. yüzyıl boyunca, sözgelimi Daniel Defoe’nun *Veba Yılı Günlüğü*’nden (1722) Alessandro Manzoni’nin *Nişanlılar*’ına (1827) kadar, hastalığa (ve genel olarak insanlığın başına gelen felaketlere) eleştirel bir gözle, tarihsel bir açıdan bakma girişimlerine rastlanmıştır. Defoe’nun 1665’te Londra’da yaşanan hıyarcık vebasının tanığı olarak tasarlanmış tarihsel romanı, vebayı bir ceza, ya da –metnin daha sonraki bir kısmında– dönüştürücü bir deneyim olarak kavramaya fazla katkıda bulunmaz. Manzoni de,

1630'da vebanın Milano dukalığını kasıp kavuruşunu uzun uzun anlatırken, kendi tarihsel kaynaklarından daha doğru, daha az indirgemeci bir bakış ortaya koymakla yetinir. Gelgelelim bu iki karmaşık anlatı bile, veba hakkındaki eskiye dayalı, basitleştirici fikirlerin bir kısmını pekiştirmekten öteye gidememektedir. Veba hakkındaki alışılmış yorumların bir özelliği şudur: Hastalığın kaynağı mutlaka başka bir yerdir. Avrupa'da salgın halini almaya 15. yüzyılın son on yılında başlayan frengiye verilen isimler, ürkütücü bir hastalığı yabancı kökenli bir bela olarak gösterme gerekliliğinin tipik bir örneğidir.¹ Frengi, İngilizlerin gözünde "Fransız frengisi", Parislilerin gözünde *morbus Germanicus*, Germen hastalığı, Floransalıların gözünde "Napoli hastalığı", Japonların gözünde "Çin hastalığı"ydı. Ne var ki, şovenizmin kaçınılmazlığını gösteren bir şaka gibi görünen bu tablo, daha önemli bir hakikati açığa çıkarmaktadır: hastalığı tahayyül etme ile yabancılı-

1. Hastalığa ilişkin ilk yorumlarda belirtildiği gibi: "Bu illet, etkilediği değişik halklarda değişik isimler almıştı," diye yazmıştır Giovanni da Vigo, 1514 yılında. Latince de frengi üzerine daha önce (1497'de Nicolo Leoniceo, 1502'de Juan Almenar tarafından) kaleme alınmış risaleler gibi, da Vigo'nun eseri de frengiyi *morbus Gallicus*, Fransız hastalığı olarak niteliyordu. (Zamanında yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ismi bulan Girolamo Fracastoro'nun *Syphilis sive marbus gallicus* [Frengi ya da Fransız Hastalığının Şiirsel Bir Tarihi] [1530] adlı eseri dahil olmak üzere, dönemle ilgili bu ve başka kaynaklardan yapılan alıntılar, Ralph H. Major'ın derlediği *Classic Descriptions of Disease*'de [Klasik Hastalık Tarifleri] [1932] bulabilirsiniz.) Ahlakçı açıklamalara ise ta başından beri bol miktarda rastlanmaktaydı. 1495'te, salgının patlak vermesinden bir yıl sonra, İmparator Maximilian, frenginin Tanrı'nın insanların işledikleri günahlar için saldırdığı bir bela olduğunu ilan eden bir ferman çıkarmıştı. Frenginin komşu bir ülkeden çok daha uzak bir yerden geldiği, Avrupa'da tamamen yeni bir hastalık olduğu, Eski Dünya'ya ona Amerika'da yakalanmış olan Columbus'un denizcilerinin getirdiği bir Yeni Dünya hastalığı olduğu teorisi, 16. yüzyılda frenginin kökeniyle ilgili genel kabul gören bir açıklama olmuştur, bu görüşe inananlara rastlamak hâlâ mümkündür. Belirtmeye değer başka bir nokta, frengi üzerine bilinen en eski tıp yazarlarının bu doğruluğu şüpheli teoriyi kabul etmedikleridir. Leoniceo'nun *Libellus de Epidemia, quam vulgo morbum Gallicum vocant*'ı, "başka bir isimle anılan bu Fransız hastalığının Antikçağlarda bilinip bilinmediği" sorununu ele alarak başlar ve kendisinin bu görüşün doğruluğuna kesin olarak inandığını söyler.

ğı tahayyül etme arasında bir bağ bulunduğu. Bu bağın kökeni de herhalde, arkaik bir anlayışla “biz olmayan”la, “yabancı”yla özdeş görülen “mundar” teriminde yatmaktadır. Mary Douglas’ın gözlemlediğı gibi, “kirleten kişi” daima “mundar”dır. Tabii bunun tersi de doğrudur: Mundar olduğuna hükmedilen bir kişi, en azından potansiyel bakımdan, bir kirlilik kaynağı sayılmaktadır.

Önemli hastalıklarının kökeninin –havadaki ciddi değişiklikler gibi– yabancı bir yerde aranması, komşu bir ülkeden daha uzağı götürülemeyebilir. Hastalık, bir tür istiladır ve gerçekten de genellikle askerler aracılığıyla taşınır. Manzoni’nin 1630 yılındaki vebayı anlatışı (31-37 arası bölümler) şu şekilde başlar:

Sağlık Mahkemesi’nin korktuğı veba, Milano illerine Alman askerleriyle girmiş olabilir, ki bilindiğı gibi oradan gelmiştir; yine iyi bilinmektedir ki bu korkunç hastalık burada durmamış, İtalya’nın büyük bir kısmını istila etmeyi ve karşısına çıkan insanları kırıp yok etmeyi sürdürmüştür.

Defoe’nun 1665 vebasıyla ilgili tarihçesi de benzer bir anlatımla, onun yabancı kökeni hakkında abartılı abartısız yürütülen spekülasyonlar dalgasından söz ederek başlar:

1664 yılı Eylül ayının başlarında komşularımla vebanın Hollanda’ya tekrar döndüğünden konuşuyorduk; veba çok şiddetliydi, bilhassa Amsterdam ve Rotterdam’da, 1663 yılında oraya gidip görenlerin bazıları salgının İtalya’dan, bazıları Levant’tan geldiğini, Türkiye’deki filolarının memlekete getirdiğı bazı mallardan geçtiğini; başkaları, Kanada’dan, bazıları da Kıbrıs’tan geldiğini söylüyorlardı. Oysa nereden geldiğinin hiçbir önemi yoktu; Hollanda’yı tekrar kasıp kavurduğunda hepimiz hemfikirдик.

1720'li yıllarda Londra'da yeniden kendini gösteren hıyarcık vebası, 18. yüzyılda vebanın genellikle Batı Avrupa'ya gemiciler sonra da askerler ve tüccarlar tarafından taşındığı düşünülen Marsilya'dan gelmişti. 19. yüzyılda yabancı köken genellikle daha egzotik bir görünüm aldıkça, hastalığın taşınma yolları daha az belirgin şekilde tasavvur edilebiliyordu ve hastalığın kendisi bir hayali görüntüler oyununa dönüşüp, simgesel bir işlev yüklenmeye başlamıştı.

Raskolnikov, *Suç ve Ceza*'nın sonunda vebayı hayal eder: "Bütün dünyanın, Avrupa'ya Asya'nın derinliklerinden sirayet etmiş korkunç, yeni bir yabancı salgına mahkûm olduğunu hayal ediyordu." Bu cümlemin başında vurgu "bütün dünya"ya yapılırken cümlemin sonunda, "Asya'dan gelen ölümcül bir belanın kol gezdiği Avrupa" şekline dönüşmekteydi. Dostoyevski'nin aklındaki model kuşkusuz, Bengal'de uzun süredir bir yaygın hastalık olarak etkili olan ve adına "Asya kolerası" denilen, 19. yüzyılın büyük bölümünde bütün dünyayı kısıp almış olan koleraydı. Yüzyıllar boyunca Avrupa'nın ayrıcalıklı bir kültürel birim olarak algılanmasının bir yönü, bu kıtanın hep başka yerlerden yayılan ölümcül hastalıkların kapnında kolonileştirilen bir bölge olmasıdır. Sanılmaktadır ki Avrupa, hastalıktan muaf olma hakkına sahiptir. (Avrupalılar da -işgalciler olarak, sömürgeciler olarak- kendi ölümcül hastalıklarını egzotik, "ilkel" dünyaya çok daha yıkıcı boyutlarda bulaştırma konusunda hayretler uyandıran bir katı yüreklilik sergilemişlerdir: bu olgunun nasıl bir şey olduğunu tasavvur etmek için, çiçek hastalığı, grip ve koleranın Kuzey ve Güney Amerika ile Avustralya'nın Aborjin halklarını nasıl kırıp geçirdiğini aklınıza getirebilirsiniz.) Egzotik köken ile ürkütücü hastalık arasında bağ kurmakta ısrar etmek, koleranın (ki 19. yüzyılda Avrupa'da dört büyük salgın görölmüştür ve bunların her biri,

bir öncekinden daha az sayıda kişinin ölmesine yol açmıştır) hatıralarda dehşetengiz sonuçları yüzyıl ilerledikçe artan çiçek hastalığından (1870'lerin ilk yıllarında Avrupa'da görülen çiçek hastalığı salgınında yarım milyon kadar insan hayatını kaybetmiştir) çok daha uzun bir süre yer etmesinin temel sebeplerinden birisidir (yine de veba gibi kökeni Avrupa'nın dışında bir hastalık olarak kavranması pek mümkün olmamıştır).

Kitabı Mukaddes'te ve Antik Yunan metinlerinde görüldüğü gibi, vebalar artık "gönderilmez"; çünkü "köken" ve "taşıyıcı" sorunu iyice bulanıklaşmış durumdadır. Tam tersine artık vebalar, insanların üstüne "çökmektedir". Öyle ki, Defoe'nun anlatısının altbaşlığında açıkça belirtildiği üzere, afetlerin ardı arkası kesilmemektedir ve bu da, "1665'teki Son Büyük Afet sırasında Londra'da yaşananlar"ı açıklayan tablodur. Avrupalı olmayanların gözünde bile ölümcül hastalık bir "afet" diye anılabilir. Ancak "onların" başına musallat olan bela, değişmez bir şekilde "bizim" başımıza gelenden farklı olarak tarif edilmektedir. Hıyarcık vebasının (bazen "Şark vebası" diye anılmaktaydı) yaygın olduğu bir zamanda Kahire'ye varan İngiliz seyyah Alexander Kinglake, "Bütün halkın yaklaşık yarısının bu musibetten etkilendiğine inanıyorum," diye yazmıştı. "Yine de Şarklılar, bu tür belalar karşısında Avrupalılardan daha metanetli davranmasını bilmişlerdir." Kinglake'in etkileyici kitabı *Eothen* (1844) (altbaşlığı, anlamına uygun olarak, *Bir Oryantalistin Doğu Seyahatnamesi*'dir), talihsizliğe uğramamayı beklemek için fazla bir sebebi bulunmayan insanların, talihsizliği *hissetme* yeteneklerinin daha az olduğu şeklindeki fanteziden başlayarak, Avrupalıların ötekiler hakkındaki yerleşik faraziyelerinin pek çoğuna örnek teşkil etmektedir. Zaten bunun içindir ki, Asyalıların (yani yoksulların, yani siyahların, yani Müslümanların) Avrupalılar (yani beyazlar) kadar

acı ve ıstırap çekmediklerine ya da üzüntü duymadıklarına inanılmaktadır. Hastalığın yoksullukla (ki ayrıcalıklıların perspektifinden bakıldığında, ortada dımdızlak kalmış yabancılardır yoksullar) ilişkili görülmesi, hastalığın yabancılığı (egzotik, genellikle ilkel koşullara sahip bir yeri) çağrıştırmaya etkisini de pekiştirmektedir.

Bu yüzden AIDS'in vebaya yakıştırılan klasik senaryoyu tekrarlararcasına, ilk defa "karanlık kıta"da çıktığı, daha sonra Haiti'ye ve oradan Amerika Birleşik Devletleri'yle Avrupa'ya ve başka yerlere yayıldığı düşünülmektedir. Anlaşılan o, bir tropikal hastalıktır: Nereden bakarsanız bakın, yeryüzündeki insanların çoğunun o bölgelerde yaşadığı Üçüncü Dünya diye anılan ülkelerden sirayet eden başka bir afet, aynı zamanda bir tropikal musibettir. AIDS'in coğrafi kökenlerinden dem vuran spekülasyonların büyük kısmında ırkçı klişeler saptayan Afrikalılar aslında yanılmıyorlar. (Onlar, Afrika'nın AIDS'in beşiği diye nitelenmesinin, Avrupa ve Asya'da Afrika karşıtı önyargıları beslemesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmekte de yanılmıyorlar.) İlkel geçmiş hakkındaki düşüncelerle bilinçaltında kurulan bağ ve hastalığın hayvanlardan bulaşmış olabileceği yönünde (AIDS bir yeşil maymun hastalığı mı, ya da Afrika domuzu hastalığı mıdır?) önümüze sürülmüş olan birçok hipotez, hayvanlık, cinsel kuralsızlık ve siyahlar hakkındaki bildik klişelerin ısıtılıp ısıtılıp ortalığa atılmasından başka bir anlam taşımaz. AIDS'ten on binlerce kişinin öldüğü Zaire ile Orta Afrika'nın diğer ülkelerinde, bu izlenimleri silmeyi hedefleyen bir karşı hareket başlamış durumdadır. Artık bu bölgelerdeki pek çok doktor, akademisyen, gazeteci, devlet memuru ve başka alanlardaki eğitimli insanlar, bu virüsün, kontrolden çıkan bir bakteriyolojik savaşın (amacı Afrika'nın doğum oranını azaltmak olan bir savaşın) sonucunda Afrika'ya Amerika Birleşik Dev-

letleri'nden gönderildiğine ve sonra da yaratıcılarını vurmak üzere doğduğu ülkeye geri döndüğüne inanmaktadırlar. Hastalığın asıl kaynağıyla ilgili olarak Afrika'da yaygın olan bir inanç, virüsün Maryland'deki bir CIA-Ordu laboratuvarında üretildiği, oradan Afrika'ya gönderildiği ve daha sonra da Afrika'dan Maryland'e geri dönen Amerikalı homoseksüel misyonerlerce tekrar ilk doğduğu ülkeye taşındığı şeklindedir.¹

İlk başlarda, AIDS'in, Afrika'da ortaya çıktığı ve aynı felaketlere yol açarak başka yerlere yayılmış olması gerektiği varsayılmaktaydı; hâlâ bunun er geç olacağını düşünenlerin aklında da Kara Ölüm vardı. Veba metaforu, epidemiyolojik ihtimallerin en kötümser okunması bakımından vazgeçilmez bir araçtır. Klasik kurmacadan en yeni gazetecilik akımlarına kadar, standart veba hikâyesi bir önlenemezlik, bir kaçınılmaz akıbet hikâyesidir. Hazırlıksız olanlar sürprize yakalanır; uyarı tavsiyelerine göre hareket edenler de önünde sonunda darbeyi yemekten kur-

1. Bu söylentinin kaynağı tabii ki KGB'nin [Devlet Güvenlik Komitesi] desteklediği bir "dezenformasyon" kampanyası olmayabilir; fakat Sovyet propaganda uzmanlarından bu konuda önemli bir destek alındığı da kesindir. Ekim 1985'te haftalık Sovyet gazetesi *Literaturnaya Gazeta*, AIDS virüsünün ABD hükümeti tarafından biyolojik savaş araştırmaları sırasında imal edildiğini ve kobay olarak kullanılmış ABD askerlerince yurtdışına yayıldığını ileri süren bir makaleye yer vermişti. Bunun için aktarılan kaynak da, Hint gazetesi olan *Patriot*'ta çıkan bir yazıydı. Moskova'nın "Radyo Barış ve İlerleme"sinde İngilizce olarak sık sık tekrarlanan bu haber, dünyanın dört bir yanındaki gazeteler ve dergilerde de aktarılmıştı. Bir yıl sonra da Londra'da çıkan tutucu ve yüksek tirajlı *Sunday Express*'in ön sayfasında yayınlanacaktı. ("Katil AIDS virüsü, laboratuvar deneyleri sırasında Amerikan bilimcileri tarafından feci bir yanlışlık sonucu yapay yollarla yaratılmış ve bu sır, devasa boyutlu bir örtbas etme çabasıyla bugüne değin dünyadan saklanmıştı.") Amerika'da çıkan gazetelerin çoğu tarafından görmezlikten gelinse de, *Sunday Express*'in haberi hemen her ülkede yankı yapmıştı. Nitekim, 1987 yazında bile Kenya, Peru, Sudan, Nijerya, Senegal ve Meksika gibi ülkelerde halen bu haber üstüne yazılar çıkıyordu. Gorbaçov çağı politikaları, Sovyet Bilimler Akademisi'nin önde gelen iki üyesinin *İzvestia*'da Ekim 1987 sonlarında yayımlanan yazılarıyla, bu iddianın resmen yalanlanması sağlamıştır. Ancak Meksika'dan Zaire'ye, Avustralya'dan Yunanistan'a kadar bu haberin yankılarının hâlâ sürdüğüne kuşku yoktur.

tulamaz. 1832'deki kolera salgını sırasında Paris'te düzenlenen bir balonun hikâyesinden esinlenen Edgar Allen Poe'nun *Kızıl Ölümün Maskesi* (1842) meseline her şeyi bilen anlatıcının üzerine basa basa vurguladığı gibi, herkes er geç hastalığa yenik düşecektir. Evet, hemen herkes -sanki hikâye, Jean Giono'nun Stendhal'ci romanı *Le Hussard sur le toit*'da [Çatıdaki Atlı] (1951) anlattığı, 1830'lu yıllarda vebanın vurduğu güney Fransa'da dolaşan sürgündeki genç bir İtalyan soylusu gibi tüm duyuları körelmiş biçimde hayatta kalan, derinden sarsılmış bir tanığın bakış açısından dile getiriliyormuş gibi.

Salgın hastalıklar değişmez bir şekilde, topluma kesilen cezalar sayılmakta ve AIDS'i böyle bir yargıyla özdeşleştiren metafor enflasyonu da insanlar, hastalığın bütün yeryüzüne yayılmasının kaçınılmazlığı düşüncesine alıştırılmaktadır. Bu, cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıklar için başvurulan geleneksel bir yöntemdir: salt bireylere değil, aynı zamanda bir gruba ("genel çapkınlık") kesilen ceza olarak nitelenmek. Bu doğrultuda, yani haddini aşan ya da ahlaksız toplulukları teşhir etmek amacıyla damgalanmak, yalnızca cinsel hastalıklara özgü değildi. Herhangi bir salgın afetini bir ahlaki gevşeklik ya da politik gerilemenin belirtisi şeklinde yorumlamak, korkutucu hastalıkları (ya da hakir görülen ve kendilerinden ürkülen azınlıkları) yabancılıkla ilişkilendirme çerçevesinde, 19. yüzyılın son dönemlerine kadar oldukça yaygınlaşmıştı. Kusurun kimde olduğunun saptanması, eldeki vakalar bu saptamayı doğrulamıyor diye çelişkili olarak görülmez. 1832'deki kolera salgınını içki müptelalığına bağlayan ("içkiyle mücadele" hareketi henüz yeni doğma aşamasındaydı) İngiltere'deki metodist vaizler, koleraya yakalanan herkesin ayyaş olduğunu iddia eden kişiler olarak

düşünülmüyordular; tabii; “masum kurbanlar” (çocuklar, genç kadınlar) için her zaman bir ihtiyat payı mutlaka bırakılırdı. Tüberküloz da, yoksulların (“duyarlı” insanlardan daha ziyade fakirlerin) hastalığı olma kimliğiyle, 19. yüzyıl sonu reformcuları tarafından alkolizme bağlanmaktaydı. Günahkârlarla ve yoksullarla birlikte anılan hastalıklara verilen tepkiler, değişmez bir çokbilmişlikle, orta sınıf değerlerinin (düzenli alışkanlıklar, üretkenlik ve içki düşkünlüğünün baş engeli oluşturduğunun varsayıldığı duygusal özdenetim) benimsenmesi tavsiyesine dayanıyordu.¹ Sağlık da sonunda bu değerlerle özdeşleştirilmişti; hem dinsel hem de ticari anlamlar yüklü bu tabloya göre, sağlıklılık “erdemlilik” kanıtı sayılırken, hastalık “ahlaki bozukluk” işareti olarak görülmekteydi. Temizliğin dindarlıktan sonra geldiği şeklindeki veciz söz, tamamen düz anlamıyla yorumlanmalıydı. 19. yüzyılda yaşanan kolera salgınları, hastalığa dair dinsel yorumların sürekli gözden düştüğünü ortaya koymaktadır; daha kesin bir dille ifade etmek gerekirse, dinsel yorumlarla başka kökenli açıklamalar, giderek daha fazla bir arada yer almaya başlamıştı. 1866 salgını sırasında kolera genelde ilahî bir ceza değil de halk sağlığı sisteminin çaresi bulunabilir eksikliklerinin sonucu diye anlaşıldığı halde, aynı zamanda, ona hâlâ günahkârların başına musallat olan bir musibet gözüyle bakıldığı da aşîkârdı. Bir yazar *The New York Times*’ta (22 Nisan 1866) şöyle bir açıklama yapmıştı: “Kolera, özellikle halk sağlığı kurallarının görmezden ge-

1. Seküler reformcuların benimsemeyi tercih ettikleri daha kapsamlı teşhise göre, kolera, yoksulların beslenme eğilimlerinin ve “düzensiz alışkanlıklara düşkün olmaları”nın sonucuydu. Londra’daki Merkezi Sağlık Dairesi yetkilileri, bu hastalığın özel bir tedavisi bulunmadığı uyarısını yapmışlar ve temiz hava alıp temizliğe ihtimam gösterilmesi tavsiyesinde bulunmuşlardı; öte yandan, “gerçek önleyiciler, sağlıklı bir beden ile neşeli, dingin bir ruh hali”ydi. Aktaran; R.J. Morris, *Cholera 1832* (1976).

linmesinin cezasıdır; pislere, ölçüsünü bilmeyenlere ve özsaygısını kaybedenlere çöken bir lanet.”¹

Koleranın ya da benzer bir hastalığın şimdilerde böyle değerlendirilmesinin akla bile getirilemez görünmesi, hem hastalıklara ahlaki bir boyut katma imkânının azalmasına, hem de hastalıkların didaktik bir yorumla değerlendirilmesinde gözlenen bir değişime işaret etmektedir. Kolera, herhalde, neredeyse bir yüzyıl boyunca veba statüsüne tam denk düşen son büyük salgın hastalıktı. (Burada, kolerayı bir Avrupa ve Amerika hastalığı, dolayısıyla 19. yüzyıla özgü bir hastalık olarak değerlendirmekteyim; 1817 yılına dek Uzakdoğu’nun dışında bir kolera salgını görülmemiştir çünkü.) Eğer esas kriter can kaybı ise 20. yüzyılda diğer salgın hastalıklardan daha fazla vebaya benzeyen ve kolera gibi aniden vurup çok çabuk, genellikle birkaç haftada ölüm getiren grip, asla metaforik düzlemde bir veba muamelesi görmemiştir. Daha yakın zamanlara ait bir hastalık olan çocuk felci de böyle bir konumda değildi. Grip ve çocuk felci gibi hastalıklar söz konusu olduğunda vebayla ilgili yorumların akla gelmemesinin bir sebebi, bu salgınların evvelden beri vebaya atfedilen niteliklere yeterince sahip olmamalarıydı. (Sözelimi çocuk felci tipik bir şekilde bir çocuk hastalığı –yani masumlara özgü bir hastalık– sayılıyordu.) Daha önemli bir sebep ise, hastalığın ahlakçılık temelinde sömürülmesinin odağında bir kayma olmasıydı. Bireyler hakkında varılan yargıların yansıması olarak yorumlanabilecek olan hastalıklara doğru gerçekleşen bu kayma, bu amaç söz konusu olduğunda salt genel olarak salgın hastalığı öne çıkarmayı zorlaştırmaktadır. Uzun süreden beri, bu seküler kültürün suçlayıp cezalandırma ve hastalık

1. Aktaran; Charles E. Rosenberg, *The Cholera Years: The United States in 1832, 1849, and 1866* (1962).

imgeleri aracılığıyla sansür koyma ihtiyacına en uygun düşen hastalık, kanserdi. Kanser birey hastalığıydı ve bir eylemin sonucu değil, bilakis eyleme geçememenin (basiretli davranamamanın, doğru bir özdenetim uygulayamamanın, kendini doğru ifade edememenin) sonucu olarak başa geldiği varsayılıyordu. 20. yüzyılda salgın hastalıkları ahlaki temelde yargılamak –cinsel ilişki yoluyla bulaşanlar hariç– neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Hastalığın ahlaki gevşekliği ya da bayağılığı açığa çıkardığı ve ona kesilen bir ceza olduğu inancında ısrar etmek, başka bir açıdan, düzensizlik ya da yozluğun ısrarla bir hastalık olarak nitelenmesinde görülebilir. Toplumsal kriz hakkında üstünkörü yargılarda bulunmak için veba metaforu öylesine vazgeçilmez bir rol oynamıştır ki, toplu hastalıkların artık ahlaki ölçütlerle değerlendirilmediği, büyük bulaşıcı hastalıkların artık genellikle ve güvenli ifadelerle geçmişte kaldığının ilan edildiği bir çağda (1920’li yılların başlarıyla ortalarına grip ve beyin iltihabı salgını ile 1980’li yılların başlarında yeni, esrarengiz bir salgın hastalığın ortaya çıktığının kabul edilişi arasındaki zaman diliminde) bile o metafora artık daha az başvurulduğundan söz etmek pek mümkün değildir.¹ Nitekim 1930’lu yıllarda toplumsal ve ruhsal felaketlerin eşanlamlısı olarak yaygın biçimde hâlâ veba metaforuna başvurulmaktaydı. Vebanın bu şekilde hâlâ bir çağrışım gücüne sahip olması, genellikle mübalağalı, antiliberal tutumlarla el ele

1. 1983 yılında, yani yakın bir zamanda, *Plagues and Peoples* [Salgın Hastalıklar ve Halklar] adlı kitabın yazarı olan tarihçi William H. McNeill, Kara Ölüm’ün yeni bir tarihiyle ilgili değerlendirmesine şu iddiayla başlamıştı: “Bizi atalarımızdan ayıran ve kendi zamanımızın deneyimlerini başka çağlarda yaşananlardan köklü biçimde farklılaştıran şeylerden birisi, insan hayatını etkileyen ciddi faktörlerden biri olarak salgın hastalıkların ortadan kalkmasıdır” (*The New York Review of Books*, 21 Temmuz 1983). Bu ve ona benzer başka açıklamaların Avrupa merkezli bir varsayımı yansıttıklarına değinmenin gereği herhalde yoktur burada.

gidiyordu: tiyatro ve veba üstüne Artaud'nun yazdıklarını, "duygusal veba" konusunda Wilhelm Reich'in düşüncelerini aklınıza getirin. İşte, böyle bir insan türüne dair "teşhis", ister istemez antitarihsel düşünceleri beslemektedir. Gerek bir tanrı bilimi gerekse bir şeytan bilimi olarak veba metaforu, kötülüğün simgesini andıran bir şeyin varlığını şart koştuğu gibi, kötülüğü kaba, korkunç bir adaletin taşıyıcısı durumuna da getiriyordu. Karel Čapek'in *Beyaz Veba'sında* (1937), faşizmin iktidara gelmiş olduğu bir devlette ortaya çıkan uğursuz hastalık, yalnızca kırk yaşının üstündekileri, ahlaki açıdan kendi hallerinden sorumlu tutulabilecek kişileri vurmaktadır.

Nazilerin Çekoslovakya'yı ele geçirmesinin arifesinde kaleme alınan Čapek'in alegorik oyunu, bir anormalliği (veba metaforunun, ortalama görüşlere sahip bir Avrupalı liberalin barbarca diye nitelediği bir tehdidin ifade edilmesi amacıyla kullanılmasını) yansıtmaktadır. Oyundaki esrarengiz, tüyler ürpertici hastalık, cüzama; elbette Asya'dan geldiği düşünülen ve hep ölümcül bir nitelik taşıyan cüzama benzeyen bir şeydir. Ne var ki Čapek siyasal kötülüğü dış güçlerin saldırısıyla özdeşleştirmekle ilgilenen biri değildir. O, kendi didaktik bakış açısını, hastalığın kendisine değil de bilimciler, gazeteciler ve politikacıların bu hastalık hakkındaki bilgileri nasıl değerlendirip yönlendirdiklerine odaklanarak sergilemektedir. Oyunda, hastalık konusundaki en ünlü uzman, bir muhabire sıkı bir tirad atar ("Ona bu ânın hastalığı, diyebilirsiniz yani. Bu âna değin beş milyon kadar insan onun yüzünden öldü; yirmi milyon kişi ona yakalandı ve bu sayının en az üç katı kadar insan da gündelik hayatlarına vücutlarındaki bu bilyeye benzeyen, bilye büyüklüğündeki beneklerden dolayı hiçbir kaygıya kapılmadan yaşamaya devam ediyor"); doktor arkadaşına, hastalığın bilimsel adı olan "Çeng Sendromu" yerine "be-

yaz veba" ve "Pekin cüzamı" gibi halk ağzına yerleşmiş terimler kullandığı için çıkışır; kendi kliniğinin yeni virüs saptama ve bir tedavi yolu bulma çabalarının ("dünyadaki her kliniğin yoğun bir araştırma programı vardır") bilimin prestijini arttıracak ve kâşifine bir Nobel ödülü kazandıracak yolunda fanteziler kurar; tedavinin bulunduğu sanılınca mübalağalı bir sevince kapılır ("bütün tarihin gördüğü en tehlikeli hastalıktı, hıyarcık vebasından bile kötüydü"); bu semptomu gösterenleri çok iyi korunan toplama kamplarına göndermeye yönelik planlar yapar ("hastalığı taşıyan herkesin, hastalığın potansiyel yayıcılarından biri olduğu göz önüne getirildiğinde, hastalık bulaşmamış olanları bulaşmış olanlardan korumamız gerekir; bu konuda duygusallığa kapılmak ölümcül sonuçlar doğuracağından suç işlemekten farksızdır"). Çapek'in ironileri ne denli karikatürümsü görünürse görünsün, modern kitle toplumunda afetlerin (tıbbi olsun, ekolojik olsun) hal çaresi bulunabilir birer kamusal olay olarak görülmesinin pek de ihtimal dışı sayılamayacak bir taslağıdır bu oyun. Ve veba metaforunu, geleneksel anlamıyla ne kadar cezalandırma vasıtası olarak görürse görsün (sonunda veba, diktatörün kendisini de vurur), Çapek'in reklamcı duygusu, kendisini bir metafor olarak hastalık anlayışını oyunda çok açık biçimde belirtmeye yöneltmiştir. Saygın doktor, bilimin başarılarının, biravaş başlatmak üzere olan diktatörün meziyetleri karşısında kıyaslandığında bir hiç olduğunu ilan eder: "Diktatör çok daha kötü bir musibeti; ulusumuzun organizmasını kemirip duran anarşi illetini, rüşvet ve yolsuzluk cüzamını, barbarca özgürleşme salgınını, toplumsal çözülme vebasını savuşturmasını bilmiştir."

On yıl sonra yayınlanan Camus'nün *Veba'sı*, Çapek'in *Beyaz Veba'sının* şematikliği yanında kendi romanını ustaca kaleme almış başka bir büyük Avrupalı liberalin,

vebayı düz anlamına daha az yer vererek kullandığı bir örnektir. Camus'nün romanı bazen söylendiği gibi Akdeniz'deki bir liman şehrinde vebanın ortaya çıkıp yayılmasının Nazi işgalini temsil ettiği bir siyasal alegori değildir. Buradaki veba, ceza değildir. Camus bu romanında herhangi bir şeyi protesto ediyor değildir; ne çürümeyi ne tiranlığı hatta ne de ölümlülüğü. Veba, örnek alınacak bir olaydan, hayata ciddiyet katan ölümün aniden baskın yapmasından başka bir anlam taşımamaktadır. Camus'nün vebayı bir metafor olmaktan ziyade bir örnek gibi kullanışı, bağlamından kopuk, sakın, bilinçli bir yorumdur – ayrıca, herhangi bir yargı belirtmez. Ne var ki, Çapek'in oyunundaki gibi Camus'nün romanındaki karakterler de, 20. yüzyılda bir veba salgını yaşanmasının akla hayale sığmayan bir şey olduğunu vurgulamaktadırlar... Sanki böyle bir afetin yaşanamayacağına, *artık* yaşanamayacağına inanmak, geleceğin mutlaka kendi arzularını doğrultuda seyretmesini gerektiriyormuş gibi.

Altıncı bölüm

Birkaç on yıl boyunca bu tür felaketlerin artık geçmişte kaldığı kanısı yaygınlaşınca, yeni bir feci salgının baş gösterişi, ahlakçı bir yaklaşımla herhangi bir salgını “veba” katına çıkaran yorum enflasyonu doğurmaya yetmeyecekti. Çünkü bu kapsamda salgının en yaygın şekilde cinsellikle bulaşma şartı aranmaktaydı.

Cotton Mather, frengiyi, “Tanrı’nın Adil Hükmü’nün Geç Çağlar’ımıza sakladığı” bir ceza diye nitelemişti. 15. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar frengi hakkında gevelenip duran bu tür saçmalıkları aklımızdan çıkarmazsak, pek çok kişinin AIDS’e metaforik bir gözle bakmak (veba gibi, onu topluma dair ahlaki bir yargı olarak değerlendirmek) istemesine pek şaşırmayız herhalde. Profesyonel bozguncular, cinsel yolla bulaşan ve ölümcül olan bir hastalığın önlerine sunduğu saldırı nutukları atma fırsatına karşı koyamazlar. Bu yüzden, AIDS’in bir salgın şeklinde ilk ortaya çıktığı ülkelerde ağırlıkla heteroseksüel ilişkiyle geçen bir hastalık olması, Jesse Helms ve Norman Podhoretz gibi kamu ahlakı bekçilerinin, onu özellikle Batılı homoseksüelleri hedef alan (ve hak ettikleri şekilde, onların başına gelen) bir bela şeklinde tanımlamaktan alıkoymamıştır. Keza, Reagan çağının başka bir ünlü ismi olan Pat Buchanan “AIDS

ve Ahlaki İflas" hakkında nutuklar atarken, Jerry Fallwell, "AIDS'in, Tanrı'nın, Kendi kurallarına göre yaşamayan bir topluma kestiği ceza olduğu" yolundaki, bir canlı türü olarak insana atfedilen teşhisi önermektedir. Burada şaşırtıcı olan durum, AIDS salgınının böyle bir yaklaşımla sömürülmesi değil, böylesi bir jargonun bir kesim bağnazla sınırlı kalması, AIDS'e dair resmî söylemin her fırsatta bağnazlığa karşı uyarılarda bulunmaktan çekinmemesidir.

Tanrı adına konuştuğunu iddia edenlerin açıklamaları çoğunlukla cinsel yolla bulaşan bir hastalığın meydana verdiği bir retorik olarak görülüp dikkate alınmayabilir (Cotton Mather'ın yargısından tutun, önde gelen iki Brezilyalı din adamı, AIDS'in "ahlaki çürümenin sonucu" olduğunu ilan eden Piskopos Falcão ile AIDS'in hem "Tanrı'nın cezası" hem de "doğanın öcü" olarak görülmesini isteyen Rio de Janeiro kardinali Eugênio Sales'in son zamanlardaki açıklamalarına kadar). Daha ilginç olanı, amaçları daha karmaşık olduğu için, bazı laik kesimlerin de bu tür hakaretlerde bulunmaktan geri kalmamalarıdır. Otorite yanlısı siyasal ideolojilerin, yabancının yakında ülkeyi ele geçirecekleri korkusunu beslemekte büyük çıkarları vardır – ve gerçek hastalıklar da bu açıdan son derece faydalı malzeme işlevi görürler. Salgın hastalıklar, genellikle yabancılarla göçmenlerin ülkeye girişlerinin yasaklanması çağrısına yol açarlar. Yabancı düşmanlığı propagandası da göçmenleri "hastalık taşıyıcıları" olarak (19. yüzyıl sonlarında: kolera, sarı humma, tifo, tüberküloz) damgalamaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. Fransa'da en aşırı yerlici, ırkçı görüşleri temsil eden siyasal figür olan Jean-Marie Le Pen'in, AIDS'in hem yaygın hem de bulaşıcı bir hastalık olduğunda ısrar edip ülke çapında zorunlu testler uygulanması ve virüsü taşıyan herkesin karantinaya alınması çağrısında bulunarak bu

yeni yabancı tehlikeden duyulan korkuyu körükleyen bir strateji geliştirmeye kalkışması oldukça mantıklı görünmektedir. Ve AIDS maden işçileri arasında görülen bu hastalığın hepsi de siyahlardan oluşan komşu ülkelerden ithal edildiği laflarının çok sık işitildiği bir zamanda, kendi dışişleri bakanı, “Teröristler şimdi bizim üzerimize Marksizmden daha korkunç bir silahla, AIDS’le geliyorlar,” şeklinde bir açıklamada bulunan Güney Afrika’daki bugünkü rejime bir hediyedir.

AIDS salgını, Birinci Dünya’nın siyasal paranoyaları için de ideal bir projeksiyon işlevi görmektedir. Söz konusu edilen şey, AIDS virüsü denilen bu musibetin Üçüncü Dünya’dan yayılan tipik bir istilacı olması değildir sadece. ABD’de AIDS, şu âna dek, hastalığın Afrika kökenli olduğunun vurgulandığı Avrupa’dakinden –Sovyetler Birliği dahil– daha az kasıtlı ırkçı tepkiler uyandırmıştır. Buradaki çağrışımlarıyla, İkinci Dünya tehdidini akla getiren duyguların bir hatırlatıcısı olmasının yanı sıra, Üçüncü Dünya’nın istilasını düşündürten bir yansımadan bahsedilebilir. Öngörülebilir bir şekilde, bu ülkedeki AIDS salgınından ahlaki dersler çıkarmaya en hevesli simalar (Norman Podhoretz gibi), ana teması Amerika’nın savaşçılığını, silahlanma harcamalarını, kararlı antikomünist tutumunu sürdürme isteği konusunda kaygı duyanlar ve baktıkları her yerde Amerika’nın siyasal ve emperyal otoritesinin gerilediğinin kanıtını görenlerdir. “Gay vebasası” ithamları, Batı’daki antiliberaller ile Rusya blokundan gelmiş pek çok sürgün arasında yaygın olan, günümüzde her türde hareket serbestisine gösterilen tepkilerle ve bu konudaki çok daha geniş kapsamlı yakınmaların (komünizme karşı koymak için gerekli iradeyi yok eden hazcılık, bayağı seksi, müziği, uyuşturucuya düşkünlüğü ve bozulmuş aile hayatıyla “yumuşak” Batı’ya karşı artık ağızlarda sakız olmuş bir yergidir bu) bir parçasını oluş-

turmaktadır. AIDS siyasal gündemlerini grup psikolojisi meselelerine (ulusal özsaygı ile özgüvenin sorunlarına) taşıyanların çok sevdikleri bir bahanedir. Çirkin önyargılara sahip bu uzmanlar, AIDS'in sapkın sekse kesilmiş bir ceza olduğunda ısrar etmelerine rağmen, onları asıl harekete geçiren etken sadece, hatta esas olarak, homofobi değildir. Daha önemlisi AIDS'in yeni muhafazakârlar denilen kesimin temel faaliyetlerinden birinde; kısaca (ve yanlış biçimde) "1960'lı yıllar"ı kapsayan her şeye karşı bir Kulturkampf'ta¹ kullanılmasıdır. "İradi kararlılık" üstüne kurulu (hoşgörüsüzlüğe, paranoyaya, siyasal zayıflık korkusuna dayalı) bütün bir politika, bu hastalığa bel bağlamış durumdadır.

AIDS birkaç kuşaktır işlenmekte olan ve bildik konsensüsler doğuran korkulara (daha yakın zamanlarda, Üçüncü Dünya'dan önü alınamayan göç ile bir türlü kontrol edilemeyen kirliliğin altında yatan korkulara) son derece uygun düşen bir dürtüdür; öyle ki, AIDS'in bu toplumda topyekûn, uygarlığı tehdit edici bir bela olarak tasavvur edilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Üstelik, başkalarına kolayca bulaşmasından, kısa sürede yayılmasından duyulan korkuları canlı tutarak hastalığın metaforik etkisinin iyice büyütülmesi, onun, esasen gayrimeşru hareketlerin (ya da ekonomik ve kültürel geriliğin) sonucunda ortaya çıkan statüsünü düşürmez. Sapkın davranışların cezası olması ve masumları tehdit etmesi: AIDS hakkındaki bu iki kavram, birbiriyle çelişkili görülmemelidir pek. Veba metaforunun olağandışı gücü ve etkisi burada kendisini gösterir; bir hastalığın, hem korunmasız "ötekiler"in başına gelen bir musibet hem de (potansiyel bakımdan) herkesin hastalığı olarak değerlendirilmesini sağlar.

1. (Alm.) Kültür savaşı. (Ç.N.)

Bununla beraber (korku yaymak ve önyargıları pekiştirmek amacıyla) hastalığın herkesi nasıl tehdit ettiğini vurgulamak bir şeydir, (önyargıları silmek ve utanma duygusunu azaltmak amacıyla) sonunda AIDS'in –doğrudan ya da dolaylı olarak– herkesi etkileyeceğini ileri sürmek tamamen başka bir şey. Son dönemlerde AIDS'i sapkınlığa karşı ideolojik seferberlik malzemesi olarak kullanmaya can atan aynı mit oluşturunca çevreler, hastalığa dair en panik doğurucu tahminlerinden geri adım atmış görünmektedirler. Bu insanlar, artık enfeksiyonun “genel halk”a yayılmayacağı konusunda teminat veren en inatçı kişiler arasında yer alıyorlar ve dikkatlerini AIDS hakkındaki “histeriyi” ya da “çılgınlığı” ortadan kaldırmaya hasrediyorlar. Bu çevrelerin şimdi hastalığın basında ve kamuoyunda fazla abartıldığını düşünmelerinin arkasında yatan sebep, “onlar”ın hastalığını “bizim” gibi görmeyi kabul ederek gücü her şeye yeten bir azınlık grubu yatıştırma gerekliliğinin farkına varmış olmalarıdır (aksi takdirde, aşağılık “liberal” değerlerin ve Amerika'nın maneviyatındaki gerilemenin yaygınlığını kabul etmek zorunda kalacaklardır). AIDS'i herkesin sorunu yapmak ve bu şekilde herkesin o konuda eğitilmesi gerektiği bir mesele haline getirmek, AIDS mitini oluşturan antiliberal çevreleri mahkûm edip “biz” ile “onlar” arasındaki farklılığa dayalı anlayışı yerle bir eder; daha doğrusu, “onlar” hakkındaki ahlaki yargıları temize çıkarır ya da en azından dayanaksız bırakır. (Böylesi bir retorikte, hastalık, hemen hemen yalnızca homoseksüellikle, özellikle de öğlancılık pratiğiyle özdeşleştirilmeye devam edecektir.) AIDS salgınıyla ilgili olarak Amiral Watkins başkanlığında kurulan Başkanlık Komisyonu'nun raporunda ortaya atılıp AIDS'li insanlara karşı ayrımcılık yapılmasının yasadışı sayılması şeklindeki “aptalca” öneriyi protesto eden Pat Buchanan, “Amerika artık On Emir'in okul sınıfların-

da tartişılmasına izin verilmediği fakat öğretmenin güvenli ters ilişki kurma konusunda öğüt vermesinin zorunlu tutulacağı bir ülke haline mi geldi?" diye sormuştu. Anlaşılacağı üzere bu durumda, hastalığın adı yerine çoğu resmî çevrelerin yaptığı (Watkins Raporu'nun diliyle) "şefkati seçip önyargıyı ve korkuyu bir kenara bırakma" yolundaki çağrılar hedef alınmakta ve bu toplumun, cinsel davranışları yargılayarak cezalandırma gücünün (ya da istekliliğinin) azaldığına dikkat çekilmektedir.

Belli ki AIDS, kanserden daha fazla, daha doğrusu frengiye benzer bir biçimde hem bireysel hem de toplumsal düzlemdeki zafiyetlerin göstergesi olan bir hastalık hakkındaki uğursuz fantezileri beslemektedir. Virüs vücudu istila eder; hastalık (ya da daha yeni versiyonda, hastalık korkusu) bütün toplumu istila eden bir şey olarak nitelenir. 1986'nın sonlarında Başkan Ronald Reagan, AIDS'in "toplumumuzun her köşesine (ve elbette "sinsice") yayılmakta olduğunu ilan etmişti.¹ Yine de AIDS siyasi topluluk hakkındaki karanlık imaları dile getirmenin bir bahanesi işlevi görmenin yanı sıra, AIDS'in –Fransızcası *le sida*'dır– siyasal hakaretler sepetine çabucak eklendiği Fransa'da bile, i düşmanları hedef alan bir siyasal metafor olarak inandırıcılığını hâlâ koruyor görünmektedir. Le Pen, hasımlarından bazılarını "AIDS gibi" (*sidadique*) diyerek aşağılamaya çalışırken, antiliberal polemikçi Louis Pauwels de, geçen yıl greve giden lise ğrencilerinin "akıl AIDS'i"nden mustarip oldukları-

1. Reagan'ın, "başkalarının hastalığı" diyerek tüyler ürpertici bir şekilde kendini temize çıkaran bir anlayışı desteklemesi, kendi hastalığının gerçekliğini de yadsımış olmasıyla tam bir zıtlık oluşturmaktadır. Oysa Reagan, geçirdiği kanser ameliyatından sonra kendisini nasıl hissettiği sorulduğunda, "Ben kanser olmadım ki! Benim içimde bir şey vardı; kanser onun içindeydi, işte onu aldılar," cevabını vermişti.

nı (*sont atteint d'un sida mental*) söylemişti. Oysa, AIDS'in bir uluslararası siyasal kötülük metaforu olarak fazla işe yaradığı da görülmüş değildi. Gerçi uluslararası terörizmi AIDS'le kıyaslamanın cazibesine karşı koyamayan Jeane Kirkpatrick gibi örnekler çıkmamış değildir; ancak böylesi çıkışlara ender rastlanır; bunun sebebi belki de, kanser metaforunun bu tür amaçlar için çok bereketli bir kaynak olduğunu kanıtlamış olmasıdır.

Bu saptamayı yapmak, AIDS'in saçma bir metafor olarak kullanılmadığını söylemek anlamına gelmez; sadece AIDS'in kansere göre daha farklı bir metafor olma potansiyeli taşıdığına işaret eder. Alain Tanner'ın filmi *La Vallée Fantôme*'da [Hayalet Vadi] (1987) film yönetmeni, kendi kendine düşünürken, "Sinema, kansere benzer," dediği ve sonra da, "Hayır, hayır, bulaşıcı; daha çok AIDS'e benziyor," diyerek kendi sözlerini düzelttiğinde, bu kıyaslama AIDS'in bilerek ve ısrarla eksiltilerek yorumlandığını ortaya koymaktadır. AIDS'i bir metafor olarak daha ayrı bir yere oturtan özellik onun bulaşıcılığı değil, karakteristik bir yanı olan gizliliğidir. Bunun için Filistinli-İsraili yazar Anton Shammas, Kudüs'te çıkan haftalık yayın organı *Kol Ha'ir*'de bir tıbbi, cinsel ve siyasal fanteziler döktürme nöbetine tutularak, İsrail'in 1948'deki Bağımsızlık İlanı'nı tanımlarken şöyle demişti:

[o açıklama] oldukça uzun süren kuluçka döneminin ardından Gush Emuim'u ve... [Haham Meir] Kahane'yi doğurmuş olan İsrail Ülkesindeki Yahudi Devleti'nin AIDS'idir. Burası her şeyin başladığı ve her şeyin sona ereceği yerdir. Homoseksüellere duyduğum sempatiye rağmen söylemekten üzüntü duyuyorum ki AIDS, esas olarak tek cinsiyetle ilişkiyi sevenleri etkiler ve tek uluslu bir Yahudi devleti tanımı gereği, kendi yıkımının (demokrasi diye adlandırdığımız siyasal bağışıklık siste-

minin çöküşünün) tohumlarını içinde barındırır... Bir zamanlar Palmach örgütü üyesi kadar güzel bir adam olan Rock Hudson, şimdi Palmach örgütünün dağılıştan çok sonra, ölmeye yatmıştır. İsrail devleti de (elbette Yahudilerin gözünde) bir zamanlar güzeldi...

Gizlice ilerleme özelliğiyle kurulan bağdan daha da vaat edici olan, AIDS'in bulaşma ve mutasyon için bir metafor olarak kullanılma potansiyelidir. Kanser artık eskisi kadar korkutucu bulunmasa bile, hâlâ korku duyulan ya da benimsenmeyen şeyler için kullanılan bir metafor olarak yaygınlığını korumaktadır. Eğer bu kapsamda onun yerini AIDS'in alması tasarlanıyorsa, bu niyetin asıl kaynağı, AIDS'in yalnızca istilacı hatta bulaşıcı bir nitelik taşıması değil, aynı zamanda, virüslerle birlikte anılan özel imgeler olacaktır.

Viroloji, AIDS'ten bağımsız olarak fakat AIDS mitolojisini pekiştiren bir etki de yaparak yeni bir tıbbi metaforlar kümesi ortaya atmıştır. William Burroughs'un, bir kehaneti açıklarcasına, "Dil bir virüstdür," demesi ve Laurie Anderson'ın da bu saptamayı tekrarlayıp durması, AIDS'ten çok önceki yıllarda olmuştur. Hemen her alanda virüse dayalı açıklamalara giderek daha sık başvurulduğu gözlenmektedir. Son zamanlara değin, virüsle geçen enfeksiyonların çoğu, kuduz hastalığı ve grip gibi, çok hızlı etkiler doğuran hastalıklardı. Ne var ki yavaş hareket eden viral enfeksiyonlar kategorisi giderek büyümektedir. Merkezî sinir sistemine ait, çok aşamalı bir biçimde ilerleyen ve mutlak anlamda ölümcül olan rahatsızlıklar ile yaşlılıkta görünebilecek bazı dejeneratif hastalıklar ve keza otoimmün hastalıklar diye adlandırılan rahatsızlıkların, aslında virüs hastalıkları olduğundan şüphelenilmektedir. (En azından bazı kanser türlerinin virüs kaynaklı olduğunu gösteren kanıtlar da gün geçtik-

çe çoğalmaktadır.) Bu çerçevede, amansız, sinsi ve son derece sabırlı olmayı vurgulayan metaforlar, pekâlâ komplo düşünceleriyle birlikte anılabilir. Görece karmaşık organizmalar olan bakterilerin tersine virüsler, hayatın son derece ilkel bir biçimi şeklinde tarif edilmektedir. Aynı zamanda virüslerin hareketleri, enfeksiyonun daha önce mikroplardan kaynaklandığını varsayan modellerde tasarlanmış olan hareketlerden çok daha karmaşıktır. Virüsler basitçe enfeksiyonu sağlayan, bulaşmaya sebep olan ajanlar değildir. Onlar genetik “enformasyon”u taşır, hücreleri dönüştürürler. Kendileri de yani içlerinden pek çoğu, bu süreçte bir evrim geçirir. Çiçek hastalığı virüsü yüzyıllar boyunca aynı kalmış görünürken, grip virüsleri, virüsün “üst kabuğu”ndaki değişikliklere ayak uydurmak için aşılarda her yıl değiştirilmesini gerektirecek derecede çok hızlı bir evrim geçirmiştir.¹ Virüs, daha doğrusu AIDS’e yol açtığı düşünülen virüsler, en azından grip virüsleri kadar mutasyona yatkındır. Gerçekten de “virüs” artık değişimin eşanlamlısı haline gelmiştir. Linda Ronstadt, Meksika folk müziğini rock ‘n’ roll’a niçin tercih ettiğini açıklarken şöyle demişti: “Çağdaş müzikte değişim dışında bir geleneğe sahip değiliz. Bize mutasyon lazım, tıpkı bir virüsün yaptığı gibi.”

“Veba”nın bir metafor olarak gelecekte hâlâ kullanılma şansı bulunduğunu düşünmemiz, onun “virüs” te-

1. Bir aşının virüslere en iyi karşılık olduğunun düşünülmesinin sebebi, onları “ilkel” gösteren şeylerle ilintilidir. Bakteriler, metabolizma bakımından memelilerin hücrelerinden birçok farklılıklara sahiptir ve konakladıkları hücrelerin dışında da yeniden üreyebilirler, bu da özel olarak onları hedef alan etken maddelerin geliştirilmesini kolaylaştırır. Konakladıkları hücrelerle yakından bağlı olan virüsler söz konusu olduğunda, viral işlevleri normal hücresel işlevlerden ayırmak artık çok daha güç bir problemdir. Bu yüzden, viral enfeksiyonları kontrol altına almanın başlıca stratejisi, bir virüse doğrudan “saldırmayıp” (penisilinin bulaşıcı bakterilere saldırması gibi), bağışıklık sistemini önceden uyararak enfeksiyonu “doğmadan önleyen” aşılarda geliştirilmesi olmuştur.

rimiyle her zamankinden daha ilintili olmasıdır. (Belki de gelecekte bir basilin yol açacağı hiçbir hastalık vebaya benzetilmeyecektir.) Artık kopmaz bir şekilde bilgisayarların becerisine bağlı olan enformasyonun kendisi, “virüs”le kıyaslanabilecek bir şeyin doğrudan tehdidi altındadır. Yazılım virüsleri diye bilinen haydut ya da korsan programlar, (bir organizmanın parçalarının genetik kodunu elde edebilecek ve yabancı genetik malzemenin aktarılmasını sağlayabilecek) biyolojik virüslerin davranışlarına paralel terimlerle tarif edilmektedirler. Bilgisayara takılınca kullanılabilecek bir taşınabilir diskete aktarıldığında ya da kullanılan bilgisayar telefon hatlarıyla veya veri ağlarıyla başka bilgisayarlarla iletişim halinde olduğunda devreye giren bu programlar, kendilerini bilgisayarın iletişim sistemine kopya etmektedirler. Biyolojik adaları gibi onlar da, bilgisayarın belleğine verilen zararı (ki bu yolla, yeni “virüs girmiş” bir program, başka bilgisayarlara da yayılmaktadır) doğrudan belli etmezler. Kısmen artık hemen her yerde AIDS’ten bahsediliyor olması sebebiyle virolojiden alınan bu tür metaforlarla hemen her yerde yüz yüze gelmekteyiz. (1987’de Pennsylvania, Bethlehem’deki Lehigh Üniversitesi’nde öğrenci bilgisayar merkezindeki çok miktarda veriyi yok eden virüse “PC AIDS” adı verilmişti. Fransa’da da bilgisayar uzmanları *le sida informatique*, enformasyon AIDS’i, diye adlandırdıkları bir problemten bahsetmektedirler.) Bunun sonucu da AIDS’in her yerde karşımıza çıkacağı duygusunun iyice pekişmesidir.

Modern kelime dağarcığındaki en yeni dönüştürücü öge olan bilgisayarların, en yeni dönüştürücü hastalık olan AIDS’le ilintili metaforları kullanması herhalde şaşırtıcı sayılmamalıdır. Kaldı ki, viral enfeksiyonun seyriyle ilgili tanımların artık (bir virüsün normal koşullarda “kendisinin yeni kopyaları”nı üretmesinden söz edildiği

durumlarda olduğu gibi) genellikle bilgisayar çağının dilini yansıtıyor olması da şaşırtıcı bulunmasa gerektir. Me-kanik tanımlara ek olarak, virüslerin animist özelliklerle (kapı arkasında bekleyen bir tehdit, değışken, sinsî, biyo-lojik bakımdan yepyeni bir şey olarak) karakterize edil-mesi de, bir hastalığın bulaşıcı, öngörülemez, yepyeni bir şey olabileceğı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bu metaforlar, bu hastalığı vebaya benzediğı varsayılan diğ-er hastalıklardan ayıran AIDS'le ilgili fikirlerin temelinde yer almaktadır. AIDS'in yansıttığı korkular esasen geç-mişte görülen korkulardan farksız olmakla birlikte, onun beklenmedik bir gelişme, tamamıyla yeni bir hastalık (bu haliyle yepyeni bir ceza) olma statüsü de, uyandırdığı korku ve dehşet duygularını artıran bir etkidir.

Yedinci bölüm

"Bazıları hiçbir Hastalığın yeni olduğunu kabul etmezken, bazıları da pek çok eski hastalığın ortadan kalktığını, yeni katına çıkarılanların da henüz zamanlarının gelmediğini düşünür: Bununla birlikte, Tanrı'nın Merhameti, kocaman Hastalık yığınlarını etrafa saçmış ve hepsini tek bir Ülkenin başına salmamıştır: Bazı Hastalıklar bir ülkede eskimişken, başka bir Ülkede yeni olabilirler. Yeryüzünün Yeni Keşifleri, yeni Hastalıkları ortaya çıkarır... ve eğer Asya, Afrika ve Amerika onların Listelerine girecek olsa, Pandora Kutuları kabırır ve ortaya ister istemez tuhaf bir Patoloji çıkar."

(Sir Thomas Browne, *A Letter to a Friend Upon Occasion of the Death of His Intimate Friend*)

Şüphesiz ilk önce 1980'li yılların başlarında saptanmış olan AIDS'in yeni bir hastalık olması ihtimal dışıdır. Muhtemelen bu virüs uzun bir süre ortalarda dolaşmıştır, üstelik –her ne kadar hastalığın salgın boyutlarına ulaşması son zamanlarda (ve Afrika'da) gözlenmiş bir durumsa da– sadece Afrika'da değil. Fakat sıradan insanların bilincinde ve tıp bilimi açısından da AIDS yeni bir hastalıktır: Gerek hastalığa ve tıbbı gerekse cinselliğe ve afetlere karşı güncel tutumlarımız bakımından bir dönüm noktasına işaret eder. Tıp, şimdi son aşamasına yaklaşan ve zafere doğru

ilerleyen bir askerî sefer olarak görülmüştür hep. Bu yüzden on yıllar boyunca bu tür felaketlerin artık geçmişte kaldığı güvenle iddia edildikten sonra yeni bir salgın hastalığın baş göstermesi, kaçınılmaz bir şekilde tıbbın statüsünü değiştirmiştir. AIDS'in ortaya çıkışı, bulaşıcı hastalıkların henüz alt edilemediğini ve "kısmetlerinin kapanmadığı"nı açıkça gözler önüne sermiştir, diyebiliriz.

Tıp, gelenek ve göreneklere değiştirmiştir. Hastalık da şimdi onları tekrar değiştiriyor. Doğum kontrolü ve tıbbın cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıkların (neredeyse bütün bulaşıcı hastalıkların) kolayca tedavi edilebilmesini sağlaması seksi, istenmeyen sonuçlar doğurmayan bir serüven olarak görmeyi mümkün kılmıştı. Oysa AIDS, artık insanları tekrar seksi en korkunç sonuçlara yol açabilecek bir şey (belki de intihar – ya da cinayet) olarak düşünmek zorunda bırakmaktadır. (Cinselliğin, 1980'lerin başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde uçukla –uçuk çoğu durumda sadece endişe uyandıran, erotik etkiyi yok eden bir özelliğe sahiptir– ilgili olarak ânında yaygınlaşan panikte çok tehlikeli bir macera konumuna indirilmesi, bir deneme seferine benziyordu.) AIDS korkusu, ideal hali insanın en saf mevcudiyetiyle varlığını gerektiren (ve geleceği yaratan) bir deneyim olan bir edimi, tehlike taşıdığı kaygısıyla geçmişle ilişkili bir eyleme dönüştürmektedir. Seks artık partnerlerini, sadece bir anlığına bile olsa sosyal ilişkiden geri çekmektedir. Seks basitçe bir çiftleşme olarak düşünülemez: O bir zincirdir, geçmişten bir iletim zinciri. ABD Sağlık Bakanı Dr. Otis R. Bowen 1987'de yaptığı ve takdir edilesi bir tutumla cinsiyeti belirsiz bıraktığı bir açıklamada, "Bunun için, bir insanın seks yaptığında, sadece o partnerle değil, o partnerin son on yılda beraber olduğu herkesle de sevişmiş olacağını aklınızdan çıkarmayın," demişti. AIDS neredeyse, uzun dönemli tekeşli seksin rasgele (dolayısıyla, tehlikeli) ve ayrıca sapkın

bir ilişki olarak damgalanmasına yol açacaktı, zira bütün heteroseksüel ilişkiler aynı zamanda homoseksüel ilişkilerdi.

Cinsellik korkusu günümüzde herkesin içinde yaşadığı korku evreninin yeni, hastalık destekli kayıdır. Kanser fobisi bize kirlenen çevreden korkmayı öğretmişti; şimdi de AIDS endişesinin kaçınılmaz olarak doğurduğu bir kaygıyla kirlenen insanlardan korkar olduk. Komünyon taşı korkusu, ameliyat korkusu: ister İsa'nın ister komşunuzun olsun, mikrop bulaşmış kan korkusu. Hayatın kendisi –kan, cinsel sıvılar– mikrop taşıyıcıdır. Bu sıvılar potansiyel bakımdan ölümcüldür. Onlardan uzak durmak daha evladır. İnsanlar gelecekte kullanılsın diye kendi kanlarını depoluyorlar. Bizim toplumumuzda, tanınmayan kişilere kan vermeyi iyi gören özgeci davranışlar modeli çökmüştür; çünkü hiç kimse tanımadığı bir kişiden aldığı kandan emin olamaz artık. Kaldı ki sekse dair Amerikan ahlakçılığını pekiştirmenin sevimsiz sonuçları sadece AIDS'i kapsamaz; böyle bir katı ahlakçılık, genellikle “bireyselcilik” diye nitelenip övgüler yağdırılan anlayışın önemli bir kısmını oluşturan kendi çıkarını düşünme kültürünü daha da kuvvetlendirecektir. Kendi çıkarını düşünme, şimdilerde, tıbbi açıdan akıllıca davranma göstergesi olarak özellikle alkışlanmaktadır.

Hastalığın cinsel ilişki yoluyla bulaştığından ya da insanı kabahatli gösterdiğinden kuşku duyulamayacak olanlar dahil olmak üzere, çabucak yayılan bütün salgın hastalıklar, kabaca birbirine benzer “sakınma” ve “dışlama” tepkilerine yol açarlar. 1918-1919 grip salgınında (ki grip, havada dolaşan virüslerin yol açtığı –solunum sistemi yoluyla başkalarına geçen– son derece kolay bulaşabilen bir hastalıktır), insanlara verilen nasihat, el sıkışmaktan kaçınmak ve öpüşürken mendilinizi öpüştüğünüz kişinin ağzına tutmak gibi tedbirlerdi. Polis memurlarına da, içinde hasta insanların bulunduğu bir eve

girmeden önce maske takma talimatı verilmişti; tıpkı bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde AIDS giderek daha fazla kent yoksullarını, özellikle de siyahlar ile İspanyol kökenlileri vuran bir hastalık olduğu için, en alt tabakadan insanları tutuklarken pek çok polisin yaptığı gibi. Dişçiler ile diş hijyeni uzmanları gibi artık pek çok berber ve dişçi de, işlerini yaparken maske ve eldiven takıyorlar. Oysa 20 milyon insanı katleden büyük grip salgını hepi topu on beş aylık bir olaydı. Yavaş ilerleyen bir salgın hastalıktaysa aynı tedbirlerin bir tür yaşama biçimine dönüşeceği ihtimalini göz ardı etmemeliyiz. Bu durumda onlar, kısa bir acil dönem için benimsenip, sonra vazgeçilecek bir uygulama olmak yerine, toplumsal âdetlerin fiili bir parçası haline geleceklerdir.

El altında hemen uygulanacak bir aşının bulunmadığı, tedavi imkânının ise söz konusu bile edilmediği bir salgın hastalıkta, önleyici tedbirler bilinçte daha büyük bir rol oynar. Ne var ki, insanları hastalıktan koruyan kampanyalar, cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıklarda bir sürü güçlüklerle karşı karşıya gelmektedir. Amerika'daki sağlık kampanyalarında, güvenli seksin çeşitli yolları hakkında bilgi aktarmakta her zaman bir gönülsüzlük gözlenmiştir. Eğitim Bakanlığı'nın 1987 sonlarında çıkardığı ABD Okullar Rehberi'nde, riski azaltma konusunda herhangi bir tartışmaya fiilen girilmemekte ve AIDS'e karşı korunmanın en iyi yolu olarak ilişkiye girmekten kaçınmak önerilmektedir – tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda, iffetli olmanın frengiden korunmanın tek yolu olarak görüldüğünü ve Hunlara¹ karşı savaşırken yerine getirilmesi gereken yurtseverce görevlerden birini temsil ettiğine dair askerlere verilen konferansları hatır-

1. Burada Alman askerleri kastediliyor. (Y.N.)

latırcasına.¹ Prezervatiften ve temiz şırıngalardan bahsetmek, sanki gayrimeşru sekse, yasadışı kimyasal maddelere göz yummaya ve suça teşvik etmeye eşittir. (Bir ölçüde de zaten öyledir. AIDS'e yakalanmaktan nasıl korunulacağı konusundaki eğitici bilgiler, cinsel duyguların ifade edilmesinin değiştirilemez çeşitliliğinin kabul edilmesini –ve dolayısıyla bunlara hoşgörülle bakılmasını– içermek durumundadır.) Resmî açıklamalar düzeyinde cinsel ikiyezlülüğe daha az meyilli olan Avrupa toplumları, insanların, onları akılcıca davranmaya uyarmanın bir yolu olarak iffetli olmayı tavsiye edemezler. “Dikkatli ol, AIDS.” “AIDS cehaletten ölme.” Bütün Batı Avrupa’da yıllarca duyuru panolarında ve televizyon spotlarında yansıtılacak olan bu tür genel ifadelerin özel anlamı şudur: “Prezervatif kullanın.” Gelgelelim dikkatli olmayı, cahil kalmamayı tavsiye eden bu tür mesajların, bu yaklaşımın kamusal hizmetlerin kabulünü kolaylaştıracağına dikkat çeken daha geniş bir anlamı da vardır. Bir olayı gerçek kılmanın yollarından birisi, onu tekrar tekrar *söylemekten* geçer. Bu örnekte de, söz konusu uyarıları tekrar tekrar dile getirmek, insanlara risk bilincini, genelde bir şey yapmadan ve başka bir tavsiyeye uymayı düşünmeden önce, ihtiyatlı davranma gerekliliğini aşlamak demektir.

1. Madalyonun öbür yüzüne baktığımızda, daha az riskli olacağı düşünülen pratiklerin dikkate alınması yönünde talimatlar verilmemesinin altındaki sebep, cinsel hayatın güvenlik ve akılcıca davranma kriterleriyle sürdürülmesinin pek erkekçe bulunmamasıydı. Hemingway’in *Öğleden Sonra Ölüm*’deki (1932) fantezisine göre: “Frengi, Ortaçağlar’da Haçlılar’ın hastalığıydı. Frengiyi Avrupa’ya onların taşıdığı düşünülüyordu ve bu, hayatlarını yaptıkları hareketlerin sonuçlarını düşünmeden sürdüren insanları vuran bir hastalıktır. Bu, düzensiz seks hayatı sürdürerek yaşayanların ve önleyici tedaviyi dikkate almak yerine, hayatı olurla bırakmayı tercih eden bir zihniyete sahip olanların başına gelmesi beklenebilecek olan bir iş kazasıdır; ayrıca, evlilik dışı ilişki sürdürmekten vazgeçmeyenler için beklenen bir son, daha doğrusu, böyle bir hayatın kaçınılmaz bir evresidir.”

Elbette köklü bir geçmişi bulunan resmî ikiyüzlülük ile son yılların modası sefih hayatlar arasında muazzam bir uçurum söz konusudur. Cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıkların ciddi olmadığı görüşü en çok 1970'li yıllarda savunuluyordu; o dönemde pek çok erkek homoseksüel, kendilerini etnik gruba benzeyen bir çerçevede yeniden ifade etmekteydi (devrin folklorik eğilimlerinden biri de cinsel oburluktu) ve kentli homoseksüel hayatının kurumları kolay kolay rastlanmayan bir hız, etkililik ve hacimle bir adrese teslim seks sistemine dönüşmekteydi. AIDS korkusu, cinsel iştahı çok daha ölçülü düzeylere çekmişti – üstelik yalnızca homoseksüel erkekler arasındaki ilişkilerde de değil. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1981 öncesi cinsel davranışlar, artık orta sınıf adına kayıp bir masumiyet (elbette hovardalık kılığına girmiş bir masumiyet) çağı gibi görünmektedir. Aşağı yukarı yirmi yıl süren cinsel cömertlik, cinsel spekülasyon ve cinsel enflasyon döneminin üstüne, cinsel depresyonun ilk aşamalarına gelmiş durumdayız. 1970'li yılların cinsel kültürüne bugünden bakmak, caz çağına 1929 buhranının yanlış tarafından bakmakla aynı kapıya çıkmaktadır artık.

İçinde yaşamakta olduğumuz toplumun bize ilettiği bazı mesajlar şöyledir: Tüket. Geliş. İsteddiğini yap. Eğlenmene bak. Bu eşi benzeri görülmedik özgürlüklerin (ki en çok rağbet göreni, fiziksel hareketlilik ve maddi refah şeklinde kendisini gösterir) üstünde yükselen ekonomik sistemin işleyiş mekanizması, insanları önlerine dayatılan sınırlara karşı koymaya kışkırtmaya dayanır. Belli ki iştah, ölçüsüz bir şeydir. Kapitalizmin ideolojisi, hepimizi özgürlüğün (ihtimallerin sınırsız derecede genişlemesinin) uzmanları durumuna getirmektedir. Fiilen her tür tarafgirlik, öncelikle özgürlük sunduğu ya da öz-

gürlüğün biraz daha fazla bir parçasını vaat ettiği iddiasındadır. Elbette, her özgürlük için söz konusu değildir bu. Zengin ülkelerde özgürlük, giderek daha fazla “kişisel doyum”la özdeşleştirilmeye başlanmıştır (yani, fiilen tek başına –ya da tek başına gibi– keyfi çıkarılan ve uygulanan bir özgürlüktür). Yakın dönemde, bedeni kuşatan ve onu çeşitli kendini geliştirme ve yeteneklerini arttırma programlarını hayata geçirmenin bir aracı olarak gören söylemin kaynağı da budur. Dayatılan tüketim kalıpları ve benliğin ifade edilmesine atfedilen tartışmasız değer dikkate alındığında, cinsellik –bazılarının gözünde– artık bir tüketici tercihi olmaktan çıkıp bir özgürlük uygulaması, sosyal mobilitenin bir göstergesi, sınırları geri zorlamanın bir kaynağı haline gelmiştir. Neredeyse erkek homoseksüelliğine dayalı, eğlenmeyi esas alan ve risksiz cinsellikle beslenen bir altkültürün icat edilmesi, kapitalizm kültürünün kaçınılmaz biçimde yeniden icat edilmesidir ve tıp bilimince de güvence altına alınmıştır. AIDS’in ortaya çıkışı anlaşılan, bütün bu kuruları –geriye dönüşü olmayan bir şekilde– değiştirmiş olmaktadır.

AIDS bu toplumda tek başına haz alabilmeye (ki kendi kendini yönetme ve kendini disipline etmeyi öğretmeyi amaçlayan programların kapsamı, beslenme ve egzersiz gibi yeni eklemelerle gün geçtikçe genişlemektedir) alışkın olan insanların giderek daha sıklıkla işitmeye başladığı, oldukça farklı ama yine de birbirinden fazla uzak olmayan mesajların gücü ve etkisini arttırmaktadır: İştahınızı gemleyin. Kendinize dikkat edin. Kendinizi salmayın. Sağlıklı olmak adına ya da ideal bir fiziksel görünüme ulaşmak adına bazı zevklere ciddi sınırlamalar getirilmekte ve bunlara da “gönüllü sınırlar”, “özgürlüğün parçası” gibi adlar verilmektedir. AIDS belası, sınırlamanın, beden uğruna ve çok gerçek bir tehlike için

kısıtlamalara gitmenin gerekliliğini akıllara getirmiştir. AIDS belası ayrıca, olumlu bir arzuyu, özel hayata giren davranışlara daha sıkı sınırlamalar koyma arzusunu ifade eder. Bizim kültürümüzde AIDS'in körüklediği bir genel eğilim vardır: bir çağın sona erdiği duygusu pek çok kişinin gözünde AIDS'e tepkilerin de uygun düştüğü saf seküler ideallerin (çapkınlığı cesaretlendirdiği görünen, en azından onun önünü doğrudan kesmeyen ideallerin) bitmesi. AIDS'in uyardığı davranışlar, "gelenekler" diye algılanan ve kıymeti yeniden keşfedilen daha kapsamlı tutumlara geri dönüşün (figür ve manzaraya, tonalite ve melodiye, olay örgüsü ve karaktere ve sanatlarda zor modernizmin boşladığı diğer şeylere geri dönülmesi gibi) bir parçasıdır. Monogami idealinin, ihtiyatlı bir cinsel hayat idealinin gelişmiş şekli sayılan, orta sınıfta önünde gelenle düşüp kalkmanın azalması, diyelim çok az sayıda AIDS vakasına rastlanan Stockholm'de belirgin olduğu kadar, doğruyu söylemek gerekirse hastalığın salgın boyutlarına ulaştığının söylenebileceği New York'ta da belirgindir. AIDS'e -kısmen son derece akılcı bir temelde- gösterilen tepkiler, aydınlanmış modernitenin ideallerinin (ve risklerinin) pek çoğu için 1970'li yıllarda artan şüphelerin daha yaygın biçimde sorgulanmasına zemin hazırlamıştır; yeni cinsel gerçekçilik, bu bakımdan tonal müziğin keyfinin yeniden keşfedilmesi, Bouguereau resimleri, yatırım bankacılığında kariyer yapma ve kilise düşünleriyle el ele yürür.

Eğlence sektöründe pazarlanan ve ticarileştirilmiş cinselliğin risklerinin doğurduğu paniğin durmadan artmasının, başka türde iştahların cazibesini azaltması mümkün değildir: Son zamanlara değin Eros Center'ın işgal ettiği Hamburg'daki binayı artık butiklerin doldurması beklenmektedir. Bundan böyle cinsel alışveriş, ancak üzerinde ciddi ciddi kafa yorulduktan sonra gerçek-

leşecektir. Verdiği enerjiyle kafayı çalıştıran ve ileri geri konuşmayı körükleyen uyuşturucu ilaçların rutin biçimde tüketilmesi (burjuvaların kokain alışkanlığının artışı da 1970'li yıllara rastlıyordu), bu on yılda yeni bekârlığa uygun koşulların hazırlanmasında ve eğitilmiş olan kesimler arasında yaygın olan rasgele cinsel ilişkiye yatkınlığın azalmasında önemli bir rol oynamıştır. Makineler, arzuyu beslemenin ve onu güvenli, yani mümkün olduğu ölçüde kafada tutmanın yeni, popüler yollarını sunar: Sıvı alışverişi olmaksızın tanınmayan kişilerle seks yapmanın bir versiyonunu, ticari çıkarlarla düzenlenmiş telefon zamparalığında (ve Fransa'da "Minitel"de) görebilirsiniz. Üstelik, başkalarıyla temas kurmanın kötülenmesine artık bilgisayar dünyasında da rastlanmaktadır. Bilgisayar kullanıcılarına, her yeni yazılım parçasını "potansiyel bir virüs taşıyıcısı" saymaları tavsiye edilmektedir. "Kaynağını doğrulamadan bilgisayarınıza kesinlikle bir disket sokmayın." Virüsleri temizlemek amacıyla pazarlanan "aşı" programları belli ölçülerde koruma sağlarlar; fakat uzmanlar, bilgisayar virüsleri tehditlerini önlemenin tek emin yolunun, program ve veri paylaşımından kaçınmak olduğunda hemfikirdirler. Tüketim kültürü, her türden mal ve hizmetin tüketicilerini daha ihtiyatlı olma, daha bencilce hareket etme şeklindeki uyarılara uymaya teşvik etmektedir. Çünkü böylesi endişeler, sunulan mal ve hizmetlerin daha fazla çoğaltılıp pazarlanmasını da gerektirecektir.

Sekizinci bölüm

Özellikle korkutucu diye bilinen salgın hastalıklar, günümüzde daima yumuşaklığa ya da hoşgörüyeye (günümüzde gevşeklik, zayıflık, düzensizlik ve bozulma diye bilinen “sağlıksızlığa”) karşı koymayı teşvik ederler. Şimdilerde her taraftan, insanları “test”e tabi tutma, hasta olanları ya da hasta olduğundan veya hastalık yaydığından şüphelenilenleri tecrit etme, yabancılardan gelecek gerçek ya da hayalî mikroplara karşı engeller dikme yönünde talepler duyulmaktadır. Çin (saptanmış vakaların sayısı oldukça azdır) ve Küba (halihazırda hasta olanların sayısı oldukça yüksek miktardadır) gibi kışla tarzında idare edilmekte olan toplumlar, daha hızlı ve ani tepkiler vermektedirler. AIDS, herkesin Truva Atı’dır: 1988 Olimpiyatı’ndan altı ay önce Güney Kore hükümeti, olimpiyat için ülkelerine gelecek olan herkese bedava prezervatif dağıtacaklarını açıklamıştı. Hindistan hükümetine bağlı Tıbbi Araştırmalar Dairesi’nin genel direktörü de, “AIDS tamamen dış kökenli bir hastalıktır ve onun yayılmasını önlemenin tek yolu, Hintliler ile yabancılar arasında cinsel ilişki kurulmasını engellemektir,” diye ilan ediyordu; böylece, sayısı bir milyara yaklaşan bir halkın, şu anda ülkenin herhangi bir yerinde bu hastalıkta uzmanlaşan bir eğitilmiş hastane personelinin ya

da tedavi merkezinin bulunmadığı bir salgına karşı tamamen savunmasız olduğu da ilan edilmekteydi. Söz konusu Hintli yetkilinin, para cezası ve hapse atma tehdidiyle dayatılacak olan cinsel ilişki yasağı önerisi, cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıkları önlemek bakımından, daha yaygın bir şekilde ileri sürülen karantinaya alma – yani, gözetim altında tutma– önerileri kadar uygulanma imkânından yoksundur. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 30 bin Amerikalı kadının (fahişeler ve fahişe olduğundan şüphelenilen kadınlar) orduya yeni alınan askerler arasında frenginin yayılmasını kontrol altında tutmak gibi açıkça ilan edilen bir amaçla, dikenli tellerle sarılı toplama kamplarında tutulması, frengi virüsünün askerlere bulaşma oranında hiçbir azalma sağlayamamıştı (tıpkı, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japon soyundan gelen on binlerce Amerikalının potansiyel hainler ya da casuslar olarak gözaltına alınmasının, muhtemelen tek bir casusluk ya da sabotaj eylemini dahi engellemeyi başaramaması gibi). Tabii bunu söylemek, AIDS için de (üstelik sadece hemen tahmin edilen insanlar tarafından da değil) buna benzer önerilerin yapılmayacağı, ya da yapıldığında destek bulamayacağı anlamına gelmez. Eğer tıp kurumu, karantina ve gözetim altında tutma programlarını uygulamayı dahi reddederek şimdiye değin genelde bir aklı başında ve akılcı davranma kalesi olagelmisse, bunun sebebi, bir ölçüde, krizin boyutlarının hâlâ sınırlı görünmesi ve hastalığın evriminin nasıl bir seyir göstereceğinin henüz belli olmamasıdır.

Hastalığın ne kadar yayılacağı (ne denli çabuk ve kimlere bulaşacağı) konusundaki belirsizlik, kamuoyunda AIDS'le ilgili olarak ortaya atılan çeşitli görüşlerin temelini oluşturmaktadır. Dünya üstünde şu âna dek yayıldığı haliyle, büyük ölçüde marjinal topluluklarla (risk grubu altında sınıflananlarla ve kent yoksullarının geniş

kesimleriyle) sınırlı mı kalacaktır? Yoksa önünde sonunda bütün bölgeleri etkisi altına alan klasik bir salgına mı dönüşecektir? Aslında her iki görüş de aynı anda savunulmaktadır. AIDS'in herkesi tehdit ettiğini doğrulayan bir açıklamalar ve makaleler dalgasının hemen ardından, bu sefer AIDS'in "biz"e değil, "onlar"a ait bir hastalık olduğunu iddia eden başka bir makaleler dalgasıyla yüz yüze geliveriyoruz. 1987 yılının başlarında ABD Sağlık Bakanı dünyaya yayılmış olan AIDS salgınının önünde sonunda Kara Ölüm'ü (Avrupa'da yaşayan nüfusun üçte biri ile yarısı arasındaki bir kitleyi yok eden, tarihin şimdiye kadar kaydettiği en büyük salgının adı) "solda sıfır" bırakacağı tahmininde bulunuyordu. Aynı bakan, o yılın sonunda da şunları söylemişti: "Bu, pek çok insanın korktuğu gibi, heteroseksüeller arasında yayılan ve toplu görülen bir hastalık değil." AIDS hakkında söylenenlerin sürekli tekrarlana tekrarlana bir kâbusu andırmaya başlamasından daha da çarpıcı olanı, çok sayıda insanın AIDS'i felaketlerin en geniş kapsamlısı olarak düşünmeye hazır oluşuydu.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batı Avrupa'da "genel halk"ın emniyette olduğu yönünde yatıştırıcı açıklamalar yapılmasına giderek daha sık rastlanıyor. Fakat "genel halk", heteroseksüeller için olduğu kadar beyazlar için de bir "şifreli terim" olabilir pekâlâ. Herkes bilir ki, siyahlar arasında AIDS'e yakalanma oranı nispeten çok daha yüksektir – tıpkı ordudaki siyahların sayısının da nispeten oldukça yüksek, hapishanedeki siyahların sayısının ise muazzam derecede çok fazla oranda oluşu gibi. Amerikan AIDS Araştırma Vakfı'nın son dönemde düzenlediği para toplama kampanyalarında kullandığı slogan, "AIDS virüsü, herkese eşit fırsat sunan yok edici," şeklindeydi. "Herkese eşit fırsat sunan işveren" sözüne nazire olsun diye ortaya atılan bu deyiş, bilinçaltında,

yadsıdığı varsayılan şeyi (AIDS'in dünyanın bu bölgesinde, ırksal ve cinsel tercih bakımından azınlıkta olanları vuran bir hastalık olduğu görüşünü) başka bir düzlemde doğrulamaktadır aslında. Dünya Sağlık Örgütü'nün yakınlarda yaptığı ve bir aşının geliştirilmesinde hızlı ilerleme kaydedilmesinin imkânsızlığını vurgulayan şaşırtıcı tahminde de, sonraki beş yıl içerisinde son beş yılda olduğundan on-yirmi kat daha çok AIDS vakasıyla karşılaşılacağı ve bu milyonlarca insanın büyük çoğunluğunun Afrikalı olacağı öngörülmektedir.

AIDS çok hızlı bir sürede küresel bir felakete dönüştü; henüz Afrika'daki ölümlerin başlıca sebebi haline gelmemiş olsa ve dünyadaki ölüm sebepleri arasındaki yeri daha da alt sıralarda yer alsa bile, artık yalnızca New York, Paris, Rio ve Kinşasa'da değil, aynı zamanda Helsinki, Buenos Aires, Pekin ve Singapur'da da çok tartışılan bir olay durumundadır. Meşhur ülkeler (ki bunların mutlaka en büyük nüfusa sahip ülkeler olması gerekmez) gibi, meşhur hastalıklar da vardır. AIDS; bazı Afrikalıların acılı bir ifadeyle ileri sürdükleri gibi, beyazları da vurduğu için meşhur olmuş bir hastalık değildi. Fakat AIDS – kaç milyon insan o yüzden hayatını kaybederse kaybet-sin– yalnızca Afrika'ya özgü bir hastalık olsaydı, Afrika dışında çok az insanın onunla ilgileneceği de kesinlikle doğrudur. Öyle olsaydı, periyodik aralıklarla yoksulları ve aşırı nüfuslu ülkeleri kırıp geçiren açlıklar gibi “doğal” –ve zengin ülkelerdeki insanların kendilerini çaresiz ve eli kolu bağlı hissedecekleri– olaylardan biri sayılıp üstünde fazla durulmayacağı kesindi. Gelgelelim AIDS dünya çapında bir olay olduğu için, daha doğrusu, Batı'yı da etkileyen bir olay olduğu içindir ki, öyle basit ve sıradan bir doğal felaket sayılmamaktadır. Ortaya koyduğumuz bu tablo, tarihsel anlamla yüklüdür. (Avrupa'nın ve neo-Av-

rupalı ülkelerin kendilerine yakıştırdıkları tanım, bir ölçüde kendilerinin yani Birinci Dünya'nın, büyük felaketlerin tarih yapan, dönüştürücü nitelikte boyutlar kazandığı yerler olduğu, oysa aynı felaketler yoksul ülkelerde, Afrika ya da Asya ülkelerinde yaşandığında, bunun oradaki hayatın akışının normal bir parçası olmaktan öte bir anlam taşımadığı, dolayısıyla sıradan bir doğal olaya benzediğidir.) Ayrıca AIDS bazı insanların aklına geldiği gibi zengin ülkelerde bu hastalık ilk önce hepsi de erkek, hemen hepsi beyaz ve içlerinden pek çoğu eğitimli, fikirlerini rahatlıkla söze döken ve nasıl lobi faaliyeti yürütülüp kamuoyunun dikkatinin bir meseleye çekileceği, mevcut kaynakların bu hastalığa nasıl ayrılmasının sağlanacağı konusunda bilgili erkeklerden oluşan insanları vurduğu için de böylesine kamuya mal olmuş bir hastalık değildir. AIDS'in hepimizin bilincinde önemli bir yer kaplamasının en çarpıcı sebebi, temsil ettiğinin düşünüldüğü şeyden kaynaklanmaktadır. Yani AIDS ayrıcalıklı toplulukların kendilerini beklediğini hissettikleri bütün felaketlerin "tipik modeli"ni oluşturduğu için herkesin zihnini bunca meşgul etmektedir.

Biyologlar ve halk sağlığı yetkililerinin tahminleri, hayal edebileceğimizden ya da toplumun (ve ekonominin) kaldırabileceğinden çok daha kötü bir olayla karşı karşıya olduğumuzdur. Afrika ülkelerinin ekonomileriyle sağlık kuruluşlarının, yakın bir gelecekte daha da yayılacağı öngörülen bu hastalıkla baş edebileceğinden umut besleyen tek bir resmî yetkili bulamazsınız; öte yandan, bu hastalığa yakalananların sayısının en yüksek olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde AIDS'in ülkeye maliyetiyle ilgili ürkütücü tahminlerle ilgili yazı ve haberleri hemen her gün okuyabilirsiniz. Önümüzdeki birkaç yılda bu hastalığa yakalanması muhtemel insanlara harcanması gereken asgari masrafların maliyeti için bile dudak uçuk-

laticı tutarlar telaffuz edilmektedir. (Bu noktada, tıp çevrelerinde çok tartışmalı bir varsayım olan “genel halk” a yapılan referansın haklı çıktığı yolunda bir kanı da vardır.) Amerika Birleşik Devletleri’nde (üstelik sadece bu ülkede de değil) sık sık yapılan çağrılardan birisi, ülke çapında, “ulusumuzun hayatta kalması”yla ilgili bir acil durum yaşadığımızdır. *The New York Times*’taki bir başmakalede geçen yıl ruhsuz bir ifadeyle şöyle deniyordu: “Bu gerçeğin hepimiz farkındayız; tek tek her birimiz. Bizim ülkemizin başına daha önce hiç gelmemiş olan bir veba çağındayız. Başımızda böyle bir tehlike yokmuş gibi davranabiliriz tabii, ya da bunun başkalarını ilgilendiren bir mesele olduğunu da düşünebiliriz, sanki hiç bilmiyormuş gibi yaşayıp gidebiliriz...” Fransa’da asılan posterlerden birinde, bilinen altıgen şekliyle aşağıda uzanan ülkenin üstüne gölgesi düşen örümcek ışınlarıyla bir UFO’yu andıran siyah bir kütle görülmektedir. Üstteki görüntünün altında şu yazılıdır: “Her şey bizim o gölgeyi silmemize bağlı” (*Il dépend de chacun de nous d’effacer cette ombre*). Onun altında da: “Fransa AIDS’ten ölmek istemiyor” (*La France ne veut pas mourir du sida*). Beklenmedik bir tehditle başa çıkmak için kitlesel seferberlik çağrıları yapılmasıyla –sık aralıklarla– her kitle toplumunda karşılaşılır. Bu ayrıca halkın harekete geçmesi talebinin çok genel tutulduğu ve buna verilecek tepkinin de büyük ihtimalle ülkeyi tehdit eden tehlikenin büyüklüğüne karşı koymaya yetecek derecede güçlü olmayacağı modern bir toplum açısından da tipik bir durumu yansıtmaktadır. Böylesi bir retorik kendi mantığı vardır: Bu mantık, toplumsal birlik idealini her daim canlı tuttuğu takdirde bir amaca hizmet eder; ama bu ideal de modern kitle toplumu yurttaşlarına dayatılan para biriktirme ve kendi başına eğlenme alışkanlıklarıyla tam bir çelişki içindedir.

İddia edilen şey ulusun, uygar toplumun, hatta dünyanın geleceğinin tehlikede olduğudur (başka koşullarda herhangi bir sebeple halka baskı uygulamak için de buna benzer gerekçelere başvurulduğu unutulmamalıdır). (Acil bir durum “katı tedbirler” gerektirir, vesaire.) AIDS’in yayılmasıyla ağızlarda dolaşan “dünyanın sonunun geldiği” retoriği, kaçınılmaz bir şekilde böylesi iddiaları gündeme getirmektedir. Fakat bu tablodan başka bir sonuç da doğar: her an üstümüze çökmesi beklenen lanetin karşısında bütün direncimizi kıran, bizde âcizlikten başka bir duygu bırakmayan ruh hali. Tanınmış Harvard’lı bilim tarihçilerinden Stephen Jay Gould, AIDS salgınının, “çağımızın en büyük tehlikesi olma” bakımından nükleer silahların geliştirilmesiyle bir tutulabileceğini ilan etmiştir. Fakat bu hastalık, insan ırkının dörtte birini yok etse bile (ki Gould’a göre, bu pekâlâ gerçek olabilecek bir ihtimaldir), “geriye gene bol miktarda insan kalır ve tekrar sıfırdan başlayabiliriz.” Öte yandan ahlak düşkünlerinin bitmek bilmez yakınmalarına kulak asmayan, akıllı başında ve insancıl duygulara sahip bir bilimcinin, AIDS’i “anlamı olmayan bir kıyamet” olarak yorumlaması, yüreklerimize su serpen küçük bir teselli olabilmiştir. AIDS, “ahlaki anlam taşıyan” bir olay değil, bir “doğal fenomen”dir. Gould’un işaret ettiği gibi, “Onun yayılması, herhangi bir mesaj iletmez.” Kuşkusuz, bulaşıcı bir hastalığın yayılmasına –ahlaki yargıda bulunmak anlamında– bir anlam atfetmek canavarlıktan başka bir şey değildir. Ancak herhalde böylesine korkunç bir ölüme soğukkanlılıkla seyirci kalmanın da canavarlıktan aşağı kalır tarafı yoktur.

Çağımızda kamuoyuna yapılan iyi niyetli açıklamaların çoğunda, yeryüzündeki bütün insanları kapsayan bir felakete yol açabilecek tehlikeleri açık yüreklilikle ele almak gerektiği arzusunu görürüz. Artık bu tehlike-

lere bir yenisi daha eklenmiştir. Okyanusların, göllerin ve ormanların ölümüne, dünyanın yoksul köşelerindeki nüfusların kontrolsüz bir oranla artışına, Çernobil gibi nükleer kazalara, ozon tabakasının aşınıp delinmesine, süper güçler arasındaki nükleer kapişmanın yol açtığı tehdide ya da süper güçlerin denetimi altında bulunmayan haydut devletlerden birinin nükleer saldırı başlatmasına; tüm bu musibet ve felaketlere, şimdi bir de AIDS eklenmiştir. Yaklaşan milenyuma doğru geri sayılırken, kıyamet senaryolarında bir artış görülmesi kaçınılmaz olabilir. Bununla birlikte, AIDS'in yol açmış olduğu mahvolma fantezilerinin çoğalması, sadece yaklaşan milenyumla, ya da hastalığın temsil ettiği gerçek tehlikeyle açıklanamaz. Bu noktada "Batı" toplumuna, hatta daha da fazla Amerika Birleşik Devletleri'ne özgü bir kıyamet senaryosuna da ihtiyaç duyulur. (Birisinin söylediği gibi Amerika, bir kilisenin –kesin sonlar ve yepyeni başlangıçlar ilan etmeye meraklı bir evanjelik kilisenin– ruhuna sahip bir ülkedir.) "En kötü durum" senaryolarının rağbet görmesi, kontrol altına alınamaz olduğu sanılan şeylerden duyulan korkuya hükmetme ihtiyacını yansıtmakta; ayrıca, felaketle hayali bir suç ortaklığı fikrini ortaya atmaktadır. Kültürel tıkanıklık ya da iflas duygusu, arınıp yeniden başlamanın, bir *tabula rasa*¹ arzusunun yolunu hazırlar. Elbette hiç kimse bir salgın olsun istemez. Fakat evet; bu, yeniden başlamak açısından bir şans olabilir. Ve yeniden başlamak – bu da çok modern, çok Amerikanca bir fikirdir. AIDS, nükleer silah stokları ve her an nükleer silah kullanılabileceği tehdidiyle zaten beynimize kazınmaya çalışılmakta olan küresel imha fikrine alışma eğilimini de güçlendirmektedir.

1. (Lat.) Boş levha. Deyim "temiz sayfa açmak" anlamında kullanılmaktadır. (Y.N.)

Kıyametçi retorik enflasyonuyla birlikte kıyametin gerçektirliği da giderek daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. İşte, sonu gelmeyen bir modern senaryo: Kıyamet yaklaşır... ve bir türlü gerçekleşmez. Ama yaklaşmaya devam etmektedir. Kıyametin modern türlerinden birinin eşiğinde durmaktayızdır. Mesela bir türlü tam gerçekleşmeyen fakat sonuçlarını her an iliklerimizde hissedebileceğimiz bir eşik: bütün hayatı birkaç defa yok edebilecek güçte nükleer patlayıcıyla yüklü olarak başlarımızın üstünden vızır vızır geçecek olan (tabii, henüz geçmediyse) füzeler. Fakat bir de, fiilen gerçekleşip de, en korkunç sonuçlarını (henüz) tam doğurmamış olan bir acı tablo asılıdır dünyanın duvarında: astronomik Üçüncü Dünya borçları, aşırı nüfus birikmesi, ekolojik afetler. Ya da gerçekleşen ve sonra (bize söylendiği şekliyle) aslında “gerçekleşmediği” iddia edilen (veya henüz su yüzüne çıkmayan) felaketler: Ekim 1929’daki Büyük Buhran’a benzer tipik bir “kriz” olan Ekim 1987’de borsanın çöküşü gibi. Kıyamet artık uzun süren bir televizyon dizisidir: “Kıyamet Şimdi” değil, “Kıyamet Şu Andan İtibaren”. Kıyamet, artık, gerçekleşen ve gerçekleşmeyen bir olay haline gelmiştir. Kıyamet, doğal çevrenin onarılamaz şekilde tahrip edilmesi gibi en korkulan olaylardan biri olabilir –belki de çoktan gerçekleşmiştir. Gerçi standartlar değişmiş olduğu için (ya da felaketi ölçmenin doğru göstergelerine sahip olmadığımızdan; ya da başımıza gelecek felaketin ne olduğunu bildiğimizden, onu önceden tahmin edebildiğimizden, artık işimiz sadece felaketin gerçekleşmesini, öngörülerimizin doğru çıkmasını beklemeye kaldığından bir ağır çekimdeymişiz duygusunu yarattığı için); evet, aklımızı karıştıran ve önümüzü berak bir şekilde görmemizi engelleyen bu sebeplerden dolayı, kıyametin fiilen gerçekleşmekte olup olmadığını

da, yoksa zaten gerçekleşmiş mi olduğunu da henüz bilmiyoruz.

Modern hayat bizi korkunç, akla hayale gelmez (fakat bize oldukça ihtimal dahilinde olduğu söylenen) felaketlerin ara ara farkına vararak bir hayat sürmeye alıştırmaktadır. Her büyük olay hafızamıza kazınmıştır; üstelik sadece, bir görüntü olarak temsil edildiği haliyle değil (1839’da fotoğraf makinesinin icadıyla başlayan süreçte, gerçekliğin “ikiye katlanması” yoluyla da). Olayların fotoğrafik ya da elektronik simülasyonunun yanı sıra bir de olayların nihai akıbetinin tahmin edilmesi vardır. Gerçeklik, gerçek olan ile onun alternatif bir versiyonu olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bir olayın kendisi, bir de onun imajı vardır. Yine bir olayın kendisi, bir de onun yansıması vardır. Ama artık insanların gözünde, gerçek olaylar kendilerine dair oluşturulan imajlardan daha fazla gerçeklik duygusu vermediğinden ve bu imajların da doğrulanması gerektiğinden, bizim halihazırda gerçekleşmekte olan olaylara tepkimiz de, olayın bizlere yansıtılan ve böylece nihai şekline kavuşan halini, ancak kendi zihni algılama yeteneğimizle –ve muhtemel ihtiyat paylarını bırakarak– doğrulamaya çalışmak şekline bürünmüştür. Geleceğe yönelik bakış, Nietzsche’nin işaret ettiği gibi, 19. yüzyılın düşünüş biçimini kökten değiştiren “tarihe yönelik” bakış gibi, bu yüzyılın kendine özgü zihinsel alışkanlıkları ve entelektüel bozulmaya temel lenmiştir. Olayların gelecekte nasıl bir seyir izleyeceğini kestirebilmek, gerek bilimsel gerekse toplumsal süreçleri daha gelişkin (ok yönlü, sınanabilir) biçimde kavramanın kaçınılmaz bir yan ürünüdür. Oysa bir zamanlar doğrusal bir ilerleme anlayışıyla bağıntılı bir şey olarak kavranan geleceğe bakmak, elimizin altında herhangi birinin hayal edebileceğinden daha çok miktarda hazır bilgiyle, bir felaket bakışına dönüşmüştür artık. Her süreç

bir sürü ihtimal barındırır ve istatistiklerle beslenen bir öngörüü davet eder. Diyelim: Şimdiki sayı üç yılda, beş yılda, on yılda ve elbette, yüzyılın sonunda şu kadar olacaktır... Tarihte ya da doğadaki, devamlı değıştiğı söylenebilecek herhangi bir şey, bizi felakete sürükleyen bir etken olarak görülebilir. (Ya çok az ve giderek azalan bir şey: sönüyor, büzülüyor, entropi. Ya da çok fazla, hakkından gelebileceğimizden ya da massedebileceğimizden daha zorlu bir şey: büyümenin kontrol altına alınamayışı.) Uzmanların gelecek hakkındaki açıklamalarının büyük kısmı, şimdi bu yeni “çifte gerçeklik duygusu”na (her şeyin imgeler halinde çoğaltılmasına bağılı olarak zaten alışmış olduğumuz ikiliğin ötesinde bir duyguya) katkıda bulunmaktadır. Şu anda meydana gelmekte olan şey budur. Tabii bir de meydana gelmekte olan bu şeyin neyin alameti olduğu önemlidir: eli kulağında fakat henüz gerçekleşmemiş –ve hakikaten kavranamaz boyutlar taşıyan– bir felaket yolumuzu gözlüyor.

Aslında iki tür felaket vardır. Onlar arasında da muhayyilenin güçlkle ayırabileceğı bir uçurum yatar. Bildiğimiz salgın hastalık ile (bugünkü istatistiki çıkarsamalara baktığımızda) başımıza musallat olacağından şüphe etmememiz gereken yaygın hastalık arasındaki farklılık, halihazırda bildiğimiz ve sınırlı diye adlandırılan savaşlar ile başımıza gelebilecek olan ve hayal dahi edemeyeceğimiz derecede daha korkunç (bilimkurgunun bütün aksesuvarlarıyla birlikte, her şeyi elektronik oyunlar gibi eğlence olsun diye tasarlanmış sanmaya alışkın insanların kafa yapısına denk düşen) savaşlar arasındaki farklılığa benzer. Zira önlenemez derecede durmadan artan ölü sayısı (her hafta, her ay, ulusal ve uluslararası sağık kuruluşlarınca açıklanan istatistikler de bu yöne işaret etmektedir) gerçek bir salgın hastalığın ötesinde, hem gerçekleşeceğini hem de gerçekleşmeye-

ceğini düşündüğümüz, nitelik bakımından farklı ve çok daha kapsamlı bir felaket gerçeği yatar. Sağlık bürokratları ve gazetecilerin göz alıcı kampanyalarla yayıp durduğu spekülative istatistiklerle, muhtemel bir felaketi gösteren rakamlar –geçici olarak– aşağıya çekildiğinde hiçbir şey değişmiş olmaz. Büyük ihtimalle doğru çıkan demografik öngörüler gibi, büyük haberler de genellikle kötüdür.

Gerçekdışı (yani kavranamaz) kıyamet günü haberleri ile tahminlerin çoğalması, karşılığında, gerçekliği reddeden çok çeşitli tepkiler de doğurmaktadır. Mesela, nükleer savaşla ilgili olarak yapılan birçok tartışmada, rasyonel olmak (uzmanların kendilerine biçtikleri en iyi nitelik) insan gerçekliğini kabul etmemek anlamına gelirken, duygusal bir tavırla insanların önündeki tehlikenin küçücük bir kısmını kabullenmek bile (ki bu, kendilerini tehdit altında sayan insanlar açısından hayatın gerçeğidir), tehlikenin hızla giderilmesine yönelik hiç de gerçekçi olmayan taleplerde ısrar etmek kategorisine sokulmaktadır. Kamuoyundaki görüşlerin bu çerçevede, “insani olmayan” ve “fazla insani” olan diye kamplara bölünmesi, AIDS söz konusu olduğunda çok daha az çarpıcıdır. Uzmanlar, hastalığın ilk aşamada risk altında olan gruplardan artık çok daha geniş kesimleri (sadece Afrika’daki değil, bütün dünyadaki insanları) kapsadığını vurgulayarak AIDS’li insanlara ve bu hastalığın doğduğu düşünülen kıtaya yakıştırılan klişeleri eleştirmektedirler.¹ Şaşırtıcı olmayan bir şekilde AIDS’in –cüzam ve

1. AIDS krizinin küresel karakterinin başlıca temayı oluşturduğu ve Haziran 1988’de Stockholm’de düzenlenen 4. Uluslararası AIDS Konferansı’nda, Cenevre’deki Dünya Sağlık Örgütü’nün emekli başkanı Dr. Halfdan Mahler şöyle söylemişti: “Bütün ülkelerde önü alınmadıkça AIDS’in herhangi bir ülkede de durdurulması mümkün değildir.” Fransız AIDS uzmanı Dr. Willy Rozenbaum da, “Dünyanın her yerinde hakından gelinmedikçe AIDS’in Batı’da kontrol

frenjiyle birlikte– en anlam yüklü hastalıklardan biri olduğu anlaşılrken AIDS’li insanları damgalama hevesine kapılmış olanları dizginlemeye yönelik girişimler de görölmüyor değildir. Hastalığın insanların geleceğe dair duydukları genel korkular için bir dereceye kadar kusursuz bir kaynak işlevi görmesi, AIDS’i bir sapkın grubun ya da karanlık kıtanın üstüne yıkmaya yönelik çabaları da temelsiz bırakmaktadır.

Endüstriyel kirlenmenin etkileri ve küresel finans piyasaları gibi AIDS krizi de, önem taşıyan hiçbir şeyin artık bölgesel, yerel, sınırlı kalmadığı; dolaşıma giren her şeyin ve her meselenin dünya çapında nitelik kazandığı, ya da er geç o niteliğe kavuşacağı bir dünyanın kanıtıdır. Mallar dolaşıma girer (en hızlı biçimde elektronik yollarla dolaşıma sokulan görüntüler, sesler ve belgeler dahil). Çöp dolaşıma girer: St. Étienne, Hannover, Mestre ve Bristol’ün zehirli endüstriyel atıkları Batı Afrika’nın sahil kasabalarına boşaltılmaktadır. İnsanlar –her zamankinden daha kalabalık sayılarda– dolaşıma girer. Tabii hastalıklar da. Ayrıcalıklı insanların zevk ve iş için hiçbir engele tabi olmadan kıtalararası hava yolculukları yapmalarından tutun, sıradan insanların köylerden şehirlere ve –gerek yasal gerek yasadışı yollarla– bir ülkeden başka bir ülkeye gitmeleri; tüm bu fiziksel hareketlilik ve iç içe geçmiş ilişkiler (toplumsal ve cinsel düzlemde eski tabu-

altına alınması söz konusu olamaz,” demişti. Uluslararası konferansların alametifarikası olan ‘küresel sorumluluk’ retoriğinin karşısındaki (giderek daha fazla duyulmaya başlanan) görüş ise, AIDS’in toplumun hayatta kalma yeteneğini sınanan bir tür Darwin’ci test olarak görüldüğü şeklindedir – ve kendilerini savunamayan ülkeleri külliyen feda etmeyi haklı görecektir bu bakış açısını yansıtır olabilir pekâlâ. Alman AIDS uzmanı Dr. Eike Brigitte Helm de şu açıklamayı yapmıştır: “AIDS zaten dünyanın, nüfus yapısının kökten değişeceği kısımlarında görülebilir. Özellikle Afrika’da ve Latin Amerika’da. AIDS’in yayılmasını herhangi bir yolla önleyemeyen bir toplumun geleceğe güvenle bakabilmesi çok zordur.”

ların yıkılması sonucunu da doğurarak), en az mal, görüntü ve finansal araçların kolayca dolaşabilmesi kadar önem taşıyarak ileri –yani dünya– kapitalist ekonomisinin azami işleyişi bakımından hayati bir önem taşımaktadır. Ne var ki şimdi, modern hayatta her yerin tam bir karşılıklı bağımlılık dahilinde (yalnızca kişiler bakımından değil, toplumlar olarak yani yapısal bakımdan da) iç içe geçmesi, bazen insan türünün kendi varlığını tehlikeye soktuğu ilan edilen bir sağlık tehdidinin taşıyıcısı olarak görülmektedir. Nitekim AIDS korkusu da ileri toplumların yan ürünleri olan diğer muhtemel felaketlere, özellikle de dünya ölçeğinde doğal çevrenin nasıl bozulduğunu yansıtan felaketlere gösterdiğimiz dikkatin kopmaz bir parçasıdır. AIDS kimsenin nasıl reddedileceğini bilemediği geleceğin çoktan geldiği ve her zaman karşımızda olduğu global köyün distopyacı müjdecisidir.

Kıyametin sıradan insanların ufkunda bile gerçekleşmesi muhtemel bir ihtimal haline gelmesi, gerçeklik duygumuzu, insanlığımızı hedef alan ve şimdiye dek eşine benzerine rastlanmamış bir şiddettir. Ancak korkulan bir hastalığın sıradan görünmeye başlaması, oldukça istenilir bir durumdur. Oysa anlamı bakımından en korku verici hastalık bile, sıradan bir hastalık konumuna indirilebilir. Her ne kadar dünyada hâlâ –hemen hepsi Afrika’da ve Hint alt kıtasında yaşadığı için kolaylıkla görmezden gelinebilen– 10 milyon kadar insan bu hastalıktan mustaripse de (dramatik çehresini yok etmek amacıyla yüz yılı aşkın bir süre önce basili keşfeden Norveçli hekimin adıyla Hansen hastalığı diye adlandırılmaya başlanmış olan) cüzamda görülmüştür bu. Hastalığın sebepleri çok daha iyi anlaşıldığında ve en önemlisi, tedavi edilebilir hale geldiğinde, aynı sıradanlaşma AIDS’te de görülecektir muhakkak. Şimdilik bireysel deneyimle-

rin ve toplumsal politikaların nasıl bir seyir izleyeceği, hastalığın hangi retolikle tarif edilip yorumlanacağı (hangi argümanlar ve klişelerle sahip çıkılıp özömseneceği) konusunda verilen mücadeleye bağılıdır. Hastalıkların (en derinlerdeki korkuları yansıtmaya başlayarak) anlamla yüklenmesini ve hastaların lanetlenerek damgalanmasını sağlayan –kökeni eskiye dayanan ve görünüşte önü alınamayan– süreç ona karşı çıkılıp meydan okunmaya değer bir anlayışın ürünüdür ve modern dünyada, modern olmak isteyen insanlar arasındaki inandırıcılığı eskisi kadar değildir (yani bu süreç şimdilerde gözetim altındadır). Hastalarda çok fazla suçluluk ve utanç hissettiren AIDS'te, hastalık ile bu anlamlar, bu metaforlar arasına önemli bir mesafe koyma çabaları, özellikle kurtarıcı, hatta avundurucu bir etki gösterebilir. Ancak metaforlar, sırf biz onlardan uzak duruyoruz diye tesirsiz hale gelmezler. Bu yüzden metaforların bilhassa teşhir edilmesi, içyüzünün ortaya konması, eleştirilmesi, hatta yerden yere vurulup varlığının silinmesi gerekmektedir.

Hastalıklar ve onların tedavilerine yakıştırılan metaforların hepsi, eşit derecede iğrenç ve tahrif edici değildir. Benim yok edilip silindiğini görmeyi en çok (AIDS'in ortaya çıkışından beri daha da çok) istediğim metafor, askerî metaforlardır. Onun karşıtı olan, tıbbi kamu sağlığı modeli de, sonuçları bakımından herhalde en az onun kadar tehlikeli ve kapsamlıdır; çünkü böyle bir yaklaşım yalnızca otoriter yönetimlere inandırıcı baskı uygulama bahaneleri sağlamakla kalmaz, aynı zamanda, üstü kapalı bir şekilde devlet desteğine sahip baskılar ve şiddetin gerekliliğini de akla getirir (bunu, siyasi yapının kaba-hatlı, yani "sağlıksız" kısımlarının cerrahi ameliyatla alınması ya da kimyasal bir işlemle çıkarılmasına eşdeğer bir durum olarak görebilirsiniz). Gelgelelim askerî imgele- rin sağlık ve hastalık üzerine düşünmeye etkisi önemsiz

de sayılamaz. Askerî imge ve metaforlar her şeyin velveleye verilmesine yol açar, tanımları aşırı derecede abartır ve hastaların toplumdan aforoz edilip damgalanmasına ciddi derecede katkıda bulunurlar.

Hayır, tıbbın “topyekûn” olması istenilir bir şey değildir (bu, savaşın topyekûn görülmesinden bile daha yıkıcı olur). AIDS’in yarattığı kriz de “topyekûn” değildir. Biz istila altında değiliz. Beden bir muharebe alanı değildir. Hastalar, ne kaçınılmaz kayıplardır ne de düşman. Biz –tıp, toplum– önümüze çıkan her sorunla her vasıtayla savaşmaya yetkili değiliz... Onun için, bu metafor, yani askerî metafor hakkında son bir söz olarak, Lucretius’u aktarmak isterim: Askerî imgeleri, savaşları çıkaranlara geri postalayın.

Susan Sontag kendisine meme kanseri teşhisi konduğunda, hastalıkla baş edebilmek için çoğu kez hastalık hakkındaki gerçekleri saptıran ve hastayı izole eden bir mit oluşturulduğunu fark etti. *Newsweek* dergisinin “Çağımızın en özgürleştirici kitaplarından biri” olarak tanımladığı bu kitapta Sontag, hastalıkları bu mitlerden arındırıp yüzyıllar boyunca kültürleri etkileyen gerçek önemini ortaya koydu. Bu yaklaşımını şöyle belirliyor:

“Ortaçağlardan beri frengi ve veba, 19. yüzyılda tüberküloz, 20. yüzyılda kanser, sonra AIDS. Anlaşılan toplumların, tarihin her döneminde, ‘kötülük’le özdeşleştirmek istedikleri ve suçu onun ‘kurbanları’na yıkacakları bir hastalığa ihtiyaçları mutlaka oluyor. Beni *Metafor Olarak Hastalık* kitabımı yazmaya götüren etken de, kanserli hastaların nasıl damgalandığını keşfetmem oldu. Hastalıklar ve onların tedavilerine yakıştırılan metaforların hepsi, eşit derecede iğrenç ve tahrif edici değildir. Benim yok edilip silindiğini görmeyi en çok (AIDS’in ortaya çıkışından beri daha da çok) istediğim metafor, askerî metaforlardır.”

Yazar fotoğrafı: © Horst Tappe / Archive Photos / Getty Images Turkey

